

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1587

ԴՈԿ. Ս. ԹԱՌԱՅԵԱՆՅ

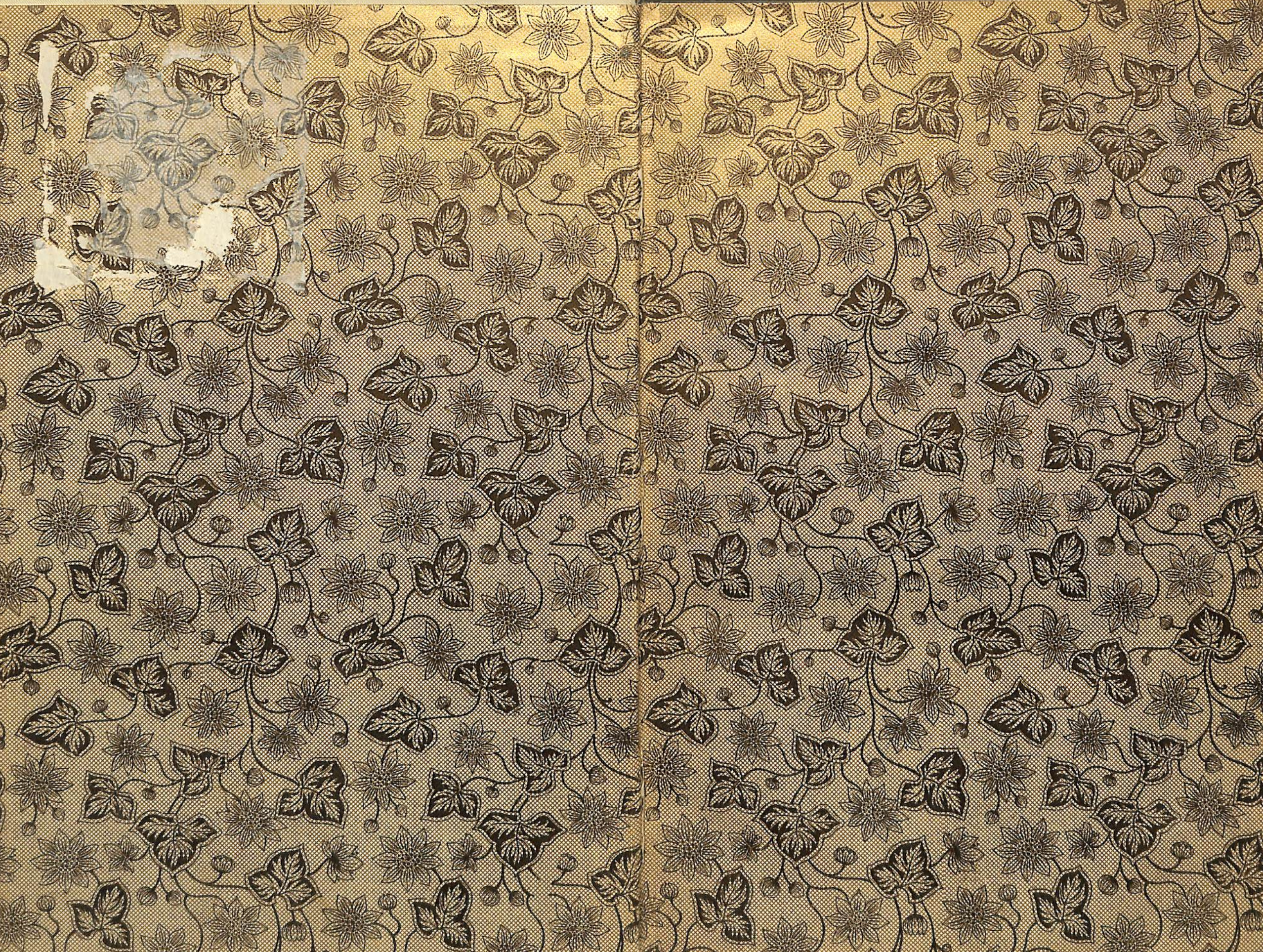
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ—ԻԴԵԱԼԻՍ

ՇԻԼԼԵՐ

I.

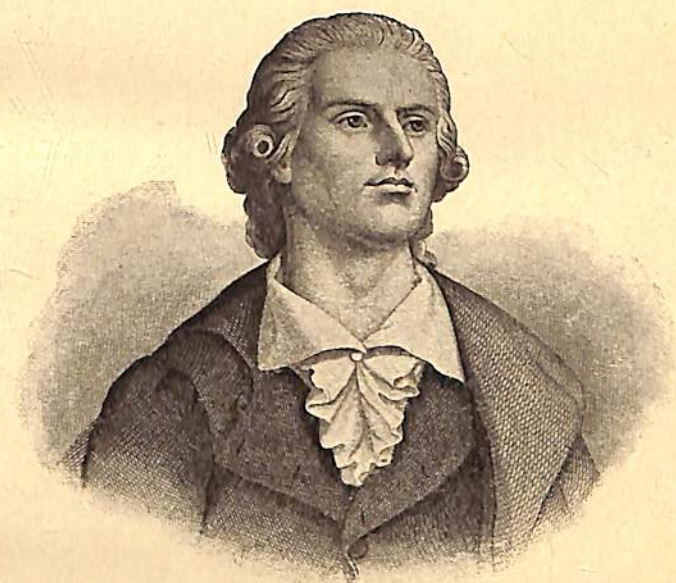
83.092

թ-25

359-uk

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 12 Сентября 1902 года.

Пушкин

„Пушкинская Скоропечатня“, Лештуковъ 4.

3432-48

Մ Ե Ր Ն Պ Ա Տ Ա Կ Ը

Մեր զրականութիւնը չափազանց աղքատ է... Աղքատ է ոչ միայն քանակութեամբ, այլև որակութեամբ: Մեր մէջ գոյութիւն ունին և որոշ չափով տարածւած են բազմաթիւ զրբեր, որոնք կարող էին առհասարակ բոլորովին գոյութիւն չունենալ... Կան և մի շարք զրբոյկներ, որոնք կազմում են զրականութեան մանրուքը, մի տեսակ մրդեղէն, որը կարելի է ուտել միայն կուշտ ճաշից յետոյ: Այդ զրբոյկները միայն թռուցիկ տպաւորութիւն են անում, մի տեսակ երկրորդ լրագրութիւն են կազմում: Իսկ լուրջ ընթերցանութեան համար մեր զրականութեան մէջ շատ քիչ նիւթ կայ:

Աւելի ևս տխուր եղրակացութիւնների կարելի է հասնել, քննելով այն հարցը, թէ որքան են տարածւած մեր մէջ, ամբողջ աշխարհքում յայտնի, հանձարեղ հեղինակների զրւածքները: Այնպիսի գրողներ, օրինակ Շէկսպիր, Գէօտէ, Յիւզօ, Շիլլեր և այլն շատ քիչ են ընկնում հայ-ընթերցողի ձեռքը: Նրանք կամ բոլորովին գոյութիւն չունեն, կամ թարգմանւած են ռուսական հայերին անմատչելի լեզուի, կամ անմատչելի են թանկութեան պատճառով և այլն: Մեղանում մի նախապաշարմունք կայ, իբր թէ հայ ընթերցողը պահանջ չունի օտար հեղինակութիւններ կարդալու: Մի յայտնի հայ-գրափաճառ կամենում էր հաւատացնել մեզ, թէ հայ ընթերցողին երբէք չեն կարող հետաքրքրել ոչ Գէօտէն և ոչ Շիլլերը: Այդ մի կատարելապէս սխալ եղրակացութիւն է, որ արել է պատւելի գրափաճառը իւր «գառն փորձերից»: Մեր համոզմունքը այդ

մասին հետևեալն է: Հայ ինտելիգենցիան կարգում է համաշխարհային զրոյներին հեղինակութիւնները օտար լեզուներով, որովհետեւ չունի ձեռքի տակ բաւարար և արժանաւոր թարգմանութիւններ: Իսկ մեր ընթերցողների աւելի հասարակ դասակարգը չի հետաքրքրւում համաշխարհային զրոյներով, որովհետեւ նրան դեռ ոչ ոք ծաշակ չէ տւել այդ մասին: Տարաբաղդ ընթերցողի խելքին քնացրել են, թէ «Սշրդ զարիբից» կամ «Սոխակից» բաց աշխարհում ոչինչ գոյութիւն չունի: Եւ վանդակում վաղվորդ սկիւռի նման հայ-ընթերցողը շարունակ պոչոյտ է դալիս նոյն սահմանափակ շրջանում, առանց մի նոր քայլ անելու մտաւոր ասպարիզում: Իսկ այդ հանդամանքի մէջ մեղաւոր են թէ մեր հրապարակախօսները, թէ հրատարակիչները և թէ զրաւաճառները: Առաջինների մեղաւորութիւնը ակնյայտնի է, իսկ վերջինների նկատմամբ այն կասեւր, որ զրաւաճառութիւնը սովորական վաճառականութիւն չէ, որովհետեւ նա գործ ունի ապրանքի ամենաբարձր և ամենանուրբ տեսակի հետ: Գրաւաճառը մի տեսակ հրապարակախօս է, զրական գործիչ է, ուսուցիչ է, դաստիարակ է, ուստի և պիտի կանգնած լինի իւր կոչման բարձրութեան վրա: Ահա այդպիսի հայ-զրաւաճառը կամ հրատարակիչը կը հասկանար, որ Շէկսպիրը, Շիլլերը, Գէօտէն և սրանց նմանները գերմանացիներ կամ անգլիացիներ չեն, այլ հանրամարդկային էութիւններ են, որոնցից պիտի դաս առնէ անպատճառ թէ գերմանացին, թէ հայը, թէ ճափոնացին... Եւ այդ դասը հայ ընթերցողին մատչելի դարձնելու համար պիտի աշխատէ ոչ միայն հայ գրողը, այլև հրատարակիչը և զրաւաճառը...

Աւելի ևս քիչ են տարածւած մեր մէջ հանրամարդկային զրոյների կենսադրութիւնները, որոնք անհրաժեշտ են, նրանց զրաւաճողների ողին բմբռնելու և առհասարակ նրանց հասկանալու համար: Վերջին տարիները լոյս տեսան մի շարք մանրիկ կենսադրական զրքոյկներ, որոնք մեծ մասամբ չոր ու ցամաք տեղեկութիւնների թռուցիկ հաւաքածուներ են, գուրկ քննական-հոգեբանական իմաստից: Մեր կարծիքով, մի կանոնաւոր կենսադրութիւնը ոչ միայն կարող է կիսով չափ ծանօթացնել

ընթերցողին նշանաւոր մարդու հեղինակութիւնների հետ և այդպիսով դրդել ընթերցողին դէպի նրա զրաւաճողների ուսումնասիրութիւնը, այլև այդպիսի կենսադրութիւնը ինքն ըստ ինքեան բաղմակողմանի նիւթ կը տայ մաքի ու ծաշակի դարգացման համար: Ահա թէ ինչ ենք մտածել մենք, զրելով Շիլլերի փոքր ի շատէ մանրամասն կենսադրութիւնը:

Մեր գիրքը պատրաստելուց՝ ձեռքի տակ ենք ունեցել Շիլլերի բոլոր հեղինակութիւնները (գերմաներէն բնագիրը) և բաղմութիւն զրաւաճողներ Շիլլերի կեանքին և բանաստեղծութիւններին վերաբերեալ: Բայց այդ բոլորից մենք օգտւել ենք միանգամայն ազատ և ինքնուրոյն կերպով: Ոչ մի հեղինակին մենք կուրօրէն չենք հետևել, այլ իւրաքանչիւրից վերցրել ենք այն, ինչոր մեր աչքին նշանակութիւն է ունեցել, և շատ բան կատարելապէս փոխել ենք մեր մաքի ու ծաշակի համեմատ: Մենք շարունակ ի նկատի ենք ունեցել, թէ ինչ պէտք է ներշնչել ժամանակակից հայ-ընթերցողին և ինչպէս պէտք է ներշնչել:

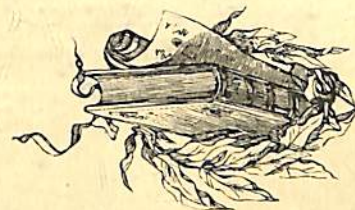
Կենսադրութեան հետ զուգընթաց մէկ-մէկ զուխներ ենք նւիրել նոյնպէս Շիլլերի աւելի նշանաւոր աշխատութիւններին և աշխատել ենք հատուածների միջոցով դադափար տալ ընթերցողին նրանց մասին: Աւելի մանրամասն կանգ առնել չենք կամեցել, որպէսզի ընթերցողը աչքից բաց չը թողնէ բուն կենսադրութեան թելը: Ամենակարեւոր կտորները թարգմանել ենք ոտանաւորներով, այդ մասին խնդրում ենք ի նկատի առնել հետևեալը: Երկար տարիների ընթացքում մենք վարժեցրել էինք մեր գրիչը աւելի հրապարակախօսական և զրաւաճողական յօդւածների մէջ: Ոտանաւոր գրելու փորձեր արել ենք շատ տարիներ առաջ և այդ փորձը սկսել ենք նորոգել անցեալ տարի հէնց ներկայ աշխատութեանս առիթով: Սկզբում մենք մտադիր էինք հարկաւոր կտորները քաղել արդէն գոյութիւն ունեցող թարգմանութիւններից, բայց ի մօտոյ ծանօթանալով գտանք, որ այդ թարգմանութիւնները բաւականաչափ հարթ և դիւրամբռնելի չեն լեզուի կողմից, մի բան, դէպի որը մենք շարունակ ձգտում ենք:

Մեր գիրքը աւելի հասկանալի և աւելի դրաւիչ դարձնելու համար, զարդարել ենք նրան բաղմաթիւ ընտիր նկարներով և պատկերներով, որոնք բոլորն էլ իրանց իմաստով անպայման կապւած են դրքի բովանդակութեան հետ: Նկարը և խօսքը, կամ ուրիշ խօսքով տաած՝ լոյսը և հնչիւնը, միմիանց յրացնելով աւելի որոշ և աւելի մնայուն տպաւորութիւն կանեն ընթերցողի վրա: Մեզ թւում է, որ քաղաքակրթական յառաջդիմութեան մի զօրեղ օրէնքը պիտի լինի անշատւածը միացնել՝ ճաշակելու համար, որպէս միացածը անշատում են ըմբռնելու համար: Գաղափարը պէտք է վերլուծել հասկանալու համար, իսկ տպաւորութիւնները պէտք է միացնել՝ դժաւու համար: Ամենաբարձր գեղարւեստը յառաջ կը գայ այն ժամանակ, երբ մոլորիկան, նկարչութիւնը, պօէզիան, և առհասարակ բոլոր գեղեցիկ արւեստները ներդաշնակութեամբ կը միանան իրար հետ: Մեր դրքի մէջ մենք փորձել ենք միացնել իրար հետ նկարը և խօսքը, որքան թոյլ են տւել մեզ արտաքին-նիւթական հանդամանքները: Բայց ընթերցողը թող մեղանից շատ բան չը պահանջէ, որովհետեւ մեր աշխատութիւնը թէ բովանդակութեամբ, թէ արտաքին կազմութեամբ մի նոր փորձ է մեր դրական ասպարիզում, որը իբրեւ փորձ, չէ կարող ազատ լինել զանազան թերութիւններից:

Երկու խօսք էլ մեր ուղղադրութեան վերաբերեալ: Ինկատի առնելով այն, որ այս տարի կատարւեց մեր ծերունի բանաստեղծ Նազարոս Աղայեանի յօբելեանը, մենք որոշել ենք այսուհետեւ հետեւել նրա խորհուրդին և տառին վերաբերեալ, քանի որ այդ ոչ մի լեզական խորթութիւն չէ յառաջացնում և բաւական յարմարութիւն ունի դործնական տեսակէտից:

Թող ներքի մեզ դարձեալ մի նկատողութիւն անել մեր նպատակին վերաբերեալ: Շուտով, 1905 թւին, լրանում է Շիլլերի մահւան հարիւրամեակը, որը անշուշտ փառահեղ կերպով կը տօնւի Եւրոպայում: Մենք ևս գոնէ նրա կենսագրութեան և զբաղմունքների ընթերցանութեամբ պիտի մասնակցենք հանրամարդկային այդ մեծ տօնին:

Շիլլերը, գեղեցկութեան այդ հանճարեղ քարոզիչը և պաշտօղը, պատկերացրեց իւր ամբողջ իղէալը չքնաղ Էլիզաբէտայի պատկերի մէջ: Իսկ գեղեցկութեան ամենաբնածին և ամենամաքուր պատկերը մարմնացնում է իւր մէջ ազնիւ հայ կինը, երբ նա իւր էութեամբ միացնում է եւրոպական զօրեղ դիտակցութիւնը, արեւելեան ջերմութեան և պայծառութեան հետ... Ուստի մեր համեստ աշխատութիւնը նւիրում ենք ազնիւ հայուհուն, որի հոգին է ոգի և ուղղութիւն ներշնչում մեր թոյլ գրչին...

Յետոյ տեսայ ես թագուհուն, օ՛ Կարլոս.
 Որքան տարբեր է երկնքի ստեղծածը,
 Բնածին շուքով պատած է նրա պատկերը,
 Ծանօթ չեն նրան արհեստական բարձրը.
 Անհամարձակ, բայց ոչ երկչոտ՝ քայլերը,
 Հերոսական ու վճռական՝ քայլերը...
 Ձէ՛ իմանում, չէ՛ դուշակում իւր սրտում,
 Թէ՛ ինչպէս է մահկանացուն նրան պաշտում:

(Մարէն)

Արևելքի Թագուհին

1.

Գերմանիան բաղկացած է մի շարք մեծ ու փոքրիկ պետութիւններից, որոնք ներկայումս մի ընդհանուր կայսրութիւն են կազմում, թէև իւրաքանչիւրը անկախ է ներքին ղործերի մէջ։ Իսկ անցեալ դարերում այդ պետութիւնները շատ անգամ միմեանց դէմ պատերազմ էին մղում։ Այդ պետութիւններից մէկն էլ Վիւրտեմբերգն է, որի սղգաբնակութիւնը կազմում է շփար կոչւած գերմանական ցեղը։ Վիւրտեմբերգը գեղեցիկ երկիր է, հողը պտղաբեր, եղանակը մեղմ ու առողջարար։ Նա ունի վերին աստիճանի գեղեցիկ լեռներ, հովիտներ, անտառներ ու չրեր։ Արեւելեան սահմանի վրա շարւած են Ալպեան լեռների ահեղ գագաթները, իսկ դէմ առ դէմ դէպի արեւմուտք ու հարաւ տարածւած են Սև անտառի համեատ սարերը։ Նեկկար գետը դուրս թոչելով Սև անտառի կրճքից, կատաղութեամբ սլանում է Ալպեան սաորոտներից,

ապա մեղմ ու համեստ կերպարանք ընդունելով, խոյս է տալիս լեռնային հսկաներից ու նազ անելով ոլորւում է փափկասուն մարդերի ու ոսկեփայլ արտերի միջով: Անթիւ այգիների մէջ թաղնւած բազմաթիւ քաղաքներն ու զիւղերը աչքի տակով նայում են դէպի շրջակայ գեղեցիկ բլուրները, ուր խաղողի սևա-
 չեայ ձիթերը սիրաբորբոք հայեացքով հրապուրում են զուար-
 թաղէմ շվաբացուն: Բայց գեղեցիկ երկրի կրծքի վրա տակաւին
 կենդանի են շվաբական ժողովրդի պատմական հին վերքերը...
 Իւրաքանչիւր քայլափոխում հանդիպում են ձեզ միջնադարեան
 ամրոցների ու վանքերի խորհրդաւոր աւերակները:

Շվաբացին ընդունակ, ինքնուրոյն ու սաստիկ դործունեաց
 է: Նա իւր ապրուստը մինչև օրս էլ ձեռք է բերում հողա-
 դործութեան միջոցով և մանկական օրերից ընտելանում է
 եռանդուն ու տոկուն աշխատանքին: Մի կտոր հաց և մի բա-
 ժակ զինի ունենալով իւր մօտ նա վաղ առաւօտից աշխատում,
 քրտինք է թափում այգիում կամ դաշտում և միայն մայր
 մանող արևն է ստիպում նրան վերադառնալ տուն: Շվաբացու
 ձիւնափայլ մաղերին ու պայծառ աչքերին համապատասխան
 է նրա աղնիւ հողին: Արտաքուստ սառն է նրա հայեացքը,
 մռայլ ու անմտաչելի, բայց դուք բոլորովին կը զարմանաք, երբ
 ծանօթանաք այդ կոպիտ մարդու հողեկան աշխարհի հետ,
 ուր կը գտնէք անսահման անկեղծութիւն, շիտակութիւն, ջերմ
 սէր ու բարձրադոյն ոգևորութիւն:

Շիլլերի ծնողները, Գասպարը և Նդիսաբեթը, տիպական
 շվաբներ էին: Գասպարը փոքրահասակ, բայց առողջ մի տղամարդ
 էր, կարգ ու կանոն սիրող և իւր պարտաւորութիւններին
 շիտակութեամբ վերաբերող: Ստացած կրթութեան համեմատ
 նա չէրմ կրօնասէր էր: Առաւօտ և երեկոյ սուրբ զրբից մի
 դուլի կարգալիւ և աղօթք անելը նրա համար պահանջ էր:
 Գասպարը երբեքն կամենում էր լուրջ ու բարկացոտ երեւալ,

բայց չէր կարողանում, որովհետև նրա կրծքի տակ թաղնւած
 էր մի քնքոյշ ու ջերմ սիրտ, որի պատճառով կինն ու
 երեխաները պաշտում էին նրան: Նա թէև շատ չափաւոր
 ուսում էր առել, բայց խիստ ուսումնասէր էր և միշտ
 աշխատում էր որեւէ նոր բան սովորել: Նրա մէջ կար բանա-
 ստեղծական զգացման մի փոքրիկ նշոյլ, ըստ որում շատ էր սի-
 րում Դաւթի սաղմոսները ոտանաւորների վերածել: Տասն տա-
 րօք ժամանակ նա աշակերտ մտաւ մի վիրաբոյժի մօտ և
 վարպետ դառնալուց յետոյ պաշտօն ստացաւ զօրքի մէջ և պա-
 տերազմի դաշտը
 զնաց: Այստեղ
 նա մի քանի ան-
 զամ վերք ստա-
 ցաւ, մի անգամ
 էլ նրա ձին զնդա-
 կահար եղաւ և
 ինքն հաղիւ մա-
 հից ազատւեց:
 Երբ պատերազ-
 մը զաղարեց,
 Գասպարը վե-
 րադարձաւ իւր
 հայրենի Մար-
 բախ քաղաքը,
 ուր բնակարան
 վարձեց «Ոսկեայ
 առիւծ» հիւրա-
 նոցում: Այստեղ
 ծանօթացաւ նա

Գասպար:

հիւրանոցի տիրոջ աղջկայ հետ և ամուսնացաւ 1749 թւին:
 Մի քանի տարի Գասպարը մնաց Մարբախում գեռահաս կնոջ
 մօտ և պարապեց վիրաբուժութեամբ ու սափրիչութեամբ, բայց
 տեսնելով որ դործը լաւ չէ զնում, նորից մտաւ զօրքի մէջ,
 որը զնում էր կուէրու պրուսական թաղաւոր Ֆրիդրիկոս Մեծի
 դէմ: Զօրքը յաղթելով սկսեց յետ նահանջել: Այդ ժամանակ
 բանակի մէջ տարափոխիկ հիւանդութիւն յայտնւեց, որից
 զօրքի կէսը կոտորւեց: Գասպարը առանց մտածելու իւր առող-
 ջութեան մասին, ամբողջ օրը ոտքի վրա էր և մի կողմից բժշկու-
 թիւն էր անում, իսկ միւս կողմից աղօթում էր և հօգեւոր՝ երգեր
 էր երգում հիւանդ զինւորներին մխիթարելու համար: Այդպիսի

Հաւատարիմ և փութաշան պաշտօնավարութեան պատճառով նա սպայի աստիճան ստացաւ և վերադարձաւ Մարբախ, ուր գտաւ կնոջը միամեայ աղջիկը դրկին: Սա առաջինն էր, որ ծնւել էր ամուսնութիւնից ութ տարի յետոյ և կոչւում էր Խրիստոփինա: Գասպարի վերադառնալուց մի տարի անցած, 1759 թւին, նոյեմբերի 10-ին, ծնւեց Փրիցըր, ապագայ բանաստեղծը: Տղայի

Շիլլերի ծնւած տունը:

ծննդեան օրերում Գասպարը կրկին զանաւում էր զօրքի մէջ, որը բանակ էր դրել Մարբախից երկու ժամեայ հեռաւորութեան վրա: Ծննդեան օրից անմիջապէս յետոյ բանակը կրկին դուրս եկաւ կռւելու: Այնուհետեւ չորս տարի շարունակ Գասպարը միայն երբեքն էր կարողանում այցելել իւր ընտանիքը, այն էլ շատ կարճ ժամանակով: Այնպէս որ փոքրիկ մանուկը ամբողջովին թողւած էր մօր կամքին, որը սակայն սովորական մայրերից չէր...

Շիլլերի մայրը, Եղիսաբեթը, մի առողջ, դուրեկան կին էր, կարմրագոյն մաղերով, լայն ճակատով ու վերին աստիճանի դեղեցիկ աչքերով, որոնց մէջ ցոլանում էր նրա մեղմ բնաւորութիւնը և բարի սիրտը: Նրա նախնիքը բաւական ունեւոր աղնականներ էին եղած, բայց կորցնելով իրանց հարստութիւնը, սկսել էին պարապել զանազան արհեստներով: Եղիսաբեթի հայրը հացագործ ու միաժամանակ պանդոկապետ էր, բայց և այնպէս կարողացել էր փոքր ի շատէ բաւարար կերպով դաստիարակել իւր երեխաներին: Եղիսաբեթը շատ լաւ անուես էր,

Եղիսաբեթ:

ուստի և կարողանում էր կանոնաւոր կերպով կառավարել ընտանիքը, չնայելով նիւթական սուղ միջոցներին: Նա չէր մեղքանում իւր կարգաւ աւետարան, բանաստեղծական գրւածքներ և երեւելի մարդկանց կենսագրութիւններ: Երեխաներին ժամանակ առ ժամանակ դէպքեր էր պատմում Յիսուսի կեանքից, կամ տանում էր նրանց հանդը, ուր բնութեան դեղեցիկութիւնների վրա մասնացոյց անելով, աշխատում էր զաղափար տալ նրանց Աստուծոյ զօրութեան ու բարութեան մասին:

Պատերազմը դադարելուց յետոյ Գասպարը իւր ղինւորներով բնակեց Լիւդվիգսբուրգում, ուր բերել տւաւ և ընտանիքը, երբ Շիլլերը չորս տարօք էր: Երկու տարի մնացին նրանք այստեղ և այդ ժամանակ երեխաների դաստիարակութեան գործին մասնակցում էր և հայրը: Ամենօրեայ ընտանեկան

աղօթքների ժամանակ Գասպարի շուրջը հաւաքւում էին կինը և երեխաները: Փոքրիկ տղան շատ հարցասէր էր և բմբռնող, ուստի շարունակ հարցեր էր տալիս հայրիկին կարդացածի կամ աղօթքի մէջ արտասանած խօսքերի մասին և հայրիկը ուրախութեամբ պատասխանում էր: Սյուլիսով փոքրիկ տղայի կրօնասիրութիւնը սաստկանում էր օրէցօր: Մի անգամ դատիկ երկուշաբթի փոքրիկները իրանց մօր հետ ոտով դնում էին Մարբախ՝ մեծ հօր տունը: Եղանակը գեղեցիկ էր և դարունը փայլում էր իւր բոլոր շուքով: Ճանապարհը հետզհետէ բարձրանում էր, ուստի նրանք դնում էին դանդաղ քայլերով: Մայրիկը պատմում էր երեխաներին, թէ ինչպէս յարութիւն առած Յիսուսը պատահել էր երկու պատանիներին էմմաուսի ճանապարհին: Երբ նրանք հասան ճանապարհի ամենաբարձր կէտին, ուր բացւեց նրանց առաջ ծաղկազարդ դաշտերի ու հեռաւոր լեռների սքանչելի տեսարանը, փոքրիկ Շիլլերը աղօթք անելու ծարաւ զգաց: Կանանց մարդագետնի վրա չոքելով և ձեռները տարածելով, աչքերը բարձրացրեց դէպի երկինք... Սյուլիսով թեան մէջ նայելով նրա ոսկեղոյն դանդուրներին, որոնք զարդարում էին սպիտակ ձախտը և զիտելով նրա կրակոտ աչքերը, անհաւատ անցորդը կը կարծէր թէ իւր առաջ չոքածը երկնքից վայր իջած մի փոքրիկ հրեշտակ է...

Երբ Շիլլերը վեց տարօք էր, հայրը կապիտանի աստիճան ստացաւ և բնականօրէն աւելափութեց Լօրիս գիւղը: Գեղեցիկ էր այդ փոքրիկ գիւղը: Կանանցազարդ դաշտերի միջով օձապտոյտ առաջ էր վազում Բէյմս գետը: Գիւղի շրջակայքը ծածկւած էին սօսիի անտառներով: Արեւելեան կողմում կանգնած սարի զապաթին կպած էր մի հնադարեայ վանք, որի սրահից երեւում էր հեռաւոր լեռնաշղթայի խորհրդաւոր տեսարանը: Գիւղը և վանքը հարուստ էին պատմական յիշատակներով, որոնց մասին շատ անգամ հետաքրքիր բացատրութիւններ էր տալիս

Գասպարը իւր մանրիկներին: Երբ փոքրիկ Շիլլերը կանուխ առաւօտեան նայում էր դէպի վանքի կիսագործան պատնէշները, որոնց ուսերից ժպտում էր կարմրափայլ արեգը, մանուկ մարդասէրի սկանչին հասնում էր արիւնյաներկ պատնէշների կամացուկ հեկեկանքը և նրա սրտում հնչում էր անբռնելի մեղիկայի մելամաղձոտ մեղեդին...

Սիլլերական ուսումը ստացաւ Շիլլերը այդ գիւղում, գիւղական պատուր Մօդէրի մօտ: Եղբայր և քոյր, պատուորի որդոյ հետ միասին, սովորում էին գրել ու կարդալ մայրենի լեզուով և մի փոքր էլ լատիներէն և յունարէն: Փրիցը աշխատասէր էր, բայց դասերը չոր ու ցամաք լինելով շատ չէին զրաւում նրան: Երբեմն լաւ եղանակներին երեխաների ինքնուրոյնութիւնը զարթնում էր և փոքրիկ չարածձիւները որոշում էին օգուել լաւ եղանակից: Նրանք անից դուրս էին դալիս գրքերը կոնատակին, իրր թէ դէպի դպրոց էին դնում, բայց հասնելով փողոցի անկիւնին, կամացուկ ուղղում էին քայլերը դէպի դաշտը: Մինչև երեկոյ վաղիցում էին նրանք անտառում, սարն էին բարձրանում և նստելով ծառի տակին առասպելներ էին պատմում միմեանց: Տուն վերադառնալով նրանք բարուք էին համարում պարզապէս յայտնել մայրիկին իրանց «յանդանքը» և նրանից թէթե յանդիմանութիւն ստանալով աղատել հայրիկի լուրջ վարկեցողութիւնից: Եւ իսկապէս Բիսմարկի փոքրիկ հայրենակիցների քաղաքականութիւնը ապարդիւն չէր անցնում, որովհետեւ Եղիսարեթն ինքը բնական տեսարանների սիրահար լինելով բմբռնում էր երեխաների սիրտը, և ներողամիտ էր վերաբերւում դէպի նրանց:

Երբեմն մանուկը ծնողների հետ միասին դնում էր մօտակայ Գմունդ քաղաքը, որը գտնւում էր երկու ժամաց հեռաւորութեան վրա: Սյուլ քաղաքի բնակիչները ջերմ կաթօլիկներ էին և միեւնոյն ժամանակ հարուստ փաճառականներ: Ուստի քա-

ղաքում տեղի ունեցող եկեղեցական հանդէսները առանձնապէս շքեղ ու փայլուն էին լինում: Գօտական ճաշակով կառուցւած գեղեցիկ տաճարի առաջ ընդարձակ հրապարակ կար, ուր կրօնական ներկայացուցիչներ էին տալիս: Այդ տեսարանները լուրջ մտածողութեան նիւթ էին տալիս տաղանդաւոր աղային: Պակասը լրացնում էր մի ուրիշ տեսարան: Քաղաքի ծայրին բարձր սարի վրա կանգնած էր «Փրկչի վանքը», ուր նշանաւոր տօներին ուխտաւորների մեծ բազմութիւն էր ժողովում: Այդ օրը սարի ստորոտից քայլ առ քայլ բարձրանում էր դէպի վանքը հանդիսաւոր թափօրը բազմաթիւ խաչվառններով, երգեցողութեան ու երաժշտութեան մասնակցութեամբ: Հասնելով սարի գագաթը, ուր բազմութեան աչքերի առաջ բացւում էին հեռաւոր հորիզոնի հոգեղմայլ տեսարանները, թափօրը կանգ էր առնում և հանդիսաւոր պատարագ էր տեղի ունենում:

Լօրխից Գասպարը իւր ընտանիքով փոխադրւեց Լիւբվիգսբուրգ, ուր գտնւում էր այժմ դուքսի պալատը: Երկար ժամանակ Շիլլերը չէր կարողանում մոռանալ այն գեղեցիկ օրերը, որ անցուցել էր Լօրխ գիւղում, բայց փոքր առ փոքր ենթարկւեց Լիւբվիգսբուրգի աւելի զօրեղ տպաւորութիւններին: Նախ և յառաջ նրա ուշադրութիւնը գրաւեց պալատական կեանքը:

Կարլի պալատը իւր շուքով ու մեծածախս կեանքով առաջնակարգ տեղ էր բռնում գերմանական միւս պալատների շարքում: Դքսի պալատում վժիթում էին բազմաթիւ աստիճանաւորներ՝ սենեկապետներ, մանկավարիկներ, սպասաւորներ և ուրիշ շատ տեսակ պաշտօնեաներ: Մանաւանդ աչքի էին ընկնում դքսի թիկնապահները իրանց թանկագին ոսկեթել համազգեստներով: Դքսի ախոռատներում պահւում էին վեց հարիւր ընտիր ձիաներ պալատական օրսորդների համար:

Շքեղ և ընդարձակ պալատը զանազան արւեստագէտների ձեռքով մերթ այս մերթ այն կերպարանքն էր ստանում: Յաճախ տեղի էին ունենում աղմկալի խնձոյքներ, ուր հրաւիրւում էին բազմաթիւ իշխաններ, կոմսեր, ազնական տիկնայք և բարձրաստիճան անձնաւորութիւններ: Հիւրերը ամբողջ ցերեկը անցուցանում էին շաշլ կերուխումով, օրսորդութեամբ և թղթախաղով, իսկ զիշերը տեղի էին ունենում ներկայացուցիչներ, լուսավառութիւն և հրավառութիւն:

Մեծ տպաւորութիւն արաւ Շիլլերի վրա Լիւբվիգսբուրգի օպերային թատրօնը, որը իւր ընդարձակութեամբ և շքեղութեամբ առաջնակարգ տեղ էր բռնում ամբողջ Գերմանիայում: Թատրօնի ներքին պատերը ամբողջովին ծածկւած էին հայելիներով: Դերասանները և դերասանուհիները հրաիրւած էին Ֆրանսիայից և Իտալիայից: Խումբը բաղկացած էր աւելի քան քառասուն հոգուց, որոնց թւում մի շարք տաղանդներ: Երբ օպերայի ժամանակ պատերազմ էին ներկայացնում, բեմ էին դուրս գալիս հինգ հարիւրի չափ դերակատարներ, որոնց թւում և ձիաւորներ: Վարպետները, թատրօնական դարդարանքները առանձնապէս նուրբ ճաշակով պատրաստւած էին, իսկ դերակատարների հագուստները կարում էին թանկագին կտորներից: Տեղի էին ունենում նոյնպէս պարահանդէսներ, որին մասնակցում էին մօտ վաթսուն պարողներ: Այդ խումբի զօրծունէութիւնը ոչ թէ սովորական պար էր, այլ մարմնի զարմանալի շարժումների միջոցով աշխատում էին պատկերացնել մարդկային հոգին յուզող կրքերը այնպէս, որպէս նոյն նպատակը իրագործում է երաժիշտը հնչիւնների միջոցով: Թատրօնի մոտքը ազատ էր աստիճանաւորների և նրանց ընտանիքների համար, ուստի Շիլլերը շատ անգամ առիթ էր ունենում ներկայ լինելու ծնողների հետ միասին: Նա հազիւ թէ մի բան էր հասկանում ներկայացուցիչների բովանդակութիւնից,

3432-48

բայց հէնց արտաքին տալուորութիւններն էլ մեծ ազդեցութիւն էին անում ութ-իննր տարեկան տղայի վրա: Խորիս-տօֆինայի օգնութեամբ, որը զեղարւեստական աչքի ընկնող ընդունակութիւն ունէր, Շիլլէրը թղթերից զանազան պատկերներ էր շինում և քոյր ու եղբայր իբր թէ ներկայացումներ էին տալիս, ըստ որում հանդիսատեսների փոխարէն դատարկ աթոռներ էին շարում: Բացի այդ՝ նա զանազան դրամաների ծրագիրներ կազմեց և պիէսներ գրելու փորձեր արաւ, որոնք, ի հարկէ, երեսայական բնաւորութիւն ունէին:

Լիւդվիգսբուրգում սկսեց յաճախել Շիլլէրը այսպէս կոչւած «Լատինական դպրոցը»: Այդ դպրոց մանողը պիտի արդէն մայրենի լեզուն սովորած լինէր, որովհետեւ այստեղ առաւելապէս ուշադրութիւն էին դարձնում հին լեզուների վրա: Լատիներէնը և յունարէնը ամենօրեայ պարտաւորացուցիչ առարկաներն էին, իսկ այն աշակերտները, որ մտադիր էին ապագայում հոգեոր դպրոց մտնելու, պիտի լատինական դպրոցում սովորէին նոյնպէս եբրայերէն: Սւեյի էլ կարեւոր տեղ էր բռնում կրօնի դասատուութիւնը: Թէ մանուկ Շիլլէրը և թէ նրա ծնողները հաստատ որոշել էին, որ Փրիցը ապագայում պաստօր դառնայ, ուստի և աշխատեցնում էին նրան բոլոր յիշեալ առարկաների մէջ: Սկզբում լաւ էր սովորում Շիլլէրը, բայց հետզհետէ սկսեց սառչել, մանաւանդ կրօնի դասից, և չը նայելով որ դպրոցում շատ խիստ էին վերաբերւում և հարկաւոր ժամանակ աշակերտների մէջքը ծիպոտով կարմրացնում էին, այնուամենայնիւ Շիլլէրը միայն լատիներէնն էր փոքր ի շատէ սիրով սովորում: Եւ այդ հանգամանքը երկու որոշ պատճառ ունէր, մէկը բացասական, միւսը դրական: Նախ որ կրօնի դասատուութիւնը միջնադարեան հոգով էր կատարւում, այսինքն աշխատում էին զօռով մտցնել երեխաների գլուխը այնպիսի սկզբունքներ, որոնք բոլորովին խորթ

էին մանկան տակաւին չ'այլասեռւած, առողջ տրամաբանութեան և պարզ սրտին: Կրօնի դասի ժամանակ, երբ ուսուցիչը ոգեւորւած ապացուցանում էր եկեղեցական «անհերքելի» ճշմարտութիւնները, փոքրիկ տղան աչքը դադարի կերպով դրում էր դրասեղանի տակ թաղցրած երգարանին և ոտանաւորներ կարդում կամ մտքում երգում էր: Իսկ զրական պատճառը այն էր, որ հասունացած մանուկը հետզհետէ կորցնում էր այն դադափարը, իբր թէ մարդկային կեանքի ամենալաւ ծաղիկը հոգեւոր պաշտօնն է: Նա ճաշակ ունէր արդէն գեղարւեստի մասին, թատրօնը դուր էր գալիս նրան, ուստի հակառակ հօր ցանկութեան, որը պահանջում էր միշտ միայն դասերով պարապել, նա իւր դասընկերների հետ միասին թատրօնական խաղեր էր կազմակերպում և ինքն էլ դեր էր վերցնում: Բայց ընկերները նկատում էին, որ նա ընդունակ լինելով խաղը կազմակերպելու, բոլորովին փչացնում էր վերցրած դերը:

Որքան էլ Շիլլէրը անտարբեր լինէր դէպի դասերը, այնուամենայնիւ կարողանում էր տարւայ վերջին բռնել, այսպէս անւանւած «պետական քննութիւնը», որը պարտաւոր էին տալ Ստրասբուրգում այն աշակերտները, որոնք պատրաստւում էին սեմինար մտնելու համար: Շիլլէրը ոչ մի տարի յետ չէր մնում, այնուամենայնիւ կրօնի ուսուցիչները այն կարծիքն էին յայտնում, թէ նա բոլորովին կրօնական ճաշակ չունի: Շիլլէրը մտքում խղճում էր այդ կրօնական ճաշակ ունեցող մանկավարժներին և առանց նրանցից բան հարցնելու, մեծ ախորժանքով կարդում էր սաղմոսը և մարգարէութիւնները:

Առհասարակ այդ տարիներում արտայայտւում է տղայի բանաստեղծական կայծը նրա խաղերի, շարժողութեան և կեանքի նոյն իսկ աննշան երևոյթների մէջ: Մի օր Շիլլէրը և իւր մի դասընկերը պարտաւոր էին ըստ հերթի «հաւատոյ և իւր մի դասընկերը» անդիր արտասանել եկեղեցոյ մէջ: Անգութ ուսու-

ցիւր նախապէս յայտնել էր նրանց, որ եթէ դէթ մի հատիկ սխալ անեն, խիստ կը պատժեն: Սարաափած երեսաները մոռացան թէ հացը և թէ հանգստութիւնը, չափադանց լուրջ կերպով սովորեցին դասը և իսկապէս անսխալ արտասանեցին որոշեալ ժամին: Ուսուցիչը նւիրեց նրանց իւրաքանչիւրին երկու կոպէկ փող: Մասամբ յաջողութեան և մասամբ ստացած նւերի պատճառով ուրախացած, երկու ընկերները որոշեցին դնալ մօտակայ հարթենիկ դիւղը՝ ստացած փողով մածոն ուտելու: Բայց յոգնած ձամբորդները չը գտան այնտեղ իրանց սպասած մածոնը և որոշեցին ճանապարհը շարունակել դէպի հետեւեալ դիւղը, ուր իսկապէս ստացան պահանջածը, այն էլ միայն երեք կոպէկով: Զորորդ կոպէկով էլ միրդ գնեցին և ուտելով քայլերը ուղղեցին դէպի մօտակայ բլուրը: Բլուրի դադաթից երեւցին միանգամից յիշեալ երկու դիւղերը, մէկը աշ ու միւսը ձախ կողմից: Շիլլերը ինչ որ ներշնչութիւն զգալով, նախ երեսը դարձրեց դէպի մածոնաղուրկ դիւղը և ծանր խօսքերով անիծեց նրան (թերեւ նա մտաբերեց, թէ Յիսուս ինչպէս անիծեց անպտուղ թղենին), ապա դառնալով դէպի մածոնառատ դիւղը, օրհնեց նրան: Փոքրիկ մարդարեւ անէծքի և օրհնանքի զօրեղ արտայայտութեան մէջ երեւում էր արդէն ապագայ մեծ բանաստեղծը:

Տաղանդի նշոյլների հետ սկսել էր նկատել Շիլլերի մէջ և տրամադրութեան փոփոխութիւն: Նա օրէցօր մի տեսակ տխուր ու մելամաղձոտ բնաւորութիւն էր ստանում, շուտ շուտ իրան տկար էր զգում և առհասարակ նախկին աշխոյժը այլ ևս չկար: Սյդ բանին նպաստում էին դպրոցական անհամապատասխան կրթութիւնը և սրա հետ կապւած հանգամանքները: Երբ տասնու մէկ տարօք էր, առաջին անգամ ստիպւած եղաւ նա անշատել մայրական խնամատարութիւնից հետեւեալ պատճառով: Գասպարը մի կողմից իւր պաշտօնը

փարելով, միւս կողմից շատ էր սիրում մասնաւոր այգեգործութեամբ պարապել: Լիւդվիգսբուրգում նա մի կտոր հող էր ձեռք բերել, ուր մեծ սիրով և հոգատարութեամբ ծառեր էր անկում և աճեցնում: Սյդ բանը նկատեց դուքսը և որոշեց շահեցնել իւր օգտին: Լիւդվիգսբուրգից երկու ժամեայ հեռաւորութեան վրա դուքսը մի նորակառոյց ամրոց ունէր Սօլիտիդ անունով: Ամրոցը շրջապատւած էր այգիներով և ծառատաննէրով: Ահա այդ կալւածները դուքսը յանձնեց Գասպարի վերահսկողութեան, մասնաւոր բնակարան տալով նրան Սօլիտիդում և Գասպարը ընտանիքով տեղափոխեց այնտեղ: Շիլլերը մնաց Լիւդվիգսբուրգում մի ուսուցչի տանը: Սյդ ուսուցիչը շատ խիստ և մանրակրկիտ մարդ էր, ուստի և շատ անգամ նրա և Շիլլերի մէջ անբաւականութիւն էր տեղի ունենում: Ի՞նչ պէտք էր անել, պատանին ամեն բան կուլ էր տալիս և նիւթ էր դարձնում իւր սրտի համար: Միայն կիրակի օրերը նա որոշ չափի մխիթարութիւն էր գտնում, ըստ որում երկարաձիգ ծառուղիների միջով վազվզելով գնում էր նա Սօլիտիդ և նետւում էր մօր դիրկը: Սյդ օրը զօնէ անց էր կացնում սիրող մօր ներկայութեամբ և քնքոյշ քոյրիկի ընկերակցութեամբ:

Վերջին տարին տւելացաւ և մի ուրիշ անախորժ հանգամանք: Շիլլերը սկսեց պատրաստել կրօնուսոյց Յիլլինդի մօտ, հաղորդելու քննութեան համար: Յիլլինդը կրօնի դաստուութեան մէջ եփւած, չոր ու ցամաք, խստապահանջ մանկավարժ էր: Շիլլերը ստիպւած էր ամեն ինչ անդիր անել և բառառբառ սովորել կրօնուսոյցի նշանակած կտորները: Քննութեան նախընթաց օրը Շիլլերի ծնողները Սօլիտիդից եկան Լիւդվիգսբուրգ, որովհետեւ առհասարակ այդ օրը գերմանացոյց մէջ հանդիսաւոր օր է համարւում: Եղիսաբեթ տեսնելով, որ Փրիցը բոլորովին չէ մտածում միւս օրւայ լուրջ նշանա-

կութեան մասին, այլ անհոգ կերպով փողոցներում թափառում է, յանդիմանեց նրան: Պատանին տխրեց և կամենալով դադարաւ տալ մայրիկին իւր կրօնական զգացմունքի ջերմութեան մասին, մի պատշաճաւոր ոտանաւոր դրեց և տւեց մօրը կարգալու: Եղիաբեթը հաւանեց զրեւոյթը և շատ ուրախացաւ: Բայց Գառաւորը կարգալով նոյն ոտանաւորը, զարմացած բացականցեց. «Գժէ՛լ ես, ի՛նչ է, Ֆրից»: Թերեւս սիրող հօր թափանցիկ հայեացքը ինչոր նոր ոգի, նոր կայծ նշմարեց պատանու արտայայտութեան մէջ...

Վերջապա հաղորդութեան հանդէսը: Վերջին քննութիւնն էլ Շտուտգարտում Շիլլերը յաջողութեամբ բռնեց: Վերջապէս այժմ ճանապարհը հարթւած էր և Շիլլերը աշնանը պիտի մանկէր Վանական դպրոց, ուր մի քանի տարի պիտի պատրաստէր համալսարանի աստուածաբանական բաժինը մանեյլու համար: Ծնողները ուրախ էին և հաւատացած էին, որ ժամանակին իրանց միակ որդին պիտի մի աչքի ընկնող պատուաւոր դառնայ: Սակայն երկինքը բոլորովին ուրիշ կարգադրութիւն էր արել հանձարեղ տղայի համար...

Սոլիտիւդ:

II.

Վիւրտեմբերգի դուքս, Կարլի, կեանքում նկատուում են երկու որոշ տարեշրջաններ: Նա դեռ տանուվեց տարօք էր, երբ դա՛հ նստեց և ի բնէ աչքի ընկնող ընդունակութիւններ ունենալով, կարող էր շատ լաւ կառավարել երկիրը, եթէ միայն վարակած չլինէր ժամանակակից իշխանների ընդհանուր ախտով... Ֆրանսիական թաղաւոր Լիւդովիկոսի արտասանած անմիա խօսքը, թէ «պետութիւնը ես ինքս եմ», մեխել էր բոլոր մեծ ու պսակ իշխանների զլխում: Երբ ժողովրդի ներկայացուցիչները դիմեցին Կարլին, բացատրելով նրան հայրենիքի թշուառ վիճակը և խնդրեցին չափաւորել պալատական անկարգ ծախսերը, նա ստունարտութեամբ պատասխանեց. «Ի՛նչ է նշանակում հայրենիք. հայրենիքը ես ինքս եմ»: Որպէս երկրի իշխանն էր, նոյնպէս էին և նրա բոլոր պաշտօնեաները: Ոչ ոք չիտակութեամբ և ուղղամտութեամբ չէր վերաբերում դէպի իւր պաշտօնը: Չկար արդար դատաստան և շարունակ ոտնակոխ էին լինում ժողովրդի սրբազան իրաւունքները: Վիւրտեմբերգը ունէր որոշ սահմանադրութիւն, բայց սահմանադրական սկզբունքները մնում էին «Չայն բաոբաուդ յանապատի»: Մի բուռն ժողովուրդ մեծ դժւարութեամբ էր կարողանում վճարել պահանջած չափազանց տուրքերը: Իսկ

այդ զուամրները ոչ թէ զործադրուած էին երկրի զրուծիւնը բարւոքելու համար, այլ զքսի քմահաճոյքներին և զւարձասիրութեան բաւականութիւն տալու նպատակով: Շարունակ՝ թէ մայրաքաղաքում, թէ որեւէ բերդում կամ հէնց անտառի խորքում՝ պատահամբ դուր եկած մի բլրակի վրա, նորանոր շէնքեր էին կառուցանում, որոնց համար օտար երկիրներից, մեծ ծախսեր անելով, հրաւիրուած էին նշանաւոր ճարտարապետներ: Մի որեւէ պարող գեղեցկուհու վրա տասնեակ հազարներ էին շուայում: Եւ այդ բոլոր ծախսերը լրացնում էին ժողովրդից բռնութեամբ խլած կոպէկներից: Այդ դեռ բաւական չէր: Դուքսը իւր պաշտօնեաների ձեռքով, ստիպելով, խափելով, սուտ խոստումներով, հարբեցնելով, երիտասարդներ էր հաւաքում իւր ժողովրդից, որոնցից զուգեր կազմելով ծախում էր ֆրանսիական իշխանութեան, որոնք զործ էին ածում Գերմանիայի որպիւններին զերմանական Ֆրիդրիխոս Թաղաւորի դէմ պատերազմելու համար: Խուլ բողոքը տարածւած էր ժողովրդի բոլոր խաւերի մէջ: Այստեղ ու այնտեղ յայտնուած էին ինքնուրոյն անհատներ, որոնք կենդանի խօսքով կամ զրչով արտայայտում էին ժողովրդի բողոքը և որպէս վարձատրութիւն իրանց ազնուութեան, ստիպւած էին լինում ցմահ փակւել հօհենսպերի տխրահռչակ ամրոցում: Այնուամենայնիւ ժողովրդի ներկայացուցիչները չ'ընկճւեցին, այլ կարողացան հասցնել ազգաբնակչութեան բողոքը գերմանական կայսրի ականջին, որի ազդեցութեամբ դուքսը նորից վերականգնեց սահմանադրութիւնը: Իսկ մայրաքաղաքի բմբոստ ժողովրդից չիզր հանելու համար, պալատը Շտուտգարտից տեղափոխեց Լիւդվիգսբուրգ:

Բայց ժամանակի ընթացքում զքսի բնաւորութեան և զործունէութեան մէջ նկատւեց աչքի բնկնող փոփոխութիւն գէպի լաւը: Դուքսը, որը վաղուց զգւած էր իւր կնոջ չոր ու

մոման բնաւորութիւնից, պատահամբ ծանօթացաւ դեռահաս բարօնուհի Ֆրանցիսկայի հետ, որը տառապում էր իւր ամուսնոյ ձեռքին: Ֆրանցիսկան վերին աստիճանի մեղմ ու խելացի կին էր, որը զքսի կնոջ հակապատկերն էր կազմում: Դուքսը, որը մինչև այժմ կնոջ զւարճութեան առարկայ էր համարում, առաջին անգամ հասկացաւ, թէ ի՞նչ է նշանակում իսկական կին: Նա սիրեց Ֆրանցիսկային և այլևս չը կարողացաւ բաժանւել նրանից: Եկեղեցական կարգադրութեամբ քակուեց Ֆրանցիսկայի և բարօնի ամուսնական կապը: Դքսուհին հեռացաւ ամուսնուց և դուքսը ու Ֆրանցիսկան շարունակեցին միասին կեանք անցուցանել: Մի քանի տարուց յետոյ մեռաւ հեռացած դքսուհին և դուքսը ամուսնացաւ Ֆրանցիսկայի հետ: Ահա այդ տիկինը իւր հեղ և համեստ բնաւորութեամբ, խելօք և լուսաւոր մաքով, կարողացաւ մեծ ազդեցութիւն անել զքսի վրա: Կարլը թողեց իւր շուայութիւնները, սկսեց ուշ դարձնել երկրի զրուծեան վրա և մի շարք օգտակար ծրագիրներ կազմեց, թէև ամենալաւ դործերի մէջ անգամ նկատուած էր միշտ նրա բռնապետական քմահաճութիւնը:

Դուքս Կարլ:

1770 թւին դուքսը մի սկզբնական դպրոց հիմնեց Սօլիտիւդում, ուր սովորող մանուկները պիտի տալաղայում աշխատէին զքսի այգիներում, կամ դանադան շինարարական գործերի մէջ: Նոյն տարին անապատելի կերպով թանկութիւն յառաջ եկաւ, որի պատճառով յիշեալ դպրանոցին որբանոցի

կերպարանք տւին, ուր սկսեցին խնամել և ուսուցանել զինւորականներն որք կամ աղքատ մանուկներին: Թանկութիւնը անցնելուց յետոյ որբանոցի ծրագիրը լայնացրին և անւանելով նրան «Զինւորական կրթարան», սկսեցին ընդունել այնտեղ ոչ միայն որբերին և աղքատներին, այլև առհասարակ զինւորականներն որդիներին, որոնք պիտի պատրաստէին զինւորական, պարստական և տերունական պաշտօնների համար: Կարլը իւր անձնական հոգացողութեան առարկայ դարձրեց այդ դպրոցը և Ֆրանցիսկայի աշակցութեամբ սկսեց ամեն մի միջոց գործ դնել դպրոցը օրէցօր ընդարձակելու և բարձրացնելու համար: Դքսութեան բոլոր ուսումնարանները հրաման ստացան ժամանակ առ ժամանակ մասնացոյց անել աւելի աչքի ընկնող ընդունակ երեխաների վրա, որոնցից դուքսը ընտրութիւն էր անում իւր հայեցողութեամբ: Ապա դուքսը կանչելով երեխայի հօրը, ցանկութիւն էր յայտնում, որ նրա որդին ուղարկւի Զինւորական կրթարան: Իսկ դքսի ցանկութիւնը ուրիշ մի բան չէր, բայց եթէ քաղաքավարի հրաման: Այն զինւորականները, որոնք անուշադիր էին թողնում դքսի ցանկութիւնը, վաղ թէ ուշ տուժում էին չարաչար կերպով:

Ճէնց որ Շիլլերը աւարտեց լատինական դպրոցը, Գասպարը բաղդ ունեցաւ հրաւիրւելու դքսի մօտ: Դուքսը «ամենաողորմածարար» ցանկութիւն յայտնեց, որ նրա միակ որդին ուսանէ Զինւորական կրթարանում: Գասպարը շփոթւեց և հազիւ կարողացաւ պատասխանել, թէ իւր որդին աւելի ուրախութեամբ կը կամենար ծառայել հայրենիքին, իբրև հոգեւորական: Փոքր ժամանակից յետոյ դուքսը երկրորդ անգամ կրկնեց իւր ցանկութիւնը, բայց Գասպարը կրկին անուշադիր թողեց մտածելով, որ դուքսը վերջապէս մոռացութեան կը տայ իւր ցանկութիւնը: Սակայն շուտով դուքսը երրորդ անգամ նորոգեց իւր ցանկութիւնը, յայտնելով որ ապագայում լաւ պաշտօն

և աստիճան է տալու Շիլլերին և ներկայումս բոլոր ծախսերը ինքն է հոգալու: Շիլլերի ծնողները հասկացան, որ արդէն երրորդ անգամ յայտնւած ցանկութիւնը չը յարդէ՝ կը նշանակէ բացարձակ կերպով հակառակել դքսի կամքին: Գասպարը շատ լաւ դիտէր, թէ ինչ հետեանք կունենայ այդ ընդդիմութիւնը: Կոտրւած սրտով Շիլլերի ծնողները որոշեցին կատարել դքսի պահանջը: Այնուամենայնիւ նրանք աշխատում էին մխիթարել իրանց մի կողմից այն հանգամանքով, որ Սօլիտիւզը, ուր դանւում էր յիշեալ դպրոցը, այժմ իրանց մշտակայ բնակութեան տեղն է, ուրեմն Շիլլերը ստիպւած չի լինիլ ծնողներից հեռանալ: Միւս կողմից նրանք հաւատալով դքսի խոստմունքին, մեծ յոյսեր էին դնում Շիլլերի տաղանդի վրա: Սօլիտիւզի դպրոցը հետզհետէ լայնացնելով, վերջապէս դարձրին Զինւորական ձեմարան, որը և կառավարւում էր զինւորական խիստ սկզբունքներով: Առաւօտեան որոշ ժամին և որոշ ընթացքին թմբկահարութեան ձայնը ամենքին հրամայում էր վեր թռչել: Փոքր յետոյ ուսանողները խմբւում էին ննջարանի դահլիճում և զինւորական հրամանատրութեամբ քայլում էին դէպի սեղանատուն՝ նախաճաշիկ անելու: Այնտեղ կանգնած էին երկար սեղաններ, որոնց առաջ շարւած աթոռների վրա դրւած էին մի-մի աշակերտի անունը: Խումբը առաջ էր շարժւում, մինչև որ իւրաքանչիւրը հասնում էր իւր աթոռի մօտ: Ապա հրամանի համեմատ կանգ էին տռնում, հրամանի համեմատ երեսները դէպի սեղանն էին դարձնում, հրամանի համեմատ քարշում էին աթոռը և իրանք տեղը կանգնում: Իսկոյն աշակերտներից մէկը, հերթի համեմատ, բարձրանում էր ամբիօնի վրա և կարդում ձեմարանի համար յօրինւած առաւօտեան աղօթքը, որի ժամանակ ամենքը միանգամից պիտի ձեռները բռնեցը անելով դնէին կրծքերին և աղօթքը վերջանալուն պէս կրկին միանգամից ձեռները քաշ դրէին: Եւ այդպիսի

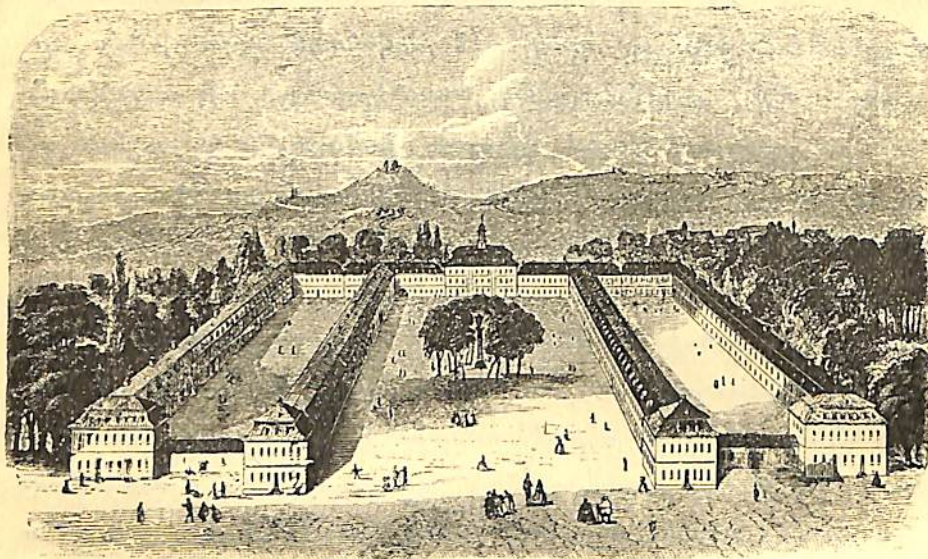
խիստ կանօններով էին կատարում աշակերտները իրանց բոլոր շարժումները՝ հագնելը, դասատուն մտնելը, անկողնում պառկելը և այլն։ Նոյն իսկ աղատութեան ժամերին, օրինակ դաշտ դնալուց կամ դրսում շրջելուց, ամեն բան հրամաններով էին կատարում։ Տարին-տասներկու ամիս շարունակում էր նոյն միատեսակ կեանքը։ Արձակուրդ չէր լինում երբեք։ Հազիւ էր պատահում, որ երեսային թոյլ տային զնալ ծնողների տեսութեան։ Մի երեսայ կամեցաւ տեսնել մահւան անկողնում պառկած հօրը, բայց իրաւունք չը ստացաւ։ Դուքսը տեսչի միջոցով յայտնեց երեսային, թէ «վատ չունի, ինքը կը փոխարինէ նրա հօրը»։ Աշակերտներին կիրակի ու տօն օրերին մի փոքր աղատութիւն էին տալիս, այսինքն առաւօտեան տանում էին եկեղեցի, իսկ կէսօրից յետոյ թոյլ էին տալիս վերակացունների հսկողութեան ներքոյ կարգաւ «օգտակար» գրքեր, որոշած ցուցակի համեմատ։ Լաւ եղանակներին երեկոյեան տանում էին մանացներու, բայց այս դէպքումն էլ երեսանների սիրտը չէր բացւում։ Սօլիտիւդի բարձրութիւններից նայում էին տարաբաղդ պատանիները դէպի հեռաւոր հօրիգօնը և հառաչելով մտաբերում էին իրանց քնքոյշ ծնողներին, որոնց սիրող կրծքից առմիշտ խլած էին։ Ամառը տանում էին լճի մէջ լողանալու։ Կէս ժամ արագութեամբ ծանապարհ դնալուց յետոյ, տեղ հասնելուն պէս աշակերտները պարտաւոր էին տկլորւել, թռչել ջուրը և զուլս տալ ջրի տակին։ Քրտնած էր մէկը թէ ոչ, այդ միւսնոյն էր, իրաւունք չունէր սպասելու։ Զօռով դրում էին դանդաղ աշակերտին ջուրը և զուլսը ներս խռում։ Լճի տակը տիղմով լիքն էր, այնպէս որ լողացողները վերջ ի վերջոյ աղմոս էին դուրս գալիս ջրից։ Այդ լողացումը շատերի համար վատ հետեանքներ էր ունենում։ Քրտնած մտնելով ջուրը, սրանք մրսացնում էին իրանց և յաճախ անկողին էին մանում։ Դպրոցական վարչութիւնը նշանա-

կութիւն էր տալիս մեծամասնութեան, իսկ բացառիկ երեխաները նրան շատ չէին հետաքրքրում։ Մոռնողը բաւարար էր քանակութեան տեսակէտից։ Նախաձաշիկը բաղկացած էր խմորեղէն կերակրից, որը ածում էին խոր ամանների մէջ և իւրաքանչիւր վեց աշակերտի համար մէկը դնում, որից ապա իւրաքանչիւր մի աման բաժին էր վերցնում։ Ճաշին մեղէն էին տալիս, իսկ երեկոյեան՝ կաթնապուր կամ մի ուրիշ տեսակ պարզ կերակուր։ Միայն թէ կերակուրները կատաճաւոր էին մաքրութեան կողմից, որովհետեւ խոհանոցի վրա հարկաւոր ուշադրութիւն դարձնող չկար։ Աշակերտների մէջ պատմում էին զանազան անախորժ դէպքեր խոհանոցին վերաբերեալ, որոնք աւելի նուրբ երեսանների մէջ զղանք էին յարուցանում։

Շիլլերի համար լաւ չէր անցնում ձեմարանում։ Փակւած կեանքը, ծնողներից զուրկ լինելը, զինւորական չափած-կտրած կարգ ու կանոնը, լծում լողանալը, դէպի կերակուրները զղանքով վերաբերւելը և վերակացունների կոպիտ վարկեցողութիւնը... բոլորն էլ ներգործում էին նրա մարմնի և հոգու վրա։ Նա զգում էր իրան, որպէս բանտարկեալ և դասերի մէջ շատ յաջողութիւն չէր գտնում։ Իրը մասնադիտութիւն սովորում էր նա իրաւաբանութիւնը, որը ընտրել էր ճարահատեալ, ուրիշ աւելի յարմար առարկայ չգտնելով, որը ապագայում արդիւնաւէտ լինէր գործնական տեսակէտից։ Բայց իրաւաբանութիւնը բոլորովին բաւականութիւն չէր տալիս Շիլլերի հոգեկան ծարաւին։ Զարմանալի է, որ շատ անգամ տաղանդաւոր ուսանողները իրաւաբանութիւնից սկսելով յետոյ փոշմանում են և փոխում են իրանց ընթացքը։ Թերեւս այդ մանում են և փոխում են իրանց ընթացքը։ Թերեւս այդ նրբամիտ անհատները իրաւունքի ասպարիզում սովորական հիմունքներ են գտնում... Հասկանալի է, որ Շիլլերը չէր կա-

րող երկար շարունակել իրաւաբանութեան դասերով պարապելը: Միայն մի առիթ էր հարկաւոր, և այդ առիթը շուտով տեղի ունեցաւ:

Երբ Շիլլէրը տասնութեայ տարօք էր, ձեմարանը տեղափոխեցին Շտուտգարտ: Այդ հանգամանքը երկու պատճառ ունէր: Նախ՝ որ ձեմարանը օրէցօր աճում էր, ուսանողները և ուսուցիչները աւելանում էին, իսկ Սօլիտիւդում բաւական տեղ

Ջինսորական ձեմարան:

չկար: Միւս կողմից՝ ծախսերը կրկնակի էին լինում, քաղաքից հեռու լինելու պատճառով: Բացի այդ՝ դուքսը որոշել էր հաշտել մայրաքաղաքի հետ՝ նորից պալատը յետ տանելով: Իսկ ձեմարանը նա չէր ուզում աչքից բաց թողնել: Եւ ահա նշանակած օրը մեծ հանդիսով դքսի առաջնորդութեամբ ուսանողները խումբ-խումբ, զինւորական մարշի մասնակցութեամբ, մտան մայրաքաղաք և շրջապատւած ամբոխով դիմեցին դէպի ձեմարանի համար յատկացրած ընդարձակ շինութիւնը, որը առաջ զինւորանոց էր եղած: Տեղափոխւելուց

յետոյ աւելի ևս խստացրին հսկողութիւնը և զինւորական նիստ ու կացը, որպէսզի ուսանողները հեռու մնան քաղաքի վտանգաւոր ազդեցութիւնից: Սակայն կարգասէր մանկավարժները չէին կարող ըմբռնել, որ նոր սերունդը կատարելադործելու համար ոչ թէ հարկաւոր է նրան կտրել կեանքից՝ բարձր պատենշների և կոպիտ դժնապահների օգնութեամբ, այլ կեանքը ինքն ըստ ինքեան պէտք է բարուքել, որ այդ հողի մէջ առողջ և ընտիր սերմեր կարողանան աճել և խեղդամահ անել անպէտք տատասկը և փուշը: ձեմարանի երկաթեայ դարպասի պատկերը բաւական էր, որ գրեթէ բոլոր ընդունակ ուսանողները թափանցէին վրիժառութեան բոցով և շարունակ մտածէին, թէ երբ պիտի ազատեն այդ բարենպաստի բանդից:

Շտուտգարտ տեղափոխւելով աւելացրին ձեմարանում և բժշկական բաժինը: Սկզբում մօնոքներ չը կային: Ուստի դուքսը այս անգամ էլ որոշեց զօռով անցկացնել իւր կամքը: Նա ի միջի այլոց կանչեց և Շիլլէրի հօրը իւր մօտ և ասաց, թէ իրաւաբանութիւնը ընտրելով նրանք սխալւել են, որովհետեւ իրաւաբանութեան ուսանողները շատ են և ինքը չէ կարող Շիլլէրին պաշտօն խոստանալ: Դուքսը խորհուրդ տւեց, որ Շիլլէրը տեղափոխւէ բժշկական բաժինը, որը աւարտելով արդէն անպատճառ պաշտօն կը ստանայ: Այդ նորութիւնը շատ տխրացրեց Շիլլէրի ծնողներին: Գասպարը մանաւանդ անբաւական էր այն պատճառով, որ մինչև այնօր դնած թանկագին դասադրքերը այլ ևս պէտք չէին և Շիլլէրի սովորածն էլ ի դուր էր: Ինքը Շիլլէրը սկզբում անբաւական էր, տեսնելով որ ինքը պիտի կրկնապատկէ իւր աշխատութիւնը, որ կարողանայ ընտելանալ բնական զիտութիւններին և բժշկականութեան սկզբունքներին, բայց շուտով նա ուրախութեամբ ըմբռնեց, որ այդ մասնաճիւղը յամենայն դէպս աւելի

յանութիւնը անհրաժեշտ սնունդ էր, ուստի և աշխատում էր լուրջ զբաղւածքներով սնուցանել իւր սիրտն ու միտքը: Նա կարգում էր Աստուածաշունչը, ըստ որում ոչ միայն ընտելանում էր նրա զեղեցիկ ու հարուստ լեզւին, այլ հիանում էր չին Ատակարանի պատմական, քնարական և փիլիսոփայական հատկանշաներով: Կլօպշտօկի իդէալական երգերը յազդեցնում էին ծարաւից տոգորւող պատանեկան սիրտը: Ի բնէ կրօնական հակումներ ունենալով և ենթարկւած լինելով յիշեալ զրբերի ազդեցութեան, Շիլլէրի նորաբողբոջ զրիչը ունէր աստուածաբանական կրօնական ուղղութիւն: Այդ տարեշրջանում գրեց նա Մոլիէս մարգարէի կեանքից մի պատմական բանաստեղծութիւն, որը շուտով փչացրեց: Կլօպշտօկի ոգով գրեց նա մի քանի ոտանաւորներ, որոնցից մէկը «Երեկոյ» վերնագրով, տպւեց Շվաբական Մագազին ամսագրում, երբ Շիլլէրը դեռ տասնութեց տարօք էր: Ոտանաւորը ինքն ըստ ինքեան շատ թոյլ է արւեստի տեսակէտից և աղօթքի է նմանում: Բայց նրա մէջ աչքի է ընկնում այն, որ դեռահաս բանաստեղծը խնդրում է Աստուծոյ՝ տալ իրան ոչ հարստութիւն և ոչ էլ իշխանական աստիճան, այլ միայն երգեր ու երգեր: Ամսագրի խմբագիրը, որը Շիլլէրի ուսուցիչներից մէկն էր, մի մարգարէական նկատողութիւն արաւ. «Այդ ոտանաւորը — նկատեց նա — զբաղւած լինելով մի անփորձ պատանու ձեռքով, համարեա ամբողջովին նմանողութիւն է, բայց և այնպէս նրա մի քանի տողերից երևում է, որ հեղինակը մի ժամանակ նշանաւոր բանաստեղծ է դառնալու»:

Բայց Շիլլէրը երկար ժամանակ չմնաց միակողմանի կրօնական երգերի և զբաղւածքների ազդեցութեան տակ: Նա ծանօթացաւ Բուսսօյի հետ, կարդաց նրա «Նոր-Էլօիդան» և միւս աշխատութիւնները, որոնք վարթեցրին նրա մէջ սեր զէպի բնութիւնն ու բնական կեանքը և անբաւականութիւն դէպի

կեանքի կաշկանդող ու կապող երևոյթները և հիմնարկութիւնները: Այդ տպաւորութիւնները բոլորովին համապատասխան էին Շիլլէրի սեփական տրամադրութեան: Զէ՞ որ ձեմարանական կեանքը կատարեալ բանա էր նրա համար, իսկ որտեղ բանա կայ, այնտեղ կայ և ազատութեան տենչանք: Կարդաց Շիլլէրը նոյնպէս Գէօտէի «Գէյը», որը իւր հերոսական բնաւորութեամբ ողևորութիւն էր մտցրել նոր սերնդի մէջ: Աւելի էլ խորին կերպով ներգործեց Շիլլէրի վրա մելամաղձոս «Վէրթերը» և ինքն էլ ստեղծագործական ծարաւ դրաց: Պատահամբ կարդաց Շիլլէրը լրագրի մէջ Նեսսաուի մի ուսանողի ինքնասպանութեան լուրը և սկսեց գրել մի ողբերգութիւն «Նեսսաուի ուսանողը» վերնագրով: Գրեց, կարդաց ընկերների մօտ և հաւանութիւն դաւաւ, բայց ինքը հաւանեց և պատռտելով դէն շարտեց: Մի քանի այդպիսի փորձերից յետոյ նա զգաց, որ ինքը դեռ բաւականաչափ հասունացած չէ, դեռ լաւ ծանօթ չէ կեանքի բարձրագոյն խնդիրների հետ: Նա ձեռք բերաւ Ֆերդինանդի «Բարոյական փիլիսոփայութիւնը» և սկսեց լուրջ կերպով ուսումնասիրել: Շիլլէրը եկաւ այն եղրակոյցութեան, թէ կրօնը և բարոյականութիւնը իրարից տարբեր բաներ են: Մի ժամանակ նա կարծում էր, թէ ով կրօնասէր է, ով աղօթք անող է, եկեղեցի գնացող և քարոզ լսող է, նա անպատճառ բարոյական կլինի: Բայց հետզհետէ նա թուլանում էր այդ կարծիքի մէջ: Իսկ այժմ նա հասկացաւ, որ բարոյականութիւնը ինքն ըստ ինքեան իւր անկախ հիմունքներն ունի, թէ մարդու էութիւնը, կոչումը, երջանկութիւնը պէտք է որոնել ոչ թէ կրօնի, այլ բարոյականութեան մէջ: Այդ ձեմարտութեան կենդանի ապացոյցը նա գտնում էր Պլուտարխի կենսագրութիւնների մէջ: Հեթանոսական աշխարհի հերոս-որդիները իրանց պարզ աշխարհայեցողութեամբ, իրանց անսահման հայրենասիրութեամբ, առաքինութեամբ,

քաջարի բնաւորութեամբ հիացնում էին Շիլլերին: Ուրեմն
որտեղ է մնացել կրօնի, աստուածաբանութեան բարձր նշանա-
կութիւնը: Աւելի կարեւոր է՝ մարդուն ճանաչել իբր հոգեբա-
նական-բարոյական մի երեւոյթ և այդ հանելուկը ուսումնա-
սիրելով բարձրացնել մարդու էութիւնը: Շիլլերի այդ արամա-
ղրութեան նպատակն է մանաւանդ Շէկսպիրը, որին ուսումնա-
սիրելու առիթ տւաւ հետեւեալ դէպքը:

Ճեմարանում ամենից շատ սիրւած ուսուցիչը փիլիսո-
փայութեան պրոֆէսոր Արէլն էր, որը հոգեբանական երեւոյթները
բացատրելու համար սիրում էր օրինակներ բերել զանազան
բանաստեղծներից: Մի օր նա դասախօսում էր մարդու կրքերի
մասին: Շիլլերը իւր սովորութեան համեմատ միայն ականջի
ծայրով էր լսում, որովհետեւ խորասուզւած էր սեփական
մտքերի մէջ: Պրոֆէսորը խօսելով կրքերի ալեկոծութեան մասին,
սկսեց օրինակ բերել Շէկսպիրի Օտելլոյից: Իսկոյն Շիլլերը
շարժւեց իւր տեղում, ուղղւեց և լարւած ուշադրութիւնը
կենտրոնացրեց դասախօսի վրա, այնպէս որ ինքը՝ պրոֆէսորը
նկատեց: Դասը վերջանալուց յետոյ խնդրեց նա պրոֆէսորից
յիշեալ դրամաքը և իւր հետ տանելով կրկին ու կրկին
կարդաց: Այդ դէպքից յետոյ Շիլլերը շատ էր ցանկանում
ձեռք բերել Շէկսպիրի զրւածքները, բայց տարաբաղդաբար
սրանք արդելւած էին ճեմարանում: Մի բաղդաւոր դէպք
օգնեց նրան: Ուսանողներից մէկը զանազան խորամանկ ճանա-
պարհներով ձեռք էր գցել Շէկսպիրի թարգմանութեան մի
քանի հատորները: Շիլլերը դնեց նրանից այդ գրքերը, ըստ
որում դրամի փոխարէն տւաւ նրան մի քանի անդամ իւր
բաժին կերակուրները: Փանաւակոս-ընթերցասէրը կարդաց
բոլոր յիշեալ հատորները, որոնցից սակայն շուտով կրկին
զրկւեց: Մի օր ճեմարանում տեղի ունեցաւ անսպասելի
խուզարկութիւն: Պաշարանների քամակից, տեղաշրջների տակից

և բոլոր անկիւններից ինչ ասես որ չգտան, թախտախ տու-
փեր, ծխախոտ, դինու դատարկած շիշեր, դադանի նամակներ,
յեղափոխական գրքոյկներ, արդելւած լրագիրների համարներ
և այլն: Այդ չարագուշակ օրը զոհ դնաց նաև կաթնապուրի
դնով ձեռք բերւած Շէկսպիրը, թէև նրա կենդանի պատկերը
մնաց առ միշտ Շիլլերի հոգոյ մէջ:

Բայց մինչև երբ թւերը բռնած արծիւը պիտի մնար
վանդակի մէջ: Շիլլերը զգաց, որ վաղուց ժամանակ է դուրս
պրծնել վանքից, դաշտը դուրս դալ, ազատ օդ շնչել: Սակայն
ինչ միջոցով: Միակ հնարաւոր միջոցը այն էր, որ նա իւր
բոլոր ուշադրութիւնը դասերին տար և դասընթացքը աւար-
տէր: Ճեմարանից արձակուում էր ուսանողը այն ժամանակ,
երբ մի կարգին շարադրութիւն էր գրում իւր մասնագիտու-
թեան վերաբերեալ, որը յետոյ վարչութեան կողմից համար-
ւում էր տպագրութեան արժանի: Շիլլերը նիւթ ընտրեց
«մարդակազմութեան փիլիսոփայութիւնը», որի հէնց վերնա-
դրից երևում է, որ նա նոյն իսկ մասնաւոր-բնագիտական
խնդիրների մէջ նախ և առաջ հետաքրքրւում էր ընդհանուր-
փիլիսոփայական հարցերով: Գիշեր-ցերեկ աշխատելով, վեր-
ջապէս պատրաստեց Շիլլերը յիշեալ նիւթի մասին մի հետա-
քրքիր և բազմակողմանի զրւածք՝ լիքը թարմ ու սրամիտ
նկատողութիւններով: Պրոֆէսորները մի առ մի կարդացին
երիտասարդ զիտնականի զրւածքը, որի մասին իւրաքանչիւրը
իւր նկատողութիւնը արաւ: Ապա կարդաց ինքը դուքսը, որը
մասամբ պրոֆէսորների նկատողութիւնների և մասամբ սեփա-
կան դատողութեան վրա հիմնելով, հետեւեալ եզրակացութիւնը
դրեց. «Շիլլերի շարադրութիւնը չէ՛ կարող տպագրւել, թէև
ես պէտք է խոստովանեմ, որ երիտասարդ պարօնը շատ
գեղեցիկ բաներ է ասել և ճանաչանք շատ կրակ է ելեւած նրա
խօսակցի մէջ: Հէնց իսկ և իսկ այդ պատճառով, այսինքն որով-

Հետև դեռ կրակը չափազանց զօրեղ է, ես կարծում եմ, որ նա դեռ պիտի լըս չտեսնէ: Ուստի շատ լաւ կլինի, որ Շիլլերը դեռ մի տարի էլ ձեռնարանում մնայ, մինչև որ կրակը փոքր ինչ շիջանէ. այնպէս որ յետոյ, եթէ կարողնակէ միշտ ժրաշան մնալ, անշուշտ կկարողանայ դառնալ մի իսկապէս նշանաւոր անձնաւորութիւն»:

Շիլլերը տխրեց, ընկձեւեց, վհատեց և չղիտէր ինչ անել:

Վհատած Շիլլերը:

Եւ այսպէս՝ Շիլլերի աշխատութիւնը չընդունեց, որովհետեւ նրա մէջ էրաւ կար: Առաջին անգամ բոլորովին պարզ կերպով պատկերացաւ Շիլլերի առաջ այն անդունդը, որ գտնւում էր նրա և շրջապատի մէջ: Եթէ երիտասարդ դիտականի աշխատութիւնը մերժէին թուրութեան, անմշակութեան, տհասութեան և անկատար

ութեան պատճառով, Շիլլերը առանց վհատելու կանցնէր մշակելու իւր գրւածքը: Բայց կրակի պատրւակը դնում էր Շիլլերի առաջ կեանքի և մահւան խնդիրը, թէ ինչ ընթացք պիտի բռնէ Շիլլերը իւր ամբողջ կեանքում... Ինչպէս պիտի հաշտեցնէ իւր կրակը շրջապատող սառնամանիքի հետ... Շիլլերը դիտակցեց այն ահռելի դժոխային զօրութիւնը, որ կանգնած էր դէմ առ դէմ նրա ճանապարհի վրա և պատրաստ էր մի վայրկեանում հանգցնել ամենազօրեղ հրդեհները... Երիտասարդ «զինւորը» վհատեց, յուսահատեց...

«Իմ քսանութիւն տարիս դեռ չէ լրացել — դրում է նա իւր մի բարեկամին — բայց համարձակ կարող եմ ասել, որ աշխարհքը այլ ևս ինձ չէ դրաւում... Ես ուրախ չեմ, որ կեանք ունիմ... Որքան աւելանում է իմ տարիքը, այնքան զօրեղանում է իմ անբաւականութիւնը: Որքան աւելի մօտենում եմ չափահասութեան, այնքան աւելի ցանկանում եմ, որ երեխայ ժամանակս մեռած լինէի: Եթէ կեանքս իմ ձեռքին լինէր, ես չէի ապրիլ, սակայն նա պատկանում է իմ մօրը և իմ անօղնական քոյրերին, որովհետեւ հօրս մագերը սկսել են սպիտակել. իսկ ես նրա միակ որդին եմ...» Չորս օր սրանից յետոյ Շիլլերը դրում է իւր քրոջը. «Կեանքը ինձ համար մի բեռ է դարձել: Սյլ ևս ուրախութիւն չունիմ աշխարհում և ինձ համար շատ լաւ կլինէր, եթէ կարողանայի վաղօրօք ազատւել կեանքից: Խնդրում եմ քեզ, քոյրիկ, եթէ այդպիսի բան պատահի, խելացի եղիր և մխիթարիր քեզ, մխիթարիր քո ծնողներին... Շատ հաղարաւոր հայրերի մէջ ամենալաւ հայրը ինձ է պատկանում... Ես բաղմամբ եմ բարեկամներ ունիմ ձեռնարանում, որոնք ինձ սաստիկ սիրում են: Ես քեզ նման քոյրիկ ունիմ, օ հոգեակս, այնուամենայնիւ այդ բոլորը չէ կարող սփոփել իմ հոգին: Դու չես կարող երեւակայել թէ որպէս խորտակւած է իմ սիրտը...»

Սակայն յուսահատութեան անդունդի առաջ Շիլլերը տիրապետեց իրան: Նրա զօրեղ կամքը առաջին անգամ արտայայտեց... Նա մի սովորական լալկան երիտասարդ չէր, որ առանց այլևայլի դուրս փախէր փոթորկալի կեանքից, ինքնասպանութեան միջոցով: Հերոսական հոգին զարթնեց նրա մէջ և կանգուն պահեց նրան... Կրակը չայրեց, մոխիր չդարձրեց սրբութիւն սրբոցը, այլ բոցավառեց և դուրս թռչելու ճանապարհ գտաւ... Ազատութեան տենչանքը արտայայտեց բուռն կերպով... Վաղուց բորբոքող հրաբուխը

այլ ևս զարգացման դադարից հետո և ժայթքեց, արտավիժեց իւր բոլոր ուժով... Այդտեղից ծնունդ առաւ և կազմակերպւեց անվեհեր աւազակապետի կենդանի պատկերը...

«Շվաբական մադալին» ամսագրի մէջ կարգաց Շիլլէրը մի փոքրիկ պատմութիւն ինչ որ երկու եղբայրների մասին, որոնցից մէկը ազօթասիրութեան, չերմեռանդութեան և խոհեմութեան դիմակի տակ, իւր կողմն է քաշում հօրը և նրա աչքից դուրս է միւս որդուն՝ շուայր, կուսակց, յանդուգն Կարլին։ Կարլը անտիրական մնալով, թափառական, անկանոն կեանք է անցուցանում, և վերջին թշուառութեան հասնելով, ծառայ է մտնում մի դիւղացու մօտ։ Այդ ժամանակ նա պատահամբ անտառում աւազակների ձեռքից ազատում է մի ծերունի, առանց նախապէս իմանալու, որ նա իւր հարազատ հայրն է։ Այդ դէպքը իսկապէս տեղի էր ունեցել և իւր բովանդակութեամբ յիշեցնում էր Աւետարանի անառակ որդոյ առակը։ Այդ անառակ երիտասարդի պատկերը շատ յարմար եկաւ կրակով լիքը երիտասարդի անդուստ սրտին։ Զէ՞ որ ինքը Շիլլէրն էլ մի տեսակ անառակ որդի էր, եթէ ոչ իւր հօր համար, դոնէ իւր իշխանաւորի և նրա արքանեակների աչքին, որոնք կամենում էին հանդոնել նրա կրակը։ Նա սկսեց դրամատիկական կերպարանք տալ Կարլի կեանքին, ըստ որում իւր սեփական հոգին, սեփական բողոքը, տարակուսանքը, վրէժ-խնդրութեան զգացմունքը արտայայտում էր Կարլի բերանով։

Բայց այդ աշխատութեան համար ո՞վ էր նրան ազատ բոպէներ տալիս և ո՞վ թողլ կտար, որ նա այդպիսի մի պատկեր ստեղծէր։ Նա ստիպւած էր նախ և առաջ դասերը սովորել և դասերին յաճախել։ Ուստի սկսեց շուտ-շուտ իրան հիւանդ ձեւացնել, որ դասի չգնայ և գրելով զբաղէ։ Բայց ուսուցիչները շուտով նկատեցին, որ հիւանդութիւնը պատրւակ է և սկսեցին զրուար աշխատանք ուղարկել նրա համար։ Մի

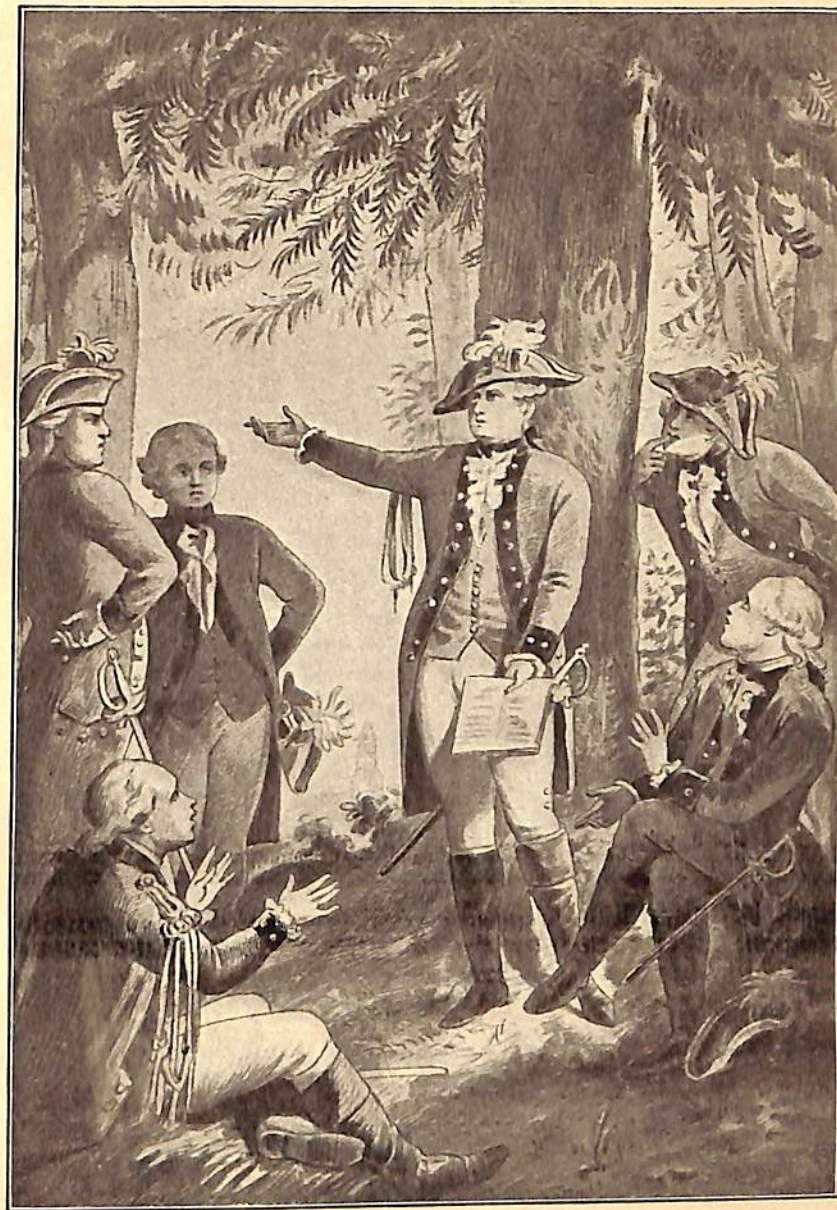
անգամ էլ, երբ վերակացուներից մէկը այդպիսի մի զբաղմունք բերաւ Շիլլէրի համար, սա կատաղեց և վերցնելով բերած թղթերը բարկութեամբ շարանց վերակացուի ոտների տակ։ Այդպէս շատ անգամ ընդդիմացաւ, բայց վերջի վերջոյ ստիպւած եղաւ հնազանդելու և մի ուրիշ խորամանկութեան դիմել։ Ննջարաններում դիշերը իրաւունք չէին տալիս ճրագ ունենալու, այլ որոշ ժամին բոլոր ճրագները հանդոնում էին, ուստի Շիլլէրը աւելի լուրջ կերպարանք տալով իւր ականջ-թեան, տեղափոխեց հիւանդանոցի դահլիճը, ուր դիշերը մինչև լոյս ճրագը վառ էր մնում։ Երբ ամբողջ ձեմարանը, թէ առողջ թէ հիւանդ, խումբում էր Մորփէոսի զրկում, գիշերային խորին լուութեան մէջ զարթնում էր Շիլլէրի մեղան։ Երիտասարդը աշխոյժ ստանալով նստում էր սեղանի մօտ, դնում էր իւր առաջ բժշկականութեան գիրքը և սրա վրա դնելով Աւազակների աւարակը, սկսում էր գրել։ Երբ տեսուչը կէս գիշերին յանկարծակի մտնում էր հիւանդների ննջարանը, մի վայրկենում աւազակները անցայտանում էին սեղանի երեսից և կայծակի արագութեամբ թաղնում էին մի որեւէ անմատչելի անկիւնում։ Փութաջան ուսանողը աչքը դնում էր դասագրքին և խորասուզած կարդալով լսում էր պարզամիտ տեսչի զովաբանութիւնները, որ նա նոյն իսկ անկողնի մէջ չէ մոռանում իւր կոչումը։

Արդէն պատրաստ կտորները Շիլլէրը ծածուկ կարդում էր ընկերների մօտ և նրանցից քաջալերական խօսքեր էր լսում։ Մի անգամ այդպիսի ընթերցանութեան ժամանակ Շիլլէրը խիստ յուզւած բացականչում էր Աւազակապետի կատաղի խօսքերը. «Կորիւր իմ աչքից, չէ՞ որ քո անունը մարդ է...»։ Կարգասէր վերակացուն յանկարծակի ներս մտաւ և կարծելով թէ Շիլլէրը կատաղել է ընկերներից մէկի վրա, խիստ կերպով յանդիմանեց նրան։ Շիլլէրը և ընկերները բարւոք համարեցին

մոլորութեան մէջ թողնել միամիտ վերակացուն: Երբ ամբողջ պիէսը արդէն պատրաստ էր, Շիլլերը չէր կարողանում մի յարմար ժամանակ և տեղ գտնել հրապարակաւ կարգաւ համար: Վերջապէս յարմար դէպքը եկաւ: Մի կիրակի՝ ուսանողներին տարել էին անտառը մանացնելու: Շիլլերը և իւր մտերիմ ընկերները նախապէս պայմանաւորւելով, մէկիկ մէկիկ հեռացան խումբից և ժողովեցին անտառի խորքում մի անմաշէլի անկիւնում: Շիլլերը մէքը տալով մի հսկայական սօսի բնին, սկսեց կարգաւ: Իսկ ընկերները նրա շուրջը նստաւելով լարեցին իրանց ուշադրութիւնը: Մեծ ակնորժանքով ու հետաքրքրութեամբ լսում էին նրանք աւագակապետի սարսափելի բողոքները: Իսկ երբ Կարլը գտնելով իւր զառամեալ հօրը մահաշունչ վիրաւոր մէջ, զարհուրելի բացականչութիւններով զարթնեցրեց իւր ընկերներին, անմեղ ուսանողները սարսափած, կայծակնահար եղած արտայայտեցին իրանց բուռն հիացումը և համակրանքը հանձարեղ ընկերոջ:

Շիլլերը զգում էր, որ խկարէս ինչոր օտարօտի կրակ կայ իւր մէջ և քաջալերում էր ինքն իրան: Աւելի ևս նպաստեց նրա ինքնավստահութեան մի պատահական գէտը:

Ժամանակակից ամենանշանաւոր բանաստեղծը Գէօտէն, Վէյմարի դքսի հետ միասին, վերադառնալով շվեյցարական ճանապարհորդութիւնից, երկու օր մնաց Շտուտգարտում: Երկտասարդ ճանապարհորդների ընդունելութիւնը շատ հանդիսաւոր ու փառաւոր էր: Ամբողջ քաղաքը, պալատը և ձեմարանը ոտքի վրա էր: Նրանք մասնակցեցին նայնպէս ձեմարանի տարեկան հանդիսին: Երկրորդ օրը երեկոյեան տեղի ունեցաւ ձեմարանի գահլիճում՝ ընծաներ բաժանելու հանդէսը: Կարլ դուքսը կանգնած էր շքեղ ամպհովանու տակ և նրա աջ ու ձախ կողմերում Վէյմարի դուքսը և Գէօտէն: Վերջինս աւելի էր հետաքրքրում Շիլլերին, օրը շարունակ դիտում էր,

«Աւագաների» ընթերցանութիւնը.

Թէ ինչպէս Կարլը հաւասարապէս մեծ յարգանքով էր վերաբերուում Թէ զէպի դուքսը և Թէ զէպի բանաստեղծը: Ուրեմն բանաստեղծական տաղանդը մի նշանաւոր ոյժ է, որի առաջ կամայ. ահամայ զլուխ են խոնարհեցնում բարձրաստիճան իշխանաւորները: Երիտասարդ բանաստեղծի յուսահատութիւնը տեղի էր տալիս մեծամեծ յոյսերին... Չէ՞ որ նրա տաղանդն էլ անուրանալի է, չէ՞ որ վաղ Թէ ուշ ինքն էլ ազատ-

Ընծաների բաժանումը:

ւելու է երկաթեայ դարպասից և նեուելու է մուգաների շրջանը... Միայն մի փոքր համբերութիւն, մի փոքր եռանդ, և յաջողութիւնը անհերքելի է: Նա նորից ձեռք առաւ հետադադարութեան նիւթը և խորասուզեց նրա մէջ: Տարին դեռ չը լրացած, նոր շարադրութիւնը արդէն պատրաստ էր:

Այս անգամ նրա վերնագիրն էր. «Մարդու անասնական և հոգեկան բնութեան մէջ զոյութիւն ունեցող կապը»: Հեղինակին զբաղեցնում է այն հարցը, Թէ ինչպէս են ազդում միմիանց վրա, մարդու մարմնի մէջ տեղի ունեցող փոփոխու-

Թիւնները և նրա հոգեկան բազմառեսակ երևոյթները: Շիլլերը օգտւելով մի շարք աշխատութիւններից, և երևոյթները քննելով ու պարզապահելով սեփական հասկացողութեամբ, գրեց մի բաւական լուրջ և ուշադրաւ շարադրութիւն, որի իւրաքանչիւր տողից երևում է, որ Շիլլերի տաղանդը միակողմանի բանաստեղծական չէր, այլ նա միաժամանակ ունէր զիտնական-հետադոտողի նուրբ ճաշակ և փիլիսոփայական սուր մտածողութիւն: Բայց և այդ զուտ զիտնական դրւածքի մէջ արտայայտւում է նրա բանաստեղծական ուղղութիւնը: Շիլլերը, իւր ուսուցիչ Աբելի նման, նոյնպէս շարունակ օրինակներ է բերում նշանաւոր բանաստեղծներից: Ի միջի այլոց մի քանի օրինակներ է բերում նա ոմն անգլիական բանաստեղծ Կրէկի «Մօօրի կեանքը» ողբերգութիւնից: Զարմանալի է, որ պրօֆէսօրներից ոչ մէկը չը նկատեց, թէ այդպիսի ողբերգութիւն բոլորովին գոյութիւն չունի անգլիական դրականութեան մէջ: Յիշեալ օրինակները իսկապէս վերցնում էր Շիլլերը իւր «Աւագակներից», որի մասին ուսուցիչները գաղափար չունէին:

Շարադրութիւնը ընդունւեց և հրատարակւեց: Քննութիւնները յաջող կերպով վերջացան: Շիլլերին արձակեցին ձեմարանից, տալով նրա ձեռք աւարտման վկայականը: Բայց նրա իսկական վկայականը, որից երևում էր նրա բարձրագոյն կոչումը, «Աւագակների» ձառագիրն էր, որը նա պատրաստ դուրս տարաւ ձեմարանի պատնէշներից:

III.

Տիեզերքի մէջ չկայ մի հատիկ մեռած կէտ, այլ ամենուրեք կենդանութիւն է տիրում, ամեն մի կէտից կեանք է բղխում, տիեզերքը ամբողջովին կեանք է: Կեանք ունեն ոչ միայն կենդանիները և բոյսերը, այլ և ջուրը, հողը, օդը, մետաղը, բոլորն էլ թափանցւած են կեանքով: Իւրաքանչիւր հիւլէն իւր սեփական կեանքն ունի: Խիմիկական ամենամանրիկ հատիկները որոշ չափի կենսական յատկութիւններ ունեն: Միայն թէ կեանքը արտայայտւում է զանազան կէտերում ոչ հաւասար խտութեամբ, ոչ միատեսակ ուժով: Քարի կեանքը ամեցողութեան զօրութիւն չունի, որպէս ունի բոյսը: Իսկ բոյսի կեանքը ներկայացնում է կենդանական կեանքի միայն մի գործողութիւնը: Բոյսը նոյնպէս ուտում է, տարրալուծելով իւր մէջ զանազան հիւթեր, ապրում է, սերունդ է յառաջացնում և մեռնում է: Բայց կենդանին բացի այդ յատկութիւններից ունի

և բնազդում, յիշողութիւն, որոշ չափի հոգեկան կեանք: Իսկ մարդու մէջ բոլոր այդ յատկութիւնները բարձր աստիճանի են հասնում, բնազդումը դարձանալով հասնում է զիտակցութեան աստիճանին, իսկ յիշողութիւնը դառնում է երեակցութիւն, որը կազմում է ստեղծագործական յոգի հիմքը, ուրեմն քաղաքակրթական յառաջադիմութեան ամենագորեղ գործօնը:

Ամեն մի կեանք ունեցող էակ զիտակցութեամբ է անդիտակցութեամբ ձգտում է պաշտպանել իւր զոյութիւնը: Ոչ ոք չէ կամենում խորտակել, մահանալ, այսինքն կորցնել իւր որոշ դրութիւնը, ոչ մարդը, ոչ թռչունը, ոչ էլ ամենափոքր բացիլը: Ամեն մէկն էլ ձգտում է պահպանել իւր զոյութիւնը, թէկուզ այդ նպատակի համար ստիպւած լինի վերջ տալ ուրիշ էակների զոյութեան: Այդ ձգտումը անհրաժեշտ է ինքնապաշտպանութեան համար, որովհետեւ ով ինքն իրան չէ պաշտպանում, ոչ ոք չի կամենալ կամ չի կարողանալ նրան պաշտպանել: Բայց տակաւին անասունների շրջանում ինքնապաշտպանութեան ձգտման հետ զուգընթաց նկատւում է մի ուրիշ ձգտում, փոխադարձ պաշտպանութեան ձգտումը, որը կարելի է ընկերասիրութիւն անւանել: Եւ այդպէս բուսական աշխարհում նկատւում է միայն անձնասիրութիւն, իսկ կենդանական աշխարհում սրան միանում է և ընկերասիրութեան զգացմունքը, որը մասնաւորապէս մարդկային կեանքի մէջ բարձր զարգացման է հասնում և արտայայտւում է սիրոյ և համակրութեան բազմաոտեսակ դրոյների և աստիճանների մէջ: Հաստատապէս կարելի է ասել, որ մարդկային ճշմարիտ քաղաքակրթութիւնը և հնարաւոր երջանկութիւնը անպայման կապւած է ընկերասիրական զգացմունքի զտութեան, խորութեան և նրբութեան հետ: Այդ ճշմարտութիւնը պիտի միշտ աչքի առաջ ունենայ իսկական մանկավարժը, հրապարակախօսը, քաղաքագետը... Քաղաքակրթութեան և մարդկային ընդհանուր պատ-

մական ընթացքին պէտք է այնպիսի ուղղութիւն տալ, որ հետզհետէ փոքրանայ անձնասիրութեան նշանակութիւնը, իսկ զօրեղանայ լայն մարդասիրութեան զգացմունքը, պէտք է այդ բանը հնարաւոր դարձնել ամենքի համար և պէտք է իւրաքանչիւր անհատ այդ ուղղութեամբ դաստիարակել: Սրան հակառակ դաստիարակել մարդկանց՝ նշանակում է այլասեռել նրանց, ուղղել նրանց ընթացքը դէպի զաղանականութեան իդէալը:

Այդ ճշմարտութիւնը ըմբռնում էր Շիլլերը դեռ մանկութեան օրերից, բայց հետզհետէ աւելի ու աւելի զիտակցութեամբ: Եւ ահա «Աւագակներ» մէջ նա մի գեղարեւոտական - քննադատական հայեացք է դրում մարդկային բարոյական զարգացման վրա, ուրիշ խօսքով ասած՝ կռոււմ, չափում է ժամանակակից մարդու բարոյական բարձրութեան աստիճանը պատկերների միջոցով: «Աւագակներ» դրամայի զլխաւոր հերոսները, երկու եղբայրներ Ֆրանցը ու Կարլը մարմնացնում են իրանց մէջ մարդկային բնաւորութեան երկու իրար հակառակ ձգտումները՝ անձնասիրութիւնը և ընկերասիրութիւնը: Կարելի է ասել, որ իւրաքանչիւր մարդ պարփակում է իւր մէջ մի կողմից Ֆրանցի, և միւս կողմից Կարլի պատկերը: Մի ժամանակ մարդը Ֆրանց է եղել, մի զաղան, որը պատրաստ է պատռելու նոյն իսկ իւր արիւնսակիցներին: Կրգայ ժամանակ, երբ Կարլը յաղթող կը հանդիսանայ, այսինքն ընկերասիրութեան և անձնասիրութեան զգացմունքը զաղաթնակէտին կը հասնէ: Առ այժմ, քաղաքակրթութեան կէս ճանապարհին, մարդկային կեանքը ուրիշ բան չէ, բայց լիթէ եղբայրասպան կռիւ Ֆրանցի և Կարլի մէջ...

Մեր միտքը աւելի պարզելու համար կ'աշխատենք ամփոփ կերպով ցոյց տալ ընթերցողին, թէ ինչ հոգի է ապրում յիշեալ հերոսներից իւրաքանչիւրի ներսում:

Փրանցը Հին, անասնական մարդի կատարեալ մարմնացումն է: Նա թէև որոշ մտաւոր զարգացում ունի, զազաւար ունի տիեզերական բոլոր երեւոյթների մասին, կարողանում է մտածել, դատել, եղբակացութիւններ անել, բայց նրա սրտում դեռ կենդանի է Հին մարդը, վայրենի մարդակերը, նա տակաւին զազան է իւր հոգեկան էութեամբ և աւելի վատ է քան զազանը... Գոնէ իսկական զազանը անգիտակցաբար է խորտակում, խեղդում, զիշատում, առանց ինքն իրան իրաւաբանօրէն և տրամաբանօրէն արդարացելու: Իսկ Փրանցը...

«Ես իրաւունք ունեմ՝ բնութիւնից անբաւական լինելու — ասում է նա ինքն իրան — ինչո՞ւ բնութիւնը այդպիսի տղեղ կերպարանք է տւել ինձ: Բայց ո՞չ, ես անարդար եմ դատում: Նա խօսեց Հնարադիտութիւն է պարզւել. նա դրել է մեզ ովկիանոս - աշխարհքի տփին մերկ և թշառ և ասել՝ լողա՛, ով կարող է լողալ, իսկ ով չէ կարող, թող խեղաւի: Ամեն մարդ իրաւունք ունի թէ ամենամեծ և թէ ամենափոքր բաների վրա: Պահանջին յաղթում է պահանջը, և ոյժին ոյժը: Իրաւունքը յաղթողին է և մեր ոյժերի սահմանները մեր օրէնքներն են: Ի հարկէ գոյութիւն ունին ընդհանրական որոշ սկզբունքներ, որոնց մարդիկ հնարել են ընդհանուր կեանքի զարկերակը շարժելու համար: Օրինակ՝ պատւաւոր անունը, յիրաւի մի թանկագին զրամ, որը կարելի է շատ բաւ շահեցնել: Խի՞ղճ, ո՞հ, ի հարկէ, մի փառաւոր խրաւիլակ կեռասենու վրա դրած՝ ճնճողուններին վախեցնելու համար: Իսկապէս շատ դովելի միջոցներ՝ յիմարներին զսպելու համար... Իսկ է՞ս... Անվախ դէպի յառա՞ջ: Ով չէ վախենում ոչ մի բանից, նոյնքան զօրեղ է, որքան նա, որից ամենքը վախենում են: Այժմ մօզա է՝ հաղուստի վրա այնպիսի կոճակներ անկել, որոնց կարելի է բոս կարիքի յետ ու առաջ շարժել և հաղուստը նեղացնել կամ լայնացնել: Ուրեմն մենք էլ նոր մօզայի համեմատ մի խիղճ

կատարաստենք, որը կարելի կլինի հարկաւոր դէպքում լայնացնել կամ նեղացնել... Ես շատ բան եմ լսել արիւնակցական սիրոյ մասին: Այս ինչ պարոնը քո եղբայրդ է. այսինքն նոյն քուրայիցն է դուքս եկել, որից դո՛ւ ես դուքս եկած. ուստի նա պիտի սուրբ լինի քեզ համար: Տեսէ՞ք, թէ որպիսի յիմարութեամբ մարմինների առնչութիւնից եղբակացութիւն են անում հոգիների համերաշխութեան մասին... Նա քո հայրն է, նա է քեզ կեանք տւել, դու նրա մարմինն ես — ուստի թող նա սուրբ լինի քեզ համար: Դարձեալ մի անմիտ եղբակացութիւն: Ես կկամենայի իմանալ, թէ ինչո՞ւ է նա գոյութիւն տւել ինձ. միթէ՞ նա սիրում էր ինձ, երբ ես դեռ բոլորովին գոյութիւն չունէի: Ուրեմն զորեղ է սրբութիւնը. թերեւս նոյն իսկ այն գործողութեան մէջ, որից ես յառաջ եկայ... Մի՞թէ սա մի ուրիշ բան է, բայց եթէ անասնական գործողութիւն՝ անասնական կրքին բաւականութիւն տալու համար: Կամ թէ դուցէ ես պիտի յարգեմ իմ հօրն այն պատճառով, որ նա ինքն սիրում է ինձ: Սակայն այս սէրն էլ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ունայն փառամոլութիւն, որը յատուկ է բոլոր արւեստադէաներին, որոնք պարծենում են իրանց ստեղծագործութեան արդիւնքով, որքան էլ չնչին լինի նա... Անվախ դէպի դժբ... Ես կփչայնեմ ամեն բան, որ սահմանափակում է իմ իրաւունքները: Ես պիտի ինքնիշխան լինեմ, որպէսզի զօռով ձեռք բերեմ այն բոլորը, ինչ որ չեմ կարողանում ստանալ իմ տղեղութեան պատճառով...»

Այդպիսի դազանային աշխարհայեցողութեան վրա հիմնւելով, նա անտարբեր սրտով միջոցներ է որոնում կտրելու իւր ծերունի հօր կեանքի թելը:

«Այդ արդէն չափազանց երկարանում է — ասում է Փրանցը հօր կեանքի մասին մտածելով — ուրեմն այդ մի կտորը պիտի դեռ արգելէ իմ ընթացքը այն ստորերկրեայ շան պէս,

որի մասին պատմում է առասպելը: Մի՞թէ իմ ծրագիրները պիտի ոչնչանան երկաթեայ լծի տակ: Մի՞թէ իմ արծաթին հողին պիտի հալառակի կրիայի դանդաղ քայլերին: Մէկ ճրագ հանգցնել, որը ինքն ըստ ինքեան միայն իւղի վերջին կաթիլներով է պահւում, մեծ բան չէ: Փիլիսոփաները սովորեցնում են մեզ, թէ որպիսի ճշտութեամբ համապատասխանում են իրար հոգեկան տպաւորութիւնները և մարմնի ֆիզիկական շարժումները: Անսխորժ զգացումներին հետևում են միշտ մարմնական անկանոնութիւններ, կրքերը խորտակում են կենսական յոյժը: Ճնշւած հողին վայր է գլորում իւր բնակարանը՝ մարմինը: Բայց ի՞նչպէս անել, որ հոգոյ միջոցով մարմինը բոլորովին խորտակի: Ի՞նչպէս պիտի ես դործ սկսեմ: Կիրքերի ո՞ր տեսակը ընտրեմ: Ո՞րն է կեանքի ամենազարհուրելի թշնամին: Բարկութիւնը — այդ սոված գայլը իսկոյն կշտանում է: Հոգար — այդ որդը խիստ կամաց է կռւում: Վիշտը — այդ օձը շատ հանդարտութեամբ է սողում: Վա՛խ — յոյսը թուլացնում է նրան: Ի՞նչ, մի՞թէ այդ է մարդու կեանքը խորտակելու ամբողջ ղինարանը: Այժմ ի՞նչ անել: Հա՛, սարսափը... Ի՞նչ չէ կարող անել սարսափը: Ի՞նչ կարող են անել խելքն ու կրօնը այդ հսկայի սառած կրծքի դէմ»:

Եւ իսկապէս զործ է դնում Փրանցը իւր ընտրած դէնքը. ուժասպառ ծերունուն յայտնում է Կարլի մահւան սուտ լուրը: Ծերունին ուշաթափւում է, իսկ Փրանցը արդէն մեռած կարծելով նրան, սկսում է ծրագրել իւր ապագայ դործունէութիւնը: Նա այժմ անսահման տէր է հօր կալածքների վրա, մի տեսակ ինքնակալ է. և ի՞նչ կարելի է սպասել այդպիսի ինքնակալից... Թողնենք որ ինքը խօսէ.

«Ո՞վ կարող է այժմ համարձակել՝ դատաստանի առաջ կանչել ինձ... Թող կորչէ հեղութեան և առաքինութեան դիմակը... Իմ աչքերը կնայեն ձեր վրա կայծակաբեր ամպի

նման, իմ իշխանական անունը կլողայ այդ լեռների վրա, որպէս մի սպառնալի, վայր ընկնող աստղ, իմ ճակատի կնճիռը կլինի ձեր հողմացոյցը... Իմ կալածքներում բանը այնտեղ պիտի հասցնեմ, որ դետնախնձորը միայն տօներին զործածի և վա՛յ նրան, որը կերւայ իմ աչքին կարմիր թշերով: Ճորտային երկչոտութիւնը և դալկացած գոյնը պիտի որոշեն իմ ստորադրեալներին և այդ գոյնին համապատասխան զգեստ պիտի հագնեն ամենքը...»

Բայց որքան էլ Փրանցը բարոյապէս ստոր լինի, այնուամենայնիւ նրա սրտի խորքում դեռ հանգած չէ մարդկայնական վերջին կայծը, նրա իմացականութիւնը դեռ տարակուսում է իւր արտայայտած սարսափելի սկզբունքների ճշմարտութեան մէջ: Ուստի որքան էլ նա ջանք է անում հանգստացնել իւր սիրտը, այնուամենայնիւ խղճի խայթոցը ցոյց է տալիս իւր ազդեցութիւնը, արտայայտելով սոսկալի երազների ձևով.

«Երագումն տեսայ — ասում է նա — որ մի փառաւոր հացկերոյթից յետոյ ես պառկած եմ խոտի վրա մեր այգում, և իմ սիրտը շատ լաւ տրամադրութեան մէջ է: Յանկարծ ես լսեցի մի ահռելի որոտմունք. սարսափելով վեր թռայ և տեսայ, որ ամբողջ հորիզոնը բոցավառւած է և լեռները, քաղաքները, անտառները հալւում են մոմի պէս, իսկ զոռացող փոթորիկը ալեկոծում է ծովը, երկինքը և երկիրը: Այդ ժամանակ լաւեց պղնձեայ փողի ձայնը, որ ասում էր. Ո՞վ երկիր, տո՛ւր քո ննչեցեալները, ո՞վ ծով, տո՛ւր քո ննչեցեալները: Եւ ահա ամայի անտառաբնակ սկսեց ճայթճայթել և դուրս գցել իւր միջից դանդեր, ծնօտներ և ոտներ, որոնք միանալով կազմում էին ամբողջ մարմիններ: Ես վեր նայելով նկատեցի, որ կանգնած եմ որոտալի Սինայի ստորոտում և ինձնից վերը մի բազմութիւն և ինձնից վայրը նոյնպէս: Իսկ լեռան զաղաթին երեք բոցավառ աթոռների վրա երեք հոգի էին նստած,

որոնց հայեացքից փախչում էին բոլոր արարածները: Եւ ահա վեր կայաւ մէկը, որ աստղալից դիշերի էր նմանում և իւր ձեռքին բռնած ունէր մի կնիքաւոր երկաթեայ մասանի, որը բռնելով արեւելքի և արեւմուտքի մէջ ասաց. յաւիտենականութիւն. սրբութիւն, արդարութիւն: Կայ միայն մէկ ճշմարտութիւն, միայն մէկ առաքինութիւն: Վայ, վայ, վայ կասկածող որդիներ: Ապա յառաջ եկաւ երկրորդը, որ պահած էր ձեռքին մի փայլուն հայելի, որը բռնելով արեւելքի և արեւմուտքի մէջ՝ ասաց. Այդ հայելին ճշմարտութիւն է. կեղծաւորութիւնը և դիմակաւորութիւնը չեն կարող կանգուն մնալ: Զարհուրեցի ես նայելով հայելու մէջ, ուր երեւում էին օձերի, վագրների և բորենիների դէմքեր: Յետոյ վեր կայաւ երրորդը, որը ձեռքին ունէր պղնձեայ կշեռք, որը բռնելով արեւելքի և արեւմուտքի մէջ՝ ասաց. Մօտ եկէ՛ք, ո՛վ Ագամի դաւաճներ, ես կշռելու եմ ձեր մտածմունքները իմ բարկութեան կշեռքով և ձեր գործերը իմ զայրոյթի կշռաքարերով: (պարհ. Բլիթ «Կղձ»):

Բայց ի՞նչ կարող են անել երազները այն դադափարի դէմ, որ ունի Փրանցը մարդու էութեան մասին.

«Մարդը յառաջ է զալիս տիղմից — ասում է նա — մի որոշ ժամանակ տիղմի մէջ թաւալւելով, տիղմ է յառաջ բերում և յետոյ կրկին ինքն էլ տիղմ է դառնում... Այդ է մարդկային կոչման ամբողջ երգը... Թոքախտաւոր ու կաթաւածահար բարոյադէտը թող քարոզէ պառաւ պոռնիկներին և տանջէ զառամեալ վաշխառուներին մահւան անկողնում... Իսկ ինձ համար ի՞նչ նշանակութիւն ունեն այդ բարոյադէտները...»

Այնուամենայնիւ զարթնած խիղճը ներգործում է... Զարհուրած վեր է թռչում տարաբաղդ ինքնիշխանը, մոմակալը ձեռքին դէս ու դէն է վազում... խաւարը կորչում է, չորս կողմը լոյս է սփռում պայծառ ճրագակալը... Բայց սի՛րտը... Փրանցի սրտի մէջ զարհուրելի խաւար է

տիրում, որը նա իզուր է աշխատում փարատել ասելով.

«Ո՞վ կարող է հասատել, որ աստղերից վերը մի աչք կայ... Մի՞թէ աստղերից վերը մի վրիժառու կայ... Ո՞չ ոչ... Այո՛, այո՛... Եւ ես հէնց այս դիշեր պիտի ներկայանամ այդ վրիժառուի առաջ... Ո՞չ ասում եմ ես... Ամայի՛, դատարկ, խո՛ւ է վերը՝ աստղերից դէնը... Իսկ եթէ որեւէ բան լինի՞... Ո՞չ ոչ, ոչինչ չկայ... Ես հրամայում եմ, որ ոչինչ չլինի... Սակայն եթէ լինի՞...»

Խելագարած Փրանցը:

Փրանցի ոչորմելի պատկերից յետոյ վհատած ընթերցողի առաջ կղնենք հալածւած աւտղակապետի հոգեկան անարատ ու բարձր պատկերը:

Կարլը դեռ ևս մանկական օրերից օժտւած է եղել բարեսիրտ և ընդունակ ազայի զեղեցիկ յատկութիւններով, որը երեւում է նոյն իսկ Փրանցի չարամիտ խօսքերից.

«Մի՞թէ այդ բոլորը չէի գուշակում ես — ասում է Փրանցը հօրը — երբ նա դեռ երեխայ ժամանակ փողոցային աղաների

Հեա թափառում էր դաշտերում ու լեռների վրա, եկեղեցուց փախչում էր, որպէս յանցաւորը բանախցի, և քեղանից ստա-
յած կռակները տալիս էր առաջին պատահող մուրացկանին,
մինչդեռ մենք զբաղւած էինք աղօթքներով և քարոզադրքերի
ընթերցանութեամբ: Մի՞թէ ես չէի դուշակում ապաղան,
երբ նա կարդում էր Յուլիանոս — Կեսարի և Սղէքսանդր — մեծի
հետեւնական արկածները աւելի սիրով, քան Տօրիասի ապաշ-
խարական զրքերը: Հաղար անդամ ասել եմ, որ այդ մարդը
մեզ ամենքիս զյելու է թշուառութեան ու խայտառակութեան
մէջ: Ո՛հ, երանի՜ թէ նրա ազգը Մօօր չլինէր: Բայց դուք
միշտ դովում էիք նրան: Այդ կրակոտ հողին — ասում էիք
դուք — որը նրան այնպէս զգայուն է դարձնում՝ դէպի վսեմ
ու գեղեցիկ բաները, այդ պարզ սիրտը, որ արտայայտում է
նրա աչքերի մէջ, զգայմունքների փափկութիւնը, որ յաճախ
արտասուքի է հասնում, այդ քաջարի բնաւորութիւնը, որ
ստիպում է նրան բարձրանալ դարեւոր կաղնիների զուլսը,
այդ անմեղ փառասիրութիւնը, այդ անյաղթելի կամքը և
բոլոր այդ փայլուն յատկութիւնները մի ժամանակ առաջ կը
բերեն մի հերոս, մի մեծ մարդ: Դէհ, աեսէք այժմ, հայր-
կրակոտ հողին ու ժեղացել է և փառահեղ պատուհներ է բերում:
Տեսէք, թէ անկեղծութիւնը որպիսի յանգնութեան է փոխ-
ւել. աեսէք, թէ հանձարեղ զուլսը որպիսի ծրագիրներով է
զբաղւած: Գուցէ, հայր, դուք դեռ բողբ կունենաք տեսնելու
նրան մի զօրքի զլսին, որը բանակ զնելով անառոններում,
յօգնած ճանապարհորդի բեռը կիսով չսփ կթեթեացնէ:
Գուցէ... Բայց... հայր, հայր, հայր... մի ուրիշ անուն
գտէք ձեզ համար...»

Եւ Յրանցի նախադուշակութիւնները շատ էլ անհիմն չեն:
Ի՞նչ պէտք է սպասել մի յանդուգն և քաջարի երիտասարդից,
երբ նա զգում է իւր ստոր և կեղծ շրջապատից, երբ իւր

աղնիւ ձգտումների համար համապատասխան տապալկ է
գտնում:

«Զգում եմ այդ թանաքամոլ դարի որդիներից — ասում է
նա — համեմատելով այն մարդկանց հեա, որոնց մասին կար-
դում եմ Պլուտարխի զրքի մէջ: Աստուածային վառ կրակը
հանդել է և նրա տեղ բռնել է թատրոնական շինծու հրավա-
ռութիւնը, որով չի վառւիլ նոյն իսկ մի ծխախոտ: Եղիտ
աբեղան համարձակւում է փախկոտութեան մէջ մեղադրել
Սղէքսանդր Մակեդոնացուն: Թիոն, թիոն այդ ուժասպառ
դարի երեսին, որը ուրիշ բան չէ կարողանում անել, բայց
եթէ ծամծմել նախկին ժամանակների դործերը, չարչարել
հին աշխարհի հերոսներին և աղաւաղել նրանց պատկերը
անհամողքերով թիւնների մէջ: Նրա երկամունքի ոյժը սպառ-
ւել է և մարդկային սերունդը շարունակելու համար անհրա-
ժեշտ է դիմել դարեւորի օգնութեան: Այժմեան մարդիկ լիզում
են կոշիկ մաքրողի ոտները, եթէ նա կարող է բարեխօս լինել
նորին ողորմածութեան առաջ... Միմեանց աստուածայնում
են մի աման կերակրի պատճառով, բայց պատրաստ են թոյն
խմացնել իրար, որպէսզի մեռնողները շատ լինին և իրանք
էփան ձեռք բերեն մի չնչին մահճակալ: Անիծում են սաղուկե-
ցուն, որ սակաւ է եկեղեցի յաճախում, բայց սուրբ սեղանի
առաջ զբաղւում են իրանց վաշխառուական տոկոսները հաշ-
ւելով... Ես պարտաւորւած եմ կապկալել մարմինս զօտիներով,
իսկ հողիս՝ օրէնքներով: Օրէնքը ստիպում է կրիայի քայլերով
առաջ դնալ այն մարդուն, որը կարող էր թուել արծիւի նման:
Օրէնքը տակաւին ոչ մի մեծ մարդ չէ ստեղծել, իսկ աղատու-
թիւնը յառաջ է բերել հսկաներ և հերոսներ: Տեսէք ինչ մի
զօրազունի՝ բաղկացած ինչ նման կտրիճներից և Գերմանիայից
յառաջ կգայ այնպիսի մի հանրապետութիւն, որի հեա համե-
մատած հռոմը և Սպարտան կուսանոցների կնամեն...»

Կարլի զայրոյթը դադարեցանք և հասնում, երբ նա գալիս է այն եղբայրացու թեան, որ մարդիկ նոյն իսկ սիրոյ փոխարէն ոչ թէ սէր են ցոյց տալիս, այլ թոյն են խմայնում միմեանց. «Օ՛, մարդիկ, մարդիկ — բացականչում է նա խորր վշտացած — նենգաւոր կոկորդիլոսներ: Ձեր արտասուքը ջուր է, ձեր սիրտը՝ երկաթ: Շրթունքի վրա համբոյր, իսկ կրծքի տակ սառցոյց: Առիւծները և բորենիները կերակրում են իրանց ձաղերին, ազաւանները լէշ են որոնում իրանց ճուտերի համար, իսկ մարդը, մարդը...: Ես սովորել եմ չարին համբերել, կարող եմ ժպտալով նայել, երբ իմ կատաղի թշնամին կխմէ իմ սրտի արիւնը...: Բայց երբ դաւաճանողը արիւնսակից սէրն է, այն ժամանակ բորբոքւի՛ր, կր՛ակ. վաղը դարձի՛ր, հեղի՛կ դառնուկ...: Թող իմ երակներից զայրոյթ և կորուստ ժայթքէ...: Ինչո՞ւ այդ հոգին չէ մտել մի վաղրի մէջ, որ նա կռճոտէր մարդկանց միտը: Ո՛հ, եթէ ես մի արջ լինէի և կարողանայի հիւսիսի բոլոր արջերին առաջնորդել մարդկանց արիւնարբու սեռի դէմ: Ո՛հ, ես կկամենայի ովկիանոսը թունաւորել, որպէսզի մարդիկ բոլոր աղբիւրներից թոյն խմէին: Ո՛հ, եթէ ես կարողանայի ապստամբութեան փողը հնչեցնել ամբողջ տիեզերքի մէջ, և օդը, երկիրն ու ծովը պատերազմի կոչել այդ դադանային սերունդի դէմ»: «Հեռո՞ւ — աղաղակում է նա՝ չուղենալով լսել մտերիմ ընկերոջ — հեռո՞ւ ինձանից. չէ՞ որ քո անունն էլ մարդ է, քեզ էլ կին է ծնել: Կորի՛ր իմ աչքերից, դու քո մարդկային դէմքով: Ո՛հ, եթէ մէկը կարողանար մի սուր դնել իմ ձեռի մէջ, որով կարելի լինէր այդ իժերի սերունդին այրող վերքեր հասցնել...: Ով կարողանայ ասել ինձ, թէ ի՞նչպէս պէտք է հարւածել, փշրել, ոչնչացնել մարդկութիւնը, նա կը դառնայ իմ բարեկամը, իմ հրեշտակը, իմ Աստուածը...: Ես կպաշտեմ այդպիսի մէկին...»

Հրեշտակը յայտնում է: Ընկերները առաջարկում են Կար-

լին դառնալ իրանց աւաղակապեար և նա ուրախութեամբ համաձայնում է: Եւ ահա Կարլի դրօշակի տակ հաւաքւում են մի քանի տասնեակ կտրիճներ, միմեանցից քաջ, միմեանցից անվեհեր: Սարսափը տարածւում է ամեն տեղ: Ոսկերեռն ճանապարհորդը դողում է, հանգստասէր հասարակութիւնը դղրդում է, կարգասէր ոստիկանը ոտքի է կանգնում: Սմենքը սարսափում են աներկիւղ կտրիճների մի փոքրիկ խմբից:

Վերջապէս վրէժը առնւած է, հանգստանում է սուրը...: Բայց ահամայն — աւաղակապեարի աղնիւ հոգին չէ կարողանում հանգստութիւն գտնել: Կարլը չէ կարողանում ներել իրան այն անդթութիւնների համար, որ դործւում են իւր ընկերներից մի քանի անարժանների ձեռքով: Ինքը՝ Կարլը սովորական աւաղակ չէ, նա պատժում է միայն բռնաւորներին և խարդախներին: Բայց նրա ստորադրեալները շատ էլ խտրութիւն չեն դնում մեղաւորների և անմեղների մէջ: Եւ այդ հանգամանքը յուսահատեցնում է Կարլին և նա, ջարդւած սրտով, աչքերը դէպի երկինք է բարձրացնում:

«Մի՛ լսիր սրանց, ով երկնային Տէր: Ի՞նչպէս անեմ ես: Ի՞նչ անես դու, եթէ քո ժանտախտը, քո սովը, քո հեղեղը անմեղին էլ մեղաւորի հետ բնաջինջ են անում: Ո՞վ կարող է ստիպել բռնիւած կրակին, որ նա այրելով մրջիւնների վնասակար բները, չվնասէ արտերին: Ախ, թի՛ն, երեխաներին մորթել, կար բները, չվնասէ արտերին: Ախ, թի՛ն, երեխաներին մորթել, կանանց սպանել, հիւանդներին ծաղրել...: Ի՞նչպէս վիրաւորում է ինձ այդպիսի դործո՞ւն՝ ութիւնը: Թունաւորւած են ուրեմն իմ ամենաղեղեղիկ ծրագիրները: Ահա կանգնած եմ ես երկնքի առաջ ամօթահար և խայտառակւած այն երեխայի պէս, որը Արամաղդի դաւաղանք վարցնելով, հսկանների փոխարէն թզուկներին էր շարդում: Գնա՛, դնա՛, դա՛ւ չես այն մարդը, որը պիտի բռնէ ձեռին բարձր դատաստանի վրիժառու սուրը: Պու յաղթւեցիր հէնց առաջին հարւածից: Այո՛, ես կհրաժար-

ւեմ այդ յանդուգն ծրագրից և կզնամ սողալու մի քարայրի մէջ, ուր արեգակը չի տեսնիլ իմ խայտառակութիւնը...»

«Որպէ՛ս մոլթն է դիշերը — ասում էր նա — որպիսի՛ խառն լաբիրինթոս... ոչ մի առաջնորդող աստղ չկայ... Մի՞թէ կեանքը միայն տիկնիկների խաղ է: Բայց ինչո՞ւ համար է այն ջերմ տենչանքը դէպի երջանկութիւն, ինչո՞ւ համար է

Յուսախար առաջակապետը:

անհասանելի կատարելագործութեան իդէալը, եթէ ատրձանակի չնչին ծնշումը հաւասարացնում է իմաստունին յիմարի հետ, քաջին երկչոտի հետ, աղնիւին խարդախի հետ: Քանի որ անշունչ բնութեան մէջ մի այնպիսի աստուածային ներդաշնակութիւն է տիրում, ինչո՞ւ պիտի բանական բնութեան մէջ իշխէ անհամերաշխութիւնը... Եւ մի՞թէ ես պիտի մեռնեմ այն պատճառով, որ վախում եմ տանջալի կեանքից... Պիտի

թուլ տամ, որ թշուառութիւնը յաղթող հանդիսանայ իմ վրա: Ոչ... Թող ինքը տանջանքը ընկճւի իմ հպարտութեան առաջ... Ես կամենում եմ դործը մինչև վերջը տանել, տեղ հասցնել»...

«Տեսնո՞ւմ էք թէ որքան գեղեցիկ է բուսել ցորենը: Ծառերն էլ ահա ծանրաբեռնաւծ են առատ պտուղներով: Խաղողի ձիթը մեծ յոյս է տալիս: Ուրեմն դո՛նէ այդ դէպքում թափած քրաինքը վարձատրւում է... Ինչո՞ւ մարդուն յաջողում է այն, ինչոր նա մրջիւններից է ընդօրինակում, բայց չէ յաջողում այն, ինչով նա կամենում է աստուածներին նմանել: Ուրեմն այստե՞ղ է նրա կոչման սահմանը... Եղբայր, ես ծանօթ եմ մարդկանց, նրանց մեղուական դործունէութեան և հսկայական ծրագիրներին, նրանց մինային դատմունքին և աստուածային ձգտումներին, նրանց զարմանալի ընդունակութեան՝ բաղդ որսալու ասպարիզում: Մէկը ապաւինում է իւր ձիու թռիչքին, միւսը՝ իւր էշի առնչին, երրորդը՝ իւր ոտներին: Սա մի բաղմարովանդակ խաղարկութիւն է, որի մէջ ասպարէզ է դնում մէկը իւր անմեղութիւնը, միւսը իւր հոգին՝ մի յաջող տոմսակ ձեռք բերելու յուսով: Սա մի կատակերգութիւն է արտասուքի արժանի... Բայց ահա, թէ ինչպէս փառահեղ կերպով մայր է մտնում արեւը... Այդպէս է մեռնում հերոսը ... Երբ ես դեռ մանուկ էի այդ էր իմ սիրելի ձգտումը՝ արեւի պէս ասլել և արեւի պէս մեռնել... Երանի է թէ վերադառնար այն օրը... Այո, աշխարհքը գեղեցիկ է, աշխարհքը փառահեղ է... Իսկ ես այնպէս տգեղ եմ այդ գեղեցիկ աշխարհում, իմ անմեղութիւնը, անմեղութիւնը... Տեսէ՛ք, ամեն բան կենդանանում է դարնանային մղմով՝ ճառագայթներից, ինչո՞ւ միայն ես պիտի վիշտ գտնեմ երկնային ուրախութիւնների մէջ: Ամենքը բաղդաւոր են, ամենքը միացած են խաղաղութեան հոգով: Ամբողջ տիեզերքը մի ընտանիք է և

վերևում մի հայր կայ... Բայց ես միայն հայր չունեմ... Միայն ես եմ արտաքսւած, ես եմ վնասուած մաքուրների շարքից: Ինչ համար միայն չկայ դաւակ կոչելու քաղցր իրաւունքը, սիրելի քնքոյշ հայեացքը և բարեկամական զըրկաստանութիւնը: Ո՛հ եթէ ես կարողանայի վերադառնալ մօրս արդանդը և նորից ծնել որպէս մի չքաւոր երեսայ... Ո՛հ, դուք խաղաղութեան օրեր, ո՛հ, դուք շքեղ հովիտներ, ո՛հ իմ մանկութեան երջանիկ տեսարաններ... Դուք այլևս երբէք չէք վերադառնալու, երբէք, երբէք»...

Կարլը և Փրանցը ներկայացնում են մարդկային ստոր և բարձր յատկութեանց անխառն ախպարները: Նրանք մի տեսակ սահմանադրուած սիւներ են, կանգնած բարոյական կեանքի երկու իրար հակառակ սահմանների վրա: Բայց սովորական մարդը ոչ ամբողջովին Կարլ է, ոչ էլ Փրանց: Այդ երկու սիւնների մէջ տարածւած է բազմաւատեակ մարդկութիւնը, իւր բազմազոյն ներկայացուցիչներով: Բայց Շիլլէրը ամփոփել է ամբողջ խառնիճաղանձ բազմութիւնը Շպիգելբէրգի և կաթոլիկ աբեղայի իրական պատկերների մէջ: Շպիգելբէրգը և աբեղան դադափարի, հոգեբանական աննիւթ երեւոյթի մարմնացումներ չեն, այլ իրական մարդիկ են, սովորական մարդիկ ներքին և արտաքին արժանիքներով և պակասութիւններով: Միայն թէ Շպիգելբէրգը աշխարհական ամբօխի ներկայացուցիչն է, իսկ աբեղան ցոլացնում է այն կիսասուրբ և կիսապիղծ այրանդակութիւնը, որ հոգեւորականի մօտը զիմասկի տակ ծծում է ազգերի և մարդկութեան մտաւոր-բարոյական ամբողջ հիւթը: Շպիգելբէրգը ուրիշ մի բան չէ, բայց եթէ Կարլի այրասեռւած, արատաւորւած ախպր: Իսկ աբեղան Փրանցի ուրւականն է, որ, Նազորեցու զրոշակի տակ կանգնած, կեղծ ճառագայթներ է արձակում: Շպիգելբէրգի ամարդի ծրագիրների մէջ պակաս չեն և ամենաբարձր տար-

րերը: Իսկ աբեղան դադանային անէծքները թափում է իր պիղծ բերանից աւետարանի անունով: Թոյլ տանք, որ այդ երկու թշուառականները իրանք ներկայանան ընթերցողների առաջ:

—Ես ձեզ համար մի ծրագիր եմ կազմել—ասում է Շպիգելբէրգը: Ձեի՞ ասում, թէ վերջապէս ձեր ամենքի հոգար ես պիտի քաշեմ... Ձեզանից պիտի յառաջ բերեմ՝ հերոսներ, բէկէր, իշխաններ, աստուածներ: Ձեզանից պահանջում եմ ես միայն, որ քաջ լինէք, իսկ ինչ որ մտքին է վերաբերում, այդ իմ դործն է... Եւ ինչ ունէք դուք այսուհետեւ կորցնելու... Եթէ ձեր երակների մէջ դեռ հոսում է մի կաթիլ գերմանական արիւն, եկէ՛ք ուրեմն... Գնանք Բօհէմիայի անտառները, աւաղակային խմբեր կազմենք և... հը, ինչ էք շարել... Մի՞թէ ձեզ ուրիշ էլք է մնում: Կամենում էք պարտքի պատճառով բանաւ նստել, մինչև որ վերջին դատաստանի ահեղ փողը կը փչեն: Կամ թէ կամենում էք մի կտոր հացի համար բաճն ու թիակը բռնած տանջել ձեզ, կամ թէ լուսամուտների առջև աշուղդութիւն անելով ողորմութիւն ստանալ, կամ թէ... Եւ ինչն է խանդարում ձեզ նշանաւոր մարդիկ դառնալ: Իմ ծրագիրը շատ յարմար է այդ նպատակի համար: Իմ միայն այդ ճանապարհով ձեռք կը բերէք դուք փառք և անմահութիւն... Դուք մտածում էք ազնւութեան մասին: Բայց ինչ է ազնւութիւնը... Հարուստ վաշխառուի մէջքից վերցնել երրորդ մասը այն ոսկուց, որ խանդարում է նրա քունը: Ապարդիւն մնացած դրամին ընթացք տալ, գոյքերի հաւասարակշռութիւնը վերականգնել. մի խօսքով նորից յետ բերել րակշռութիւնը վերականգնել. մի խօսքով նորից յետ բերել րակշռուած դարեշրջանը, ազատել աշխարհքը ձրիակերներից, պատերազմներից, ժանտախտից, սովից և մանաւանդ փարիսեցիներից... Ահա՛ թէ ինչ է նշանակում արժանաւոր դործիք դառնալ նախախնամութեան ձեռքին: Ձե՞ որ շատ անգամ այն-

համաշխարհային հանձարը, որը կարող էր աշխարհքը բարեկարգել, փթում է բանտերում, բայց նրա անունը յիշում է հարիւր և հազար տարիներ: Իսկ շատ թագաւորներ առհասարակ չէին յիշել պատմութեան մէջ, եթէ պատմադիրը չը կամենար դիրքը հաստատել՝ աւելի վարձ ստանալու համար:

Սյոմ տեսնենք, թէ ինչ լեզու է բանացնում Գողգոթայում մորթւած դառնի խաղաղասէր ներկայացուցիչը դէպի բնկածները և հալածւածները:

«Այս է ուրեմն օձերի բունը: Իմ պարոններ, ես եկեղեցոյ սպասաւոր եմ և ահա այնտեղ կանգնած են հարիւրաւոր զինւորներ, որոնք պատրաստ են պաշտպանելու իմ ամեն մի մազը: Ինձ ուղարկել է բարձր իշխանութիւնը, որի ձեռքին է դանւում կեանքի ու մահւան դատաւիժիւրը: Դո՛ւք զոդեր, դո՛ւք հրձիգներ, դո՛ւք սրիկաներ, դո՛ւք թունաւոր օձի ծուտեր, դո՛ւք մարդկութեան կեղտեր, դժոխքի ծնունդներ, կախաղանի դաւակներ»...

«Եւ դո՛ւ, պատւելի աւաղակապետ, զոդերի իշխան, դժոխքի թագաւոր, սրիկաների պարագլուխ, բոլորովին նման այն չարազործ դեին, որը անմեղ հրեշտակների ամբողջ լեզէօններ վառեց սպասամբութեան կրակով և իւր հետ միասին զորեց նդովքի խոր անդունդը, քո ետեւից լսւում է որբայած մայրերի ողբը, արիւնը ջրի պէս ես խմում դու, քո անդուծ թրի համար մարդիկ սաբոնի փրփուրի արժէք չունեն: Զարհուրելի՛ մարդ, չէ՞ այրում քո անիծեալ մասները քո ձեռքով սպանւած կոմսի արիւնը: Դո՛ւ չէիր, որ աւաղակային ձեռներովդ կտրեցիր Աստուծոյ սուրբ տաճարի դուռը և լրբաբար դողացար հաղորդութեան սուրբ անօթները: Դո՛ւ չէիր, որ մեր աստուածափախ քաղաքը կրակ տւիր և վառօթի աշտարակը կործանեցիր բարի քրիստոնեաների զխին: Զարհուրելի, զարհուրելի՛ յանցանքներ, որոնք մինչև երկինք բողո-

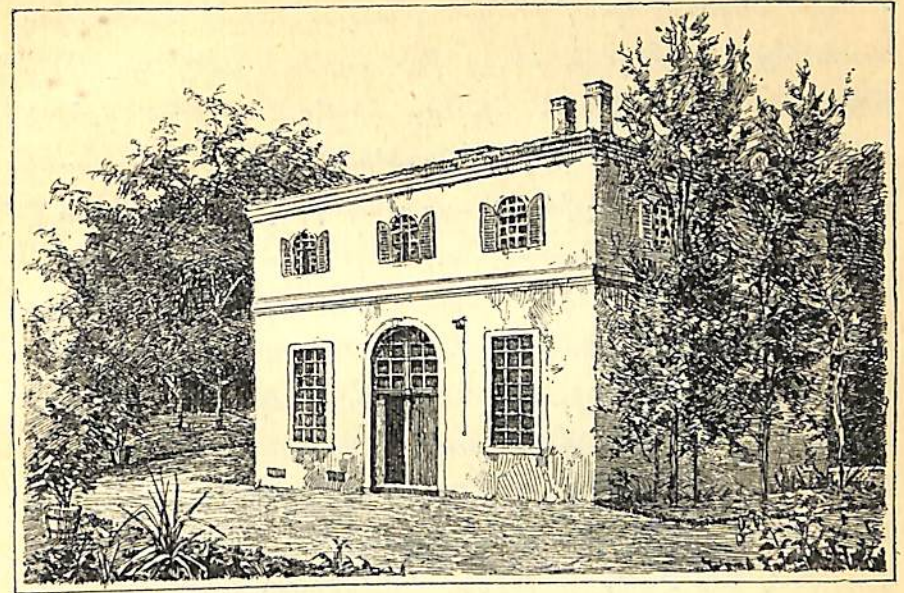
քում են:» Իսկ աբեղայի անէծքին շատ զօրեղ կերպով պատասխանում է աւաղակապետը և այդ պատասխանի մէջ շատ պայծառ կերպով երեւում է աբեղայի և նրա ուղարկողների իսկական պատկերը:

«Լսո՛ւմ էք: Նկատեցի՞ք սրա հառաչանքը: Ինչպէ՞ս կուղենար նա երկնքից կրակ թափել տալ ժողովրդի զխին... չեղութիւն ե. համբերութիւն են քարոզում, բայց սիրոյ Աստուծոյ առաջ մարդկային արիւն են թափում, մերձաւորին սիրել են քարոզում, բայց վռնգում են իրանց դռնից ութսունամեայ կոյր մուրացկանին առանց խղճահարւելու: Զեն կարողանում հասկանալ, թէ ինչպէս բնութիւնը ծնեց մի Յուդայ Իսկարոդացի, բայց իրանք պատրաստ են տասն մանեթով Երրորդութիւնը վաճառելու: Ո՛վ դուք, փարիսեցիներ, դո՛ւք, ճշմարտութիւնը նենդողներ... Խաչերի և սեղանների առաջ ծունը էք դնում, ծոմապահութեամբ տանջում էք ձեր մարմինը և կարծում էք թէ այդ միմոսութիւններով կը կուրացնէք նրա աչքերը, որին դուք ինքներդ ամենազէտ էք անւանում... Գնա՛ և ասա՛ այն բարձրապատիւ դատաստանին, որը կեանքի ու մահւան վիճիւ է տալիս. ես այն զոդերից չեմ, որոնք գիշերային խաւարից են օգտուում... Ասա՛ նրան, որ իմ արհեստը հատուցումն է և իմ դբադմունքը՝ վրիժառութիւնը»:

«Նայեցէ՛ք, սրբազան հայր, այստեղ իմ հրամանի ներքոյ դանւում են միմիայն եօթանասուն և ինն հոգի, որոնք սովոր չեն թռչկոտել մեծաւորի հրամանի համեմատ... Իսկ այնտեղ կանգնած են հարիւրաւոր զինւորներ, որոնց մազը հրացանի տակ է սպիտակել: Բայց լսեցէ՛ք, այդպէս է տեսնւում ձեզ Մօօրը, մարդասպանների պարագլուխը: Ճշմարիտ է, որ եւ ձեզ Մօօրը, մարդասպանների պարագլուխը: Եւ սպանել եմ ձեր կոմսին, կրակ եմ տւել և թալանել եգիպտացիներին, հրդեհել եմ ձեր անահաւատ քաղաքը և

խորտակել եմ վառօղի աշտարակը քրիստոնիաների զլխին, բայց դեռ բոլորը այդ չէ: Ես աւելի շատ բան եմ արել: Տեսնո՞ւմ էք այդ թանկագին մատանիները, որ շարւած են իմ մատների վրա: Գնացէ՛ք և բառ-առ-բառ հաղորդեցէ՛ք կեանքի ու մահւան դատաւճիռ կայացնող պատելի դատաւորներին, ինչոր դուք այժմ տեսնում ու լսում էք: Ահա այդ յակինթը հանել եմ ես մէկ մինիստրի մատից, որին որսի ժամանակ սպանեցի իւր իշխանի ոտների տակ: Նա կարողացել էր ամենացածր խաւերից բարձրանալ մինչև պետական առաջին պաշտօնեայի աստիճանը, որբերին արտասուք թափել տալով: Իսկ այդ աղամանդը հանել եմ ելումաի խորհրդականի մատից, որը սակարդութեամբ վաճառում էր տիտղոսները և պաշտօնները, իսկ վշտացած հայրենասէրին վռնելում էր ասպարիզից: Այդ աղաթը հանել եմ մի հոգեւորականի մատից, որովհետև նա ողբ էր կարդում, թէ ինկվիզիցիան վերացել է...»

«Աւաղակներ» դրաման բուն դեղարւեստի տեսակէտից բաւական անմշակ աշխատութիւն է: Նա Շիլլերի առաջին փորձն է, երբ բանաստեղծը դեռ չէր վարժեցրել իւր զրիչը, չէր իւրացրել բուն արւեստագէտին անհրաժեշտ ունակութիւնները: Այնուամենայնիւ նա որպէս մարդկային հղօր մտքի ու սրտի մի բողբջի բուռն արտայայտութիւն, փառաւոր վկայագիր էր երիտասարդ Ճեմարանաւարտի կատարեալ հասունութեան: Ով ծանօթ էր Շիլլերի տոկաւին անմշակ ձեռագրի հետ, նա հեշտութեամբ կը դուշակէր, թէ ինչ նշանաւոր աստղ է ծագում ալեկոծւած ծովի մռայլ հօրիզոնից...

Շիլլերի բնակարանը Շտուտգարտում:

IV.

Շիլլերի ծնողները մեծ յոյսեր էին դրել դքսի վրա, բայց նրանց յոյսերը չարդարացան: Դուքսը յանձնեց Շիլլերին բժշկական օդնականի մի աննշան պաշտօն և շատ չնչին ռոճիկ նշանակեց, որով ինքը Շիլլերը հաղիւ կարող էր տալել, ուր մնաց որ ծնողներին էլ բաժին հանէր: Կամայ-ականայ պէտք էր ընդունել այդ պաշտօնը, քանի որ Շիլլերը իրաւունք չունէր որեւէ ազատ զբաղմունք ունենալու, այլ ըստ պայմանագրի, որը ստորագրել էր նրա հայրը, Շիլլերը պարտաւոր էր ամբողջովին նւիրել դքսի գործերին: Բանակը, որի մէջ պիտի ծառայէր Շիլլերը, գտնւում էր Շտուտգարտում:

Այստեղ բանաստեղծը իւր ընկեր մի ղինւորականի հետ մի փոքրիկ սենեակ վարձեց մէկ այրի կնոջ բնակարանում: Սենեակի ամբողջ կահ-կարասիքը բաղկացած էր մէկ սեղանից, երկու մահճակալներից, մի քանի դատարկ շիշերից, ափսէներից

և այլն: Տեղաւորւելուց յետոյ նորաւարտ բժիշկը անմիջապէս ստանձնեց պաշտօնը և սկսեց իւր դործունէութիւնը: Բայց ի՞նչ դործունէութիւն... Շիլլէրը դիտէր, որ ինքը գրեթէ ոչինչ չէ հասկանում բժշկականութիւնից: Եւ առհասարակ նա բոլորովին կոչւած չլինելով այդ ասպարիդի համար, վարում էր իւր պաշտօնը միանշամայն ակամայ: Ինչպէս իւր գրեածքներին մէջ, այնպէս ևս գեղատոմսեր գրելու դործում, նա երեւակայութեամբ էր գեկավարւում: Երբեմն այնպէս առատաձեռն էր գեղերին մէջ, որ հիւանդը մօտենում էր մահւան: Այդ առատաձեռնութեան պատճառով, զլխաւոր բժիշկը յաճախ նկատողութիւն էր անում Շիլլէրին և վերջապէս ստիպւած եղաւ հրամայել, որ նրա գրած գեղատոմսերը նախապէս ներկայացնեն իւր հայեցողութեան: Շիլլէրին անբաւականութիւնը աւելի էլ աճում էր այն պատճառով, որ բանալի մէջ չափազանց շատ ակար ու հիւանդ զինւորներ լինելով, բանաստեղծը շատ անգամ ստիպւած էր լինում նոյն իսկ գիշերը բանակում անդիպոյնք:

Անախորժ պաշտօնից յետոյ Շիլլերը հանդատու[թիւն ու մխիթարութիւն էր որոնում՝ ընկերակիցների շրջանում: Նախկին զաւրնկերները, որոնք զանազան պաշտօններ էին վարում Շտուտգարտում, երեկոները հաւաքւում էին Շիլլերի սենեակում: Աթոռների սակաւութեան պատճառով նրանք նստում էին ինչպէս եղու՝ մէկը մահճակալի վրայ, միւսը պատուհանում, երրորդը թերեւս սեղանի ծայրին կային: Երկար ժամերով խօսակցում, ծխում, վիճում ու անեկզոսներ էին պատմում: Շատ անգամ էլ փոխադրում էին ժողովաւեղին «Եղների» ճաշարանը, ուր փայտադռնի էին խաղում, մասամբ ընթերցանութեամբ: Էին պարապում ու զարեջուր կամ գինի էին խմում: Ընկերներից մէկը կարդում էր իւր «պիտանական» շարադրութիւնը, որի մէջ տապալուցում էր, թէ հարբեցողութիւնը

դերմանական ժողովրդի ազգային յատկութիւնն է: Երիտա-
ստրդ ունկնդիրները ոգեւորւում էին դասախօսի մաքերով ու
շիշերը արադութեամբ դատարկելով աշխատում էին ցոյց տալ
որ իրանք ևս լաւ դերմանացիներ են: Փոքր տո փոքր այնքան
ստատկացաւ ընկերների սերտութիւնը, որ այլեւ մի օր էին
կարող անց կայնել առանց միասին ղարձանալու: Այդ բանը երե-
ւում է մի տոմսակից, որ թողեց Շիլլերը մի դիշեր, չը գտնելով
ընկերներին ճաշարանում: «Եկայ — գրում է նա — բայց չը գտայ
ձեզ այստեղ: Ո՛չ Շարֆէլշտէյնը կար և ո՛չ Էյխէնբախը. ի՞նչ
սոնդերն էք... սատանան տանի ամենքիդ... Տուն եմ գնում:
Եթէ Հարկաւորւիմ ձեզ, եկէք իմ ետեկը»:

Այդ բոլորը դեռ մի տեսակ անմեղ բնաւորութիւն ունէր։ Բայց ինկատի ունենալով Շատապարտի արատաւոր ու ապականւած կեանքը, կարելի է տեսլ որ Շիլլերը կանդնած էր անդունդի ծայրին, որտեղից շատ հեշտ էր՝ դուրսել անբարոյականութեան վտանգաւոր ձորը։ Բաղդաւորապէս դոյութիւն ունէին մի տեսակ հաւասարակշռող հանդամանքներ, որոնք նպաստաւոր ազդեցութիւն էին անում դեռահաս երիտասարդի վրա։ Գասպարը անբաւական էր միակ որդոյ անկանոն կեանքով, բայց նրա մեղմամոզձոտ խրատները շատ չէին ներդրածում որդոյ վրա։ Բոլորովին ուրիշ էր մօր ազդեցութիւնը, նա իւր սիրալիր ու մեղմ բնաւորութեամբ միշտ կարողանում էր դէպի ինքը քարշէլ երիտասարդի սիրտը։ Շիլլերը յաճախ այցելում էր մօրը և երբեմն էլ ընկերներին հետ միասին Սօլիտարի վեպով, արժանանում էր սիրող մօր գրկաբաց հիւրասիրութեան։ Եղիտաբեթից աւելի ազդում էր Շիլլերի վրա մի ուրիշ մայր, բարօնուհի Վոյցցօգէնը։ Սրա որդի Վիլհելմը, Շիլլերի խօթայրեց նրան իւր մօր հետ։ Շիլլերը յաճախ այցելում էր Խօթայրեց ընտանիքը և օրէցօր մտերմանում էր թէ աիկնոջ և

Թէ նրա որդիների հետ: Տիկինը շատ զարգացած ու բարե-
սիրտ կին էր, գնահատում էր Շիլլերի տաղանդն ու իւր խոր-
հուրդներով ու ցուցմունքներով աշխատում էր, որ նա չը շեղ-
ւէ կանոնաւոր ծանապարհից, չը մոռանայ սեպհական արժանի-
քը և կոչումը: Շիլլերը տարաւ տիկնոջ Սոլիաիւզ և ծանո-
թացրեց իւր մօր հետ: Այնուհետեւ երբեք չընդհատեց նրանց

Տիկին Վոլլցոգէն:

բարեկամութիւնը, որը ապագայում պիտի աւելի մեծ նշանա-
կութիւն ունենար Շիլլերի համար:

Բայց ամենից աւելի կանգուն էր պահում Շիլլերին իւր ներ-
քին դորեղ ձայնը: Տաղանդաւոր երիտասարդը դանդաղ էր դար-
նանային ախորժելի արամադրութեան մէջ... Նրա համար դեռ
մոլթն էր, բայց սկսում էր լուստնալ... Նա լոյս էր որոնում
իւր մաքի ու նամանաւանդ սրտի համար: Սիրոյ ծարաւը

անկող հիւրի նման եկել բնակել էր նրա հոգեկան օթեանում:
Որոշ կերպով նա դեռ ոչ ոքի չէր սիրում, սիրահարւած չէր
դեղեցիկ սեռի որեւէ ներկայացուցչի վրա: Նա սիրահարւած էր
մի ինչ որ աննիւթ էակի վրա, որին թերեւ երազումն էր տես-
նում... Այդ օտարօտի էակի անունը Լաուրա էր: Լաուրայի
սիրով ոգեւորւած, Շիլլերը երգեր էր յորինում, մեղեդիներ էր
հնարում առանց իմանալու, թէ ով է կամ ուր է իւր քնքոյշ
Լաուրան:

Թող մեր ընթերցողին օտարօտի չի թւայ այդ երեւոյթը, որը
շատ անդամ է տեղի ունենում, մանաւանդ արտաքոյ կարգի
մարդկանց կեանքում: Շիլլերը իհարկէ իւր կեանքում կա-
նայք աեսել էր, ծանաչում էր, նոյնիսկ ի մօտոյ, դեղեցիկ սեռի
մի շարք ներկայացուցիչներին: Օրինակ նա ծանաչում էր իւր
մօրը, քրոջը, բարձնուհի Վոլլցոգէնին, իւր տանտիկնոջ Ֆիշերին,
դքսուհի Փրանցիակային և այլն: Բայց սրանցից և ոչ մէկը,
առանձնակի վերցրած, չէր կազմում նրա երգերի առարկան:
Լաուրան մի երեւակայական էակ էր, որին սակեղծելու համար
անշուշտ Շիլլերը օգտւել էր բոլոր այն տպաւորութիւններից,
որ ստացել էր ժամանակի ընթացքում իւր ծանօթ ուհիներից:
Լաուրային վերագրում էր նա այնպիսի յատկութիւններ, ո-
րոնց մաս առ մաս նշմարել էր ուրիշների մէջ: Լաուրան Շիլլերի
Փանտաղիայի ծնունդն է, նրա սեպհական ստեղծագործու-
թիւնն է: Մարդ չէնց նրանով է աստուածներին նմանում,
որ նա էլ ստեղծագործելու, չեղած պատկերը նախադժեւու
ընդունակութիւն ունի: Միայն թէ մարդու նախադժած պատ-
կերը շատ անդամ աչքի է ընկնում իւր զարգացած, աննիւթ
ու անհիւթ բնաւորութեամբ: Լաուրային վերաբերող բաւա-
կան ընդարձակ ոտանաւորները պարունակում են իրանց
մէջ ոչ թէ անմիջական տպաւորութիւններ այս ու այն դեղեց-
կուհուց ստացած, այլ մեծ մասամբ դատողութիւններ, ընդ-

հանուր ցանկալի դժեր, մի տեսակ՝ սիրոյ ու գեղեցկութեան փիլիսոփայութիւն:

Յիշեալ երգերից մէկը կամենում է ապացուցանել, թէ սէրը այն զորութիւնն է, որով պահւում է ամբողջ տիեզերքը: «Ասա ինձ, Լաուրա — խնդրում է բանաստեղծ — փիլիսոփան — այն զորութեան անունը, որ մարմինները դէպի միմեանց է հրում: Անւանիր ինձ այն զորութիւնը, որը շղթայում է մարդկանց սիրտը: Այդ զորութիւնն է ստիպում մոլորակներին կարգով պտոյտ դալ արեգակի շուրջը, որպէս մանուկները իրանց մօր կողքերով... սէրը չէ, որ շարժում է բոլոր աստղերը: Միայն վրա չէ՞ն կանգնած տիեզերքի սիւները: Հեռացրու սիրոյ աստուածուհուն բնութեան անիւների միջից, իսկոյն տիեզերքը փոշի կդառնայ, մոլորակներն ու աստղերը ցաք ու ցրիւ կլինին...»

Մի ուրիշ ոտանավորի մէջ Շիլլերը աշխատում է գտնել սիրոյ գաղանիքը: «Ի՞նչն է ինձ ստիպում — հարցնում է նա Լաուրայից — յաւիտեանս ծծել քո շրթունքները, քո շնչով շնչալ, քո էութեան մէջ հալել, անհետանալ... Ո՞վ կարող է ինձ բացատրել այդ գաղանիքը: Գուցէ մենք միացած ենք եղել մի արեգակի ճառագայթի մէջ, որը վաղուց հանդել-անհետացել է այժմ: Գուցէ մենք մի աստուածային ամբողջութիւն ենք կաղմելիս եղել: Այժմ անյայտացել է այն աստուածութիւնը: Մոռա արա, Լաուրա, ես ու դու այն աստուածութեան գեղեցիկ աւերակներն ենք, ուստի և մի մէջ դոյութիւն ունի մի անյայտ ծարաւ, խորտակւածը վերականգնելու համար...»

Այդ բոլորը զուտ պօէզիա չէ, այլ բարձր սրտից բղխած փիլիսոփայութիւն է:

Միւս երգերի մէջ սիրտսրբող երիտասարդը արտայայտում է սրտի տենչանքը իւր երևակայական Լաուրայի առաջ: «Լաուրա, ես մոռանում եմ ամբողջ աշխարհքը, և

զոռում եմ ինձ երկնազմայլ շուքի մէջ, երբ քո աչքը իմ աչքին է ընկնում: Երբ քո աչքերի երկնային շողքի մէջ նշմարում եմ իմ պատկերը, ինձ թւում է թէ լոյս եմ ծծում... Քո սիրտսրբող ժպիտը կարող է մարմարիօնին կեանք ներշնչել և ապառաժի քարեղէն երակներին մէջ արիւն վաղեցնել: Իմ ցնորքները մարմնացած եմ տեսնում, երբ քո աչքերի մէջ կարդում եմ, թէ Լաուրան իմն է...»

Լաուրան դաշնամուրի առաջ.

«Երբ քո մատները շփւում են դաշնամուրի դաշնակներին, ես զմայլած կանգ եմ առնում ու շնչառութիւնս զսպում եմ: Զոռում եմ, որ քեզանից է կախւած իմ կեանքի և մահւան խրնդիրը... Քամիները հանդարտւում են, որ քեզ տկանջ դնեն: Օ՛հ, Լաուրա, դու հմայում ես բնութիւնը քո կախարդական հնչիւններով, որպէս կախարդում ես ինձ քո հայեացքով... Հարցնում եմ քեզ, ասա ինձ, տեղեկութիւն տուր ինձ, արդեօք դու համերաշխ չե՞ս երկնային ողիների հետ, արդեօք այդ նոյն լեզուն չէ՞, որով խօսում են գրախտի հրեշտակները...»

«Լաճերա, քո աչքերը պրկում են կարմիրափայլ արշալոյսի նման, քո շրթունքներից բղխում է վարդագոյն արիւնը, աչքերից մարգարիտներ են գլորւում: Երջանիկ է այն երիտասարդը, որի համար իջնում է այդ գեղեցիկ ցողը... Քո հոգին պարզ ու պայծառ է արծաթափայլ հայելու նման, նրա աղդեցութիւնից մռայլ աշունը դարձնանային թարմութիւն է ստանում: Քո ճառագայթները լուսաւորում են ամայի և խաւար անապատները: Նոյն իսկ մռայլ ասպաղայի մառախուղը պայծառանում է քո աստղի լուսով...»

Ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, Լաուրային վերաբերող բոլոր երգերը դեռահաս բանաստեղծի վառ երեւակայութեան պտուղներն են: Շիլլէրը դեռ չէր հանդիպել սիրային փոթորիկների, այնուամենայնիւ նա արդէն կրում էր իւր սրտում գեղեցիկ սեռի իդէալական պատկերը: Լաուրան ուրիշ բան չէր, բայց թէ սիրոյ տառչին ծարաւը զգացող բանաստեղծի սրտում կենդանացած մի պատկեր: Եւ այդ պատկերը նոյնքան երկնային էր, սուրբ էր, մաքուր էր, վեհ էր, որքան բանաստեղծի հանձարը, սիրտը, հոգին... Լաուրան բանաստեղծի մեղան էր, նրա սրտի թաղուհին, որին նա որոնում էր, բայց դեռ չէր գտել: Լաուրան իւր տեսքով արարչագործութեան մի օրինակելի ձեռագործն է, որ գեղեցկութիւն է ներշնչում ամեն բանին, որ մտնում է: Բանաստեղծի երեւակայութեան աշխարհում, Աստուծոյ երկու կարեւոր յատկութիւնները մարմնացած են տղամարդի և կնամարդի մէջ և այդ յատկութիւնների փոխադարձ ձգտողութիւնն է, որ սէր է անւանւում: Սիրոյ արտաքին պատկերը համբոյրն է, իսկ նրա ամենաբարձր տատիճանը հոգեկան միութիւնն է, սրտերի համերաշխութիւնը: Ահա թէ ինչ է որոնում և ինչ է պահանջում դեռահաս բանաստեղծը, որը տակաւին մտածում է, որպէս զգում է և զգում է, որպէս մտածում է... միտքը և

զգացմունքը դեռ չեն բաժանել իրանց մէջ հոգեկան աշխատանքը, ինչպէս ինքը Շիլլէրը համ պաշտօնեայ էր, համ էլ բանաստեղծ:

Բայց չպէտք է կարծել, թէ սիրաբորբոք երիտասարդը ամբողջովին դբաղւած էր սիրային հարցերով և գեղեցիկ սեռի պատկերով: Ոչ, այլ նրա լայնածաւալ հոգին հետաքրքրւում էր տիեզերական ամենամեծ հարցերով: Սիրոյ ծարաւի հետ զուգընթաց ունէր Շիլլէրը ճմարտութեան ծարաւ: Նա չէր բաւականանում մանր ու մունր կենսական երեւոյթներով, այլ կամենում էր հաշիւ տալ իրան բարձրագոյն, աստուածային տեսարանների և երեւոյթների մասին, թէ և զգում էր արդէն, որ մարդկային միտքը միայն որոշ չափով է կարող բմբռնել

ՏԻԵԶԵՐԻ ՄԵՄ ՈՒԹԻՒՆԸ.

Արարչի ձեռքով խաօսից ստեղծւած հաստատութեան տակ Առաջ է լողում փոքրիկ նաւակը քամու պէս արագ.

Կը հասնեմ շուտով,

Կիչնեմ անվրդով

Երկնքի ափին:

Խարխախ կը ձգեմ, ուր վերջանում է ամբողջ աշխարհը

Եւ ուր կանգնած է տիեզերական սահմանաքարը:

Տեսնում եմ աստղեր, հաղիւ պատրաստւած արարչի ձեռքով.

Բիւրաւոր դարեր շրջան կաղմելու անհուն երկնքով.

Թռչում են դէպի

Երկնից ծայրերը

Անթիւ աստղերը:

Ես մտամուր շուրջս նայեցի, բայց իմ աչքերից

Անցան - սահեցին անվերջ աշխարհներ, գուրկ աստեղներից:

Որպէս զի հասնեմ ես տիեզերքի վերջնական կէտին,

Լոյսի զօրութիւն ներշնչեցի իմ հրեղէն նաւակին:

Մռայլ երկինքներ

Ինձ մօտենում են,

Կրկին կորչում են:

Որպէս փրփրած անծայր դեռի մէջ հզօր ջրերը,

Նաւակիս շուրջը պեկոծւում են տիեզերքները:

Ահա գալիս է արագ դէպի ինձ մի ծեր ուխտաւոր,

«Սպասիր—կանչում է—ի՛նչ ես շատւում, ո՞վ մարդ մեղաւոր:

— Ես պիտի հասնեմ,

Եւ խորիսխ ձգեմ

Երկնքի տփին:

Գնում եմ այնտեղ, ուր վերջանում է ամբողջ աշխարհը

Եւ ուր կանգնած է տիեզերական սահմանաքարը:

«Ի դ՞ուր աշխատանք. չէ՞ս կարող չափել անսահմանութիւն

Կանգ առ, ապարդիւն մի դործադրիլ քո ոյժ, զօրութիւն,

Թո՛ղ համեստութեամբ

Արժւային միտքը

Զսպէ թռիչքը:

Զգի՛ր խորիսխը, հանդիստ տուր այստեղ քո խեղճ նաւակին.

Անսահմանութիւնն անմատչելի է մարդկային ողորկին:

Այդ զրւածքները Շիլլերը դեռ չէր աշխատում լոյս աշխարհ հանել, ուստի համարեա ոչ ոք դադարաւ չունէր նրանց մասին: Բայց մի սուղի երգ, որը զրեց Շիլլերը իւր մի ընկերոջ մահւան առիթով, մեծ աղմուկ հանեց Շտուտգարտում, երբ հանգուցեալի ընկերները հրատարակեցին իրանց հաշուով: Այդ բանաստեղծութիւնը պարունակում է իւր մէջ բաւական սուր, նոյն խի ծայրահեղ նկատողութիւններ: Բանաստեղծը բարբարոս էր անւանում տիեզերքի ստեղծողին և յարձակում էր գործում մարդկային կեանքի և գործունէութեան վրա, մահը համարում էր երկարամեայ յիմարութեան վախճան, թա-

ղաւորների փոշի դառնալը համարում էր մի չնչին հանդերձափոխութիւն: Մի խօսքով Շիլլերը խորատակում էր այն բոլորը, ինչ որ շատերի աչքին համարւում էր անձեռնմխելի սրբութիւն և այդ պատճառով շատերը սկսեցին ծռու աչքով նայել սկսող բանաստեղծի վրա: Իսկ եթէ այդպիսի աննշան զրւածքների դէմ բողոք էր բարձրանում, ի՛նչ ազդեցութիւն պիտի անէին «Աւաղակները», եթէ լոյս տեսնէին: Այնուամենայնիւ այդպիսի մտքերը չէին սարսափեցնում Շիլլերին: Նա նորից աչքի անցկացրեց «Աւաղակները», բայց հակառակ բարեկամաց խորհուրդներին, միայն շատ չնչին փոփոխութիւններ արաւ: Շիլլերը սիրում էր լսել ուրիշների կարծիքները իւր զրւածքների մասին, թէև շատ զգուշութեամբ էր օգտւում այդ կարծիքներին, որովհետև սովորաբար ամեն մի բնական տաղանդ շատ լաւ դիտէ, թէ ինքն ինչ է ուղղում: Ուրիշների խորհուրդները և հայեացքները շատ անգամ աւելի խանդարում են, աւելի մոլորեցնում են:

Երբ «Աւաղակները» վերջնական կերպով մշակւած էր, Շիլլերը սկսեց զբաղւել հրատարակութեան հարցով: Նա շատ ցանկանում էր շուտ լոյս աշխարհ հանել իւր առաջին ընդարձակ աշխատութիւնը, և այդ բանը ունէր մի քանի պատճառներ: Նախ Շիլլերին ցանկալի էր իմանալ ընթերցող հասարակութեան կարծիքը, ստուգել, թէ արդեօք ինքը խկապէ՞ս պիտի որոշ աեղ ունենայ զրականական ասպարիզում, կամե՞նում էր լսել քննադատութեան նպաստաւոր թէ աննպաստ կարծիքը, վերապէս ի նկատի ունէր իւր նիւթական դրութիւնը: Թերևս կարողանար այդպիսով միջոց գտնել ծնողներին նիւթապէս օգնելու և իւր քիչ ու միչ պարտքերը վճարելու: Բայց ծանր էր այն ժամանակ զբողի դրութիւնը: Շտուտգարտում ոչ ոք չկամեցաւ հրատարակել Շիլլերի աշխատութիւնը: Բանաստեղծի ընկեր Պէտերսօնը Մանհայմում էր: Շիլլերը

նամակով դիմեց նրան, որ մի հրատարակիչ գտնե, որը թեկուզ 50 բուլբուլով գնե ձեռագիրը: Պէտէրսօնը շատ աշխատեց, բայց ոչ մի գրավաճառ չհամաձայնեց գնել անյայտ հեղինակի աշխատութիւնը: Մնում էր, որ հեղինակը ինքը հրատարակէր: Բայց տպարանատէրը վստահ չլինելով դեռահաս հեղինակի վրա, բոլոր փողը պահանջեց նախապէս: Բարեբաղդաբար Շիլլերի բարեկամներէն մէկը առհասարակեց կանգնելով կարողացաւ պարագ վերցնել մօտ 200 ռ. դումարը: Մի ուրիշ դժուար հանգամանք էլ կար: Հեղինակը և իւր բարեկամները վախենում էին, մի դուցէ «Աւաղակները» լոյս տեսնելը յարուցանէր դքսի անբաւականութիւնը և դիւրողական բժիշկը տուժէր. իսկ նրանց կասկածը անհիմն էր: Ուստի որոշեցին հրատարակել դիւրքը առանց հեղինակի անուն և ըստ կարելոյն ծածուկ պահել հեղինակի անձնաւորութիւնը: Զեռադիրը մտաւ մամուլի տակ և մի քանի ամսից յետոյ լոյս տեսաւ միայն ութ հարիւր օրինակի քանակութեամբ: Գրքի ճակատին դրօշմած էր մի կողմակ պատկեր. անտառի խորքում, ուշաթափ ծերունու կողքին կանգնած աւաղակապետը ատրճառակ է արձակում, որպէսզի քնած ընկերները տեղներէն վեր թռչեն... Որքան խորհրդաւոր դադանիք է թաղնւած այդ չնչին նկարի տակ....

Շտուտգարտի հասարակութիւնը դըրդաց, կարդալով նոր լոյս տեսած ողբերգութիւնը: Նա սովորել էր մինչև այժմ բաւականանալ չնչին գրողների թոյլ ու խաղաղ գրածքներով: «Սուրբ Սօփիայի ճանապարհորդութիւնը» ամենից շատ սիրւած գիրքն էր: Վիլանդի փոքր ի շատէ կտրուկ բանաստեղծութիւնները ամենաթունդ յարձակումներ էին համարում: Հասկանալի է, որ Կարլ Մօօրի մինչև երկինք հասնող բողբոջ պիտի սարսափեցնէր խաղաղասէր ընթերցողին: Հին սերունդը բոլորովին սարսափած էր և զայրոյթ էր յայտնում: Մի օտար-

աղգի իշխան, որը այդ ժամանակ հիւր էր Գերմանիայում, ասաց. «Եթէ ես Աստուած լինէի և որոշած լինէի տիեզերքը ստեղծել, կիօխէի իմ որոշումը, եթէ դուշակէի, որ «Աւաղակները» լոյս են տեսնելու»: Նոր սերունդը յնձուկէր, տեսնելով թէ ինչպէս զօրեղ կերպով արտայայտւում է իւր թաղնւած կրակը: Բայց ամենքն էլ, կողմնակից թէ հակառակօրոյ, զդում էին, որ «Աւաղակները» մի արտաքոյ կարգի երևոյթ է, մի զօրեղ բողբոջ է հասարակական կաշկանդւած կեանքի դրութեան դէմ: Իւրաքանչիւր շտուտգարացի, կարդալով մատանիների պատմութիւնը, շատ լաւ ըմբռնում էր, թէ ովքեր են այդ ստորաքարը պաշտօնեաները և կաշառակեր նախարարները: Հասարակութիւնը շատ լաւ էր հասկանում, որ Կարլի կրակոտ բացականչութիւնները ուրիշ բան չէին, բայց եթէ մի ձեռնոյ, որով մենամարտութեան էին հրաւիրում ժամանակակից կրօնական, քաղաքական և հասարակական բոլոր բռնադատիչ ոյժերը...

Հասկանալի է, որ գրականական քննադատութիւնն էլ իւր կողմից պիտի երկու իրար հակառակ կարծիքներ յայտնէր: Մանաւանդ յարձակւում էին պիէսի ղեղարկեստական ու բարոյական կողմերի վրա: Միւս կողմից զովաբանութիւնն էլ չափ ու սահման չունէր: Ամենախեղացի քննադատութիւնը լոյս տեսաւ «Էրֆուրտի գիտնական տեղեկատուի» մէջ: Քննադատը մեծ բանիմացութեամբ վերաբերեց դէպի պիէսի արժանաւորութիւնները և թուլութիւնները և դառաւ Շիլլերի մէջ դրամատիկական զօրեղ տաղանդ: Հեղինակի անունը հնչեց ամենուրեք: Զայնը հասաւ ի հարկէ և դքսի ականջին, որը սկզբում մի տեսակ պարծանք զգաց, մտածելով որ Շիլլերը ձեմարանի արդիւնքն է, բայց ի մօտոյ ծանօթանալով գրածքի ողոյ հետ, փոխեց կարծիքը, միայն թէ առ այժմ զսպեց իւր անբաւականութիւնը:

«Աւագակներն» հրատարակութիւնն մեծ ազդեցութիւն տալով Նիլէրի կենսական ընթացքի վրա: Տպագրւող դրքի մասին ուրիշներին զաղափար տալու համար Նիլէրը ուղարկում էր «Աւագակներն» լոյս տեսնող թերթերը Մանհայմի դրավաճառ Շվանին, որը յայտնի էր իբր դրամատիկական դրամաքննարկ փորձառու զնահատու: Շվանը իւր կողմից ցոյց տալու այդ թերթերը տեղական թատրոնի կառավարիչ բարոն Դայլբերգին, որը մտքումը դրեց օգտուել նոր դրողից Մանհայմի բեմի համար: Գիրքը լոյս տեսնելուց յետոյ Դայլբերգը մի քաջալերական նամակ դրեց Նիլէրին: և առաջարկելով դնել «Աւագակներն» Մանհայմի բեմի վրա, ի միջի այլոց յոյս տալու նրան ապագայ դրամաքննարկին վերաբերեալ: Նիլէրը չափազանց ուրախ էր և իսկոյն շնորհակալութիւն յայտնելով ցոյց տալու իւր պատրաստակամութիւնը: Միայն թէ փոքր յետոյ յառաջ եկաւ մի անախորժ հանդամանք: Դայլբերգը չէր կամենում դնել «Աւագակներն» բեմի վրա այն ձեռով, որպէս նա հրատարակած էր, այլ անհրաժեշտ էր համարում ենթարկել պիէսը մի շարք կարեւոր փոփոխութիւնների: Հեղինակը զժառանգութեամբ համաձայնել այդ պայմանների հետ: Երկար ու բարակ նամակադրութիւնից յետոյ վերջապէս որոշ համաձայնութիւն կայացրին: Պիէսը ենթարկւեց մի շարք աչքի ընկնող փոփոխութիւնների, որոնք ակնյայտնի կերպով թուլացրին պիէսի ոյժը և հէնց բարձր նպատակն էլ այդ էր: Նախ և առաջ պիէսին այնպիսի կերպարանք տւին, իբր թէ դէպքը տեղի է ունեցել միջին դարերում: մինչդեռ Նիլէրը հէնց իւր ժամանակն է աչքի առաջ ունեցել: Այդպիսով պիէսը մասամբ կորցրեց քաղաքական-յեղափոխական պատկերը: Երկրորդ, կաթոլիկ եկեղեցոյ սիրտը չկտրելու համար, աւագակապետին ներկայացող պատգամաւորը այլ ևս արեղայ չէր, այլ մի հասարակ պետական պաշտօնեայ: Այն կրակոտ խօս-

քերը, որ Կարլը ուղղում է հոգեւոր հայրերի հասցէին, բոլորովին բաց թողեցին: Վերջապէս Կարլի ողեւորած բացականչութիւնները, ազատութեան նշանակութեան մասին, միանգամայն այլասեռեցին: Օրինակ՝ Կարլը ասում էր, թէ «օրէնքը ստիպում է կրիայի նման սողալ այն մարդուն, որը կարող էր արծաի նման թռչել...»: Իսկ նոր ձեւի մէջ դուրս եկաւ. «Անիճախ այն կեանքը, ուր մարդ պիտի սողայ կրիայի պէս»: Ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, բարձր ազդեցութեան տակ հրաքրիստին բողոքները բոլորովին տափակ դանդաղանքների ձեւին ստացել:

Պիէսը «բարեփոխելուց» յետոյ դերասանները սկսեցին պատրաստւել: Մանհայմի խմբի մէջ կային ի միջի այլոց երեք տաղանդաւոր դերասաններ՝ Իֆլանդ, Բէկ և Բէյլ, որոնք տակաւին շատ երիտասարդ լինելով, ամեն կերպ աշխատում էին առաջ գնալ իրանց զժառանգութեամբ տալարիզում: «Աւագակների մէջ բեմ դուրս գալը մի լուրջ փորձաքար էր, որը պիտի նրանցից իւրաքանչիւրին կամ աստղի պէս փայլեցնէր, կամ բոլորովին վայր դրէր, ուստի երիտասարդ արեւատագէտները շատ ջանք էին դրած դնում դերերը իւրացնելու համար: Ներկայացումը նշանակած էր ջրօրհնէքի հետեւալ կիրակին, ժամի 5-ին երեկոյեան: Նիլէրը անհամբեր սպասում էր այդ նշանաւոր օրին, երբ պիտի իւր վիճակը որոշէր: Փորձերին ներկայ դանդաղ համար կամեցաւ նա Մանհայմ դնալ, բայց դուքսը պատասխանել էր, թէ աւելի լաւ է, որ Նիլէրը իւր բժշկական փորձերին եռանդով հետեւէ: Պարզ էր, որ ներկայացման օրն էլ հեղինակը իրաւունք չէր ստանալու: Ուստի որոշեալ օրը Նիլէրը աւելի լաւ համարեց թողնուլ թիւն չխնդրել, այլ իւր ընկեր Պէտերսօնին վերցնելով, ծաղեալ կերպով ծանապարհ ընկաւ Մանհայմ, ուր հասան նրանք որոշւած ժամից փոքր առաջ և ուղղակի դնային թատրոն:

Թատրոնում մասեղ ղցելու տեղ չկար, որովհետև մինչև անգամ ղիւղերից և մօսակայ քաղաքներից ձիերով ու կռքերով եկել էին տեսնելու, թէ տաղանդաւոր դերասանները ինչպէս էին վերադարձնուելու դեռահաս բանաստեղծի նշանաւոր ստեղծագործութիւնը: Շատերը արդէն կէսօրից սկսեալ նստել - տեղաւորուել էին Թատրոնում, մի՛ գուցէ չկարողանան յարմար տեղ գտնել: Բանաստեղծը ընկերոջ հետ միասին անցաւ ահագին բազմութեան միջով և առանց որեւէ մէկից ծանաչուելու, տեղաւորուեց նշանակած օթեակում: Վարադոյրը բարձրացաւ, խաղը սկսեց: Բանաստեղծը սրտատրոփ տկան էր դնում: Սկզբի տեսարանները սառն անցան, բայց հետզհետէ հանդիսատես հասարակութեան ուշադրութիւնը լարեց: Կարլի դերը խաղում էր Բէկը, որի կրակոտ շարժումները և դեղեցիկ արտասանութիւնը միանգամայն հիացնում էին հանդիսատեսներին: Բէյլը վերաստեղծում էր Շվեյցերի դերը շատ նուրբ կերպով: Բայց աւելի ևս նուրբ-հոգեբանական կերպով վերադարձնում էր Իֆլանդի Թրանցի հոգին: Երբ Թրանցը ծրագրէ ձեռքն, սարսափած դուրս փախչելով ննջարանից, աշխատում էր հաւատացնել իրան, թէ աստղերից վեր ոչինչ չկայ, հիպնոզաւոր հասարակութիւնը շնչաստացաւ զիտում էր: «Այո՛, այո՛...» բացականչեց Թրանցը և սարսափած վայր դուրս ելաւ: Հասարակութիւնը մի ըոպէ կայծակնահար եղած, լուռութիւն պահպանեց, բայց յանկարծ սթափուեց և անմիջապէս ծափահարութեամբ ու կեցցէներով դրդեցրեց Թատրոնը: Բանաստեղծը երջանիկ էր: Դերասանները յնձում էին, որովհետև յաղթող էին հանդիսացել: Ներկայացումից յետոյ բանաստեղծը և դերասանները միասին անցկացրին դիշերը: Շիլլերը բոլոր սրտով շնորհակալութիւն էր յայտնում դերասաններին, որ շատ լաւ էին բմբռնել դերերը և նոյնպէս լաւ պատրաստուել էին: Բանաստեղծը այնքան ոգևորւած էր, որ յանկութիւն յայտնեց ինքն էլ դերասան

դառնալ, բայց դերասաններից մէկը շատ խելացի կերպով պատասխանեց նրան, թէ նա պիտի փայլէ Թատրոնական ասպարիզում ոչ իբրեւ դերասան, այլ իբրեւ զրամատուրդ:

Նոր բանաստեղծի անունը օրէցօր տարածւում էր և շատերը կամենում էին ծանօթանալ նրա հետ: Այդպիսի ցանկութիւն յայտնեց և բաւական յայտնի բանաստեղծ, տարաբաղդ Շուբարտը, որը բանտարկւած էր չօհէնասպերդի սարսափելի ամբոցում: չօհէնասպերդը փոքրիկ ու դեղեցիկ բլուր էր, որի գագաթին կանգնած էր մի վերին աստիճանի տխուր և անպատուներ հիմնարկութիւն, որի ստորերկրեայ խորշում շատ դուխներ էին փթել, շատ լուսատու ծրագներ էին հանդել բռնապետի արիւնարբու կիրքը յաղեցնելու համար: Այդ անմեղ զօհերից մէկն էլ Շուպարտն էր:

Շուպարտը տաղանդաւոր անձնաւորութիւն էր, օժտւած բանաստեղծական ձիրքով և երաժշտական ընդունակութեամբ: Նա մի ժամանակ Լիւդվիկսբուրգում երաժշտութեան զիրեկտօր էր, իսկ յետոյ իշխանաւորի հետ անհամաձայնութիւն ունենալով, պաշտօնից զրկւեց և աքսորեց Վիւրտեմբերգի սահմաններից դուրս: Հետեւեալ տարին նա մի ամսադիր հիմնեց Աուգսբուրգում, «Գերմանական ժամանակագրութիւն» անունով, որը իւր հայրենասիրական ուղղութեամբ և աշխոյժ բովանդակութեամբ զրաւեց բոլոր գերմանացիների ուշադրութիւնը և բաւական տարածւեց: Շուտով Աուգսբուրգի կառավարութիւնը պատրւակ դտաւ նրանից անբաւական լինելու և խմբագրին հրամայեց անմիջապէս հեռանալ: Շուբարտը տեղափոխուեց Ուլմ և շարունակեց ամսագիրը աւելի եռանդով: Բայց այդ եռանդը չափազանց թանգ նստեց ճշմարտախօս խմբագրին: Շուբարտի թափանձիկ հայեացքը նկատել էր մի շատ տարածւած, բայց չբացատրւած երևոյթ. գերմանական շատ իշխաններ անգաւակ էին մնում և անմիջական ժառանգ-

ներ չէին ունենում: Չարաճճի խմբագիրը քննում էր այդ օտարոտի երևոյթի պատճառը և շատ սրամիտ եղբակացութիւններ էր անում, որոնք խիստ վիրաւորիչ էին անդաւակ իշխանների համար, որոնցից մէկն էլ Վիւրտեմբերգի զուքսն էր: Եւ ահա ըմբոստ հրապարակախօսին առ միշտ պապանձեցնե-

Շուբարտ.

լու համար դուքսը դիմեց նենդաւոր միջոցի: Նա մի խարդախ վանահօր օգնութեամբ քարշեց Շուբարտին սահմանին մօտ դռնուղ մի վանք և ձերբակալել տալով, առ միշտ բանտարկեց չօհէնասպերգի ամբոյցում, որտեղ ընկնողը համարեա դերեղման էր մտնում...

Շուբարտին հսկող բանտապետը, Րիդերը, խնդրել էր Շիլլերի բարեկամ Հօֆէին՝ մի անգամ բերել բանաստեղծին

Շուբարտի մօտ: Րիդերը, այդ մասին լռութիւն պահելով, խնդրեց Շուբարտին, որ մի քննադատութիւն գրէ «Աւաղակների» մասին և բանտարկեալ բանաստեղծը կատարեց: Եւ ահա մի օր Շիլլերը եկաւ և բանտապետի հետ միասին ներկայացաւ Շուբարտին: Րիդերը ներկայացրեց նրան զօկտօր Փիշերի կեղծ անունով: Սովորական բարեններից յետոյ բանտապետը խօսք բացեց «Աւաղակների» մասին: Շիլլերը յայտնեց, թէ ինքը մօտ ծանօթ է «Աւաղակների» հեղինակին և ուրախութեամբ կկամենար լսել Շուբարտի անկեղծ կարծիքը: Բանտապետի առաջարկութեամբ Շուբարտը կարգաց իւր դրած քննադատութիւնը, որի մէջ բաւական համակրութեամբ էր խօսում հեղինակի մասին և ընթերցանութիւնը վերջացնելով, յայտնեց որ ինքը շատ կցանկանար հեղինակին տեսնել: Այդ բոպէին բանտապետը խփելով զօկտօր Փիշերի ուսերին, ասաց. «Ձեր ցանկութիւնը իրադործւած է. Շիլլերը կանգնած է Ձեր տուայ»: «Ուրեմն այդ է Աւաղակների հեղինակը» — բացականչեց տարաբաղդ բանաստեղծը, արտասախառն ցնծութեամբ ընկաւ Շիլլերի կրծքին և համբուրեց նրան: Ընթերցողին յիշեցնում ենք, որ «Աւաղակների» նիւթը կազմող փոքրիկ պատմածքը Շուբարտի զրջի ծնունդն էր: Ուրեմն մէկը պատմել է, միւսը ստեղծագործել: Առաջինը փթում է բանտում, իսկ ի՞նչ է սպասում արդեօք երկրորդին...

Աւելի մխիթարական էր Շիլլերի համար մի ուրիշ ծանօթութիւն, որին նոյնպէս «Աւաղակներն» էին առիթ տուել:

Երիտասարդ երաժիշտ Շարէյխերը վաղուց ցանկանում էր տեսնել «Աւաղակների» հեղինակին, բայց սարսափում էր իւր «յանդուզն» մտադրութիւնից: Նա երեակայում էր Շիլլերին մի խտադէմ, անմատչելի պարօն, որին դժւար էր մօտ գնալ, որին ներկայանալու համար անանձին նախապատրաստութիւն և նախազգուշութիւն էր հարկաւոր: Վերջապէս Շարէյխերը

սիրտ առաւ ու դնաց: Ներս մանելով փոքրիկ սենեակը, Շտրէյսէրը աչքերին չհաւատաց, երբ տեսաւ իւր առաջ մի բոլորովին հասարակ սենեակ, աղքատ կահ-կարասիքով, մի քանի կապոյ «Աւաղակներ» անկիւնում թափած և մի հնամաշ վարդիք՝ պատին կախած: Հակառակ սպասածին, Շիլլէրը ընդունեց Շտրէյսէրին ընկերաբար, սրտով ու հասարակ կեր-

Շտրէյսէր.

պով: Շտրէյսէրը սկսեց գովաբանական նախադասութիւններ արտասանել, բայց Շիլլէրը խնդրեց այդ բոլորը մի կողմ թողնել և պատասխանեց երաժշտին ամենահամեստ խօնարհ արտայայտութիւններով: Խօսակցութեան ժամանակ հարց ծագեց զանազան գրողների մասին և Շիլլէրը յայտնեց մի շարք թարմ, ինքնուրոյն մտքեր, ամեն կերպ աշխատելով արդարացի լինել զէպի ուրիշները: Ապա խօսքը անցաւ երաժշ-

տութեան: Շիլլէրի ինքնուրոյն և համոզիչ նկատողութիւնները այդ մասին, հիացրին Շտրէյսէրին: Երիտասարդ երաժիշտը հէնց առաջին հանդիպումից ըմբռնեց, որ ինքը մի անգին ընկերակից է դառել ի դիմաց Շիլլէրի և այնուհետև չբաժնորեց պաշտել բանաստեղծին իւր ամբողջ կեանքում:

«Աւաղակների» հրատարակութեամբ չբաւականացաւ Շիլլէրը, այլ գրադէպ մի ուրիշ հրատարակչական աշխատանքով: Այն ժամանակ Գերմանիայում սովորութիւն էր զանազան ժողովածուներ հրատարակել: Մեծ մասամբ այդ ժողովածուները լիքն էին լինում անհամ ու անճշակ ոտանաւորներով: Ոմն Շտեյլինգ նոյնպէս մի ժողովածու էր հրատարակում, ուր գետեղում էր Շիլլէրի բանաստեղծութիւնների հետ մի շարքում ուրիշ անմիտ ոտանաւորներ: Ուստի Շիլլէրը կուէց նրա հետ և որոշեց ինքը մի ժողովածու հրատարակել: Շիլլէրի ժողովածուի մէջ լոյս տեսան Լաուրային վերաբերեալ երգերը և բաղմաթիւ ուրիշ բանաստեղծութիւններ, որոնց մեծ մասը Շիլլէրի գրչին էին պատկանում, թէև զանազան կեղծ ստորագրութիւններ էին կրում: Արդէն այդ տակաւին անմշակ ոտանաւորները ցոյց էին տալիս Շիլլէրի գրչի մի որոշ յատկութիւնը. Շիլլէրի երգերը գեղարւեստական ձևերով արտայայտւած զազափարներ էին: Գաղափարը, հիմնական միտքը, սկզբունքը, խորքում թաղնւած ճշմարտութիւններն էին, որոնք այնպիսի արտաքոյ կարգի զօրութիւն էին տալիս Շիլլէրի բանաստեղծութիւններին: Այն, ինչ որ զուտ գեղարւեստական է համարւում, հասկանալի չէր Շիլլէրի համար: Կարելի է ասել, որ Շիլլէրը իւր ոտանաւորներով հրապարակախօսութիւն էր անում: Մի ոտանաւորի մէջ, օրինակ՝ նա շօշափում էր նոյն հարցը, որի համար բանտարկեց Շուբարտը: Յիշեալ բանաստեղծութիւններից ոչ մէկը ազատ չէր աչքի ընկնող թերութիւններից, մանաւանդ գեղարւեստի աեսակետից, բայց իւրա-

քանիւր տողից երևում է Նիլլերի հոգեկան բաղմակողմանի զարգացումը: Նրա հայեացքը մարդկային արժանաւորութեան մասին հնչում է ուժեղ ձայնով, նա ասպարէզ է կանչում մարդու աստուածային էութիւնը և հէնց այդ ձգտման մէջ է կայանում ժողովածուի զլխաւոր արժանիքը: Նիլլերը աչ ու ձախ բողոքում է, քննադատում է, պահանջում է, հրաւեր է կարգում և այդ բոլորի մէջ նրան ղեկավարողը մարդկայնութեան բարձր դրոշակն է: Բաւական ենք համարում բերել այստեղ որպէս նմուշ միայն մի հատիկ օտանաւոր, որի մէջ բանաստեղծը զխմում է Բուսսոյի մահարձանին, ասելով.

Մեր դարին ամսթ, օ՛ դու մահարձան,
Խայտառակութիւն քո հայրենիքին,
Ողջոյն լինի քեզ, օ՛ սուրբ գերեզման,
Հանդիսա թող առնէ հալածւած հոգին,
Որ խաղաղութեան լինելով պաշտպան,
Գտնում է նրան սև հողի տակին:

*
* * *

Մարգարէներին հալածում էին,
Երբ դեռ աշխարհում խաւար էր տիրում:
Բայց լուսացել է կեանքը մարդկային,
Եւ դարձեալ մարդիկ նոյն բանն են սիրում:
Հեթանոս յոյնը թոյն խմացրեց
Սոկրատեսին, որ նոր կեանք քարոզեց:
Քրիստոնէաների ձեռքով է մեռնում
Բուսսոն, որ նրանցից մարդ էր պատրաստում:

Վերոյիշեալ ժողովածուից բաց Նիլլերը ցոյց տւաւ իւր հրատարակչական եռանդը մի ուրիշ գործի մէջ: Նա խմբագրում էր մի փոքրիկ քաղաքական թերթ, որ կոչւում էր «Օգտակար և զարմալի տեղեկութիւններ», որը լոյս էր

տեսնում Շտուտգարտում, շաբաթը երկու անգամ: Այդ թերթի պատճառով Նիլլերը քանի անգամ լուրջ անբաւականութիւններ ունեցաւ տեղական զրաքննիչի հետ: Վերջինս շատ խիստ էր վերաբերւում դէպի Նիլլերի զբաւածքները և շատ անգամ բռնանում էր նոյն իսկ լեզւի և ոճի վրա: Նիլլերը համբերութիւնից դուրս գալով, մի օր գնաց զրաքննիչի տունը և սաստիկ վէճի բռնւելով զայրացրեց նրան: Կատաղած զրաքննիչը վերջի վերջոյ հրամայեց եռանդուն խմբագրին, նոյն րոպէին դուրս գնալ իւր տնից և երբէք չվրկնել իւր այցելութիւնները, եթէ չէ կամւում, որ առանց այլեայլի վայր գլորեն նրան սանդուխտներէց:

Այդպիսի մանր ու մունր գործեր կատարելով, այնուամենայնիւ Նիլլերը չէր մոռանում իւր իսկական ասպարէզը: «Աւագակների» յաջողութիւնից յետոյ նա արդէն ապահոված էր համարում իւր զրիչը զբամայի ասպարիզում: Ուստի անմիջապէս սկսեց նոր նիւթ որոնել: Դեռ ձեւարանում եղած ժամանակ նրա ուշադրութիւնը զբաւեց գէնուէզյի հերոս Փիէսկօն, երբ նա կարդաց Բուսսոյի մի նկատողութիւնը, թէ Փիէսկօն ուշադրութեան արժանի պատմական անձնաւորութիւններից մէկն է: Այժմ քննելով Փիէսկօյի կեանքը, Նիլլերը եկաւ այն եզրակացութեան, թէ նա պիտանի է զբամայի համար և առանց յետաձգելու գործի անցաւ: Նա սկսեց եռանդուն կերպով զրադարան յաճախել, կարդաց ամեն բան, ինչ որ վերաբերւում էր Փիէսկօյի կազմած դաւադրութեան և նրա ամբողջ դարեշրջանին: Ապա ուսումնասիրելով հաւաքած նիւթը, ծրագիր կազմեց և դրեց գործողութիւնների և երեյթների կարճառօտ բովանդակութիւնը, որոնց յետոյ հետզհետէ մանրամասն մշակում էր:

Այդքան բաղմաթիւ աշխատութիւններով զբաղւած, բնական է, որ Նիլլերը նայում էր իւր պաշտօնի վրա, իբր

կողմնակի երկրորդական դործունեութեան, անխուսափելի չարիքի վրա: Այնուամենայնիւ նա դեռ երկար կշարունակէր այդպիսի դրութիւնը, եթէ վրա չհասնէին մի շարք անախորժ հանգամանքներ...

Դուքսը զիտէր, որ իւր «որդեղիրը» դրում է և զիտէր, թէ ինչ է դրում: Շիլլէրի բանաստեղծութիւնները դուր չէին գալիս դքսին ոչ ձևի և ոչ էլ բովանդակութեան կողմից: Ինչ բովանդակութեան է վերաբերում, դուքսը զգում էր, որ Շիլլէրի գրելը յեղափոխական ազատամիտ ուղղութիւն ունի, տեսնում էր, թէ ի՞նչպէս է յարձակում նա եկեղեցոյ, պետական կարգերի և հասարակական ականջութիւնների վրա: Ինչ ձևին է վերաբերում, Շիլլէրը պատկանում էր նոր ծնունդ առած փոթորկալի շրջանին, որը միանգամայն քարուքանդ էր անում զեղարւեստի մէջ ընդունւած հին-դասական կանոնները, իսկ դուքսը, ստացած լինելով ֆրանսիական դաստիարակութիւն, հակառակ էր աղգային-ազատամիտ ուղղութեան: Սակայն այդ բոլորը դուքսը կներէր Շիլլէրին, ի նկատի ունենալով, որ նա դեռ չափի է, կփոխի, հետզհետէ լուրջ ուղղութիւն կստանայ և կյարմարւի կեանքի պահանջներին: Բայց մի բան կար, որը արդէն չէր կարելի ներել: Այդ այն էր, որ Շիլլէրի զրւածքների մէջ նկատուում էին յարձակումներ հէնց դքսի իրան վրա, նրա պալատի վրա, մի խօսքով Շտուտգարտի կեանքի մէջ տեղի ունեցող դանդաղ երեւոյթների վրա: Այդպիսի զրւածքների թւին էր պատկանում մի ոտանաւոր, որը զրեց Շիլլէրը դնդապետ Րիդէրի մահաւան առիթով:

Րիդէրը մի ժամանակ դքսի սիրելի աստիճանաւորն էր, որի ձեռքին էր դանւում համարեա ամբողջ երկրի ղեկը: Նա ի բնէ բարի և պարզասիրտ մարդ էր, կեղծել կամ փաղաքել չէր հասկանում, բայց իւր իշխանի հրամանները կատարում էր

ամենայն ճշտութեամբ: Բայց Վիւրտեմբերգում ոչոքի կեանքը ապահով չէր... Րիդէրին ծածուկ ամբաստանեցին դքսի առաջ, իբր թէ նա ինչ որ գաղտնի կապեր ունի արտասահմանի հետ և մի գեղեցիկ օր, առանց խուզարկութեան, առանց դատաստանի ձերբակալեցին նրան և բանտը նստացրին, այն էլ ինչպիսի՜ բանտ... Երկար տարիների ընթացքում ընկած էր նա ստորերկրեայ մի խորշի մէջ, ուր ո՛չ նստարան կար, ոչ անկողին: Երբէք մարդու երես չէր տեսնում նա և մի կտոր հացը դրում էին նրա համար կտուրի ծակից: Զարմանալի չէ՞, որ այդ ողորմելին այնուամենայնիւ չխեղաբարւեց: Վերջապէս տասն տարուց յետոյ, երբ նրա սիրան ու միտքը բոլորովին այլասեռւած էր, ազատեցին բանտից և վճարեցին հայրենիքից դուրս: Ահա այդ մարդու մահն է ողբում Շիլլէրը իւր երգի մէջ: Բանաստեղծը ի մօտոյ ճանաչում էր հանդուցեալին և զիտէր նրա կեանքի պարագաները: Երգի մէջ Շիլլէրը ցոյց է տալիս «իշխանական ողորմածութեան» արժէքը, խօսում է բարձր աստիճանների և շքանշանների մասին: Եւ այդ բոլորը դնում է բանաստեղծը Աստուծոյ դատաստանի առաջ և արդարութիւն է պահանջում: Այդ զրւածքը մի լաւ առիթ էր ստորաքարշ աստիճանաւորների համար, որ Շիլլէրին դքսի առաջ սևացնելով, կրկին անգամ ապացուցանէին իրանց անսահման հաւատարմութիւնը և այդպիսով աւելի բարձրացնէին իրանց դիրքը: Եւ այդ զրւածքը միակը չէր, որ իսկապէս կշիռ ունեցող փաստ էր Շիլլէրի գրելի փնտաւարութիւնը ապացուցանելու համար: Բայց դուքսը այդ բոլորը վերադրում էր բանաստեղծի դեռահասութեան և անփորձութեան:

Նա կանչեց իւր մօտ երիտասարդ բանաստեղծին, քաղաքապարութեամբ ընդունեց նրան, փոքր ինչ խելք ու խրատ տւեց, և ցանկութիւն յայտնեց, որ այնուհետեւ ինքը՝ դուքսը լինի Շիլլէրի զրւածքները: Ի հարկէ, Շիլլէրը շատ լաւ էր

Հասկանում, թէ ինչ կարելի էր սպասել այդպիսի զրաքննութիւնից: Բարեբաղդաբար այդ միայն ցանկութիւն էր, ոչ թէ վճռական հրաման: Բայց Շիլլէրի սրտում արդէն կասկած զարթնեց ապագայի վերաբերմամբ: Այնուամենայնիւ դեռ փոթորիկը հեռու էր:

Գարունը եկաւ, բնութիւնը քնից զարթնեց, անդ ու անդաստան զարդարեցին խոտերով ու ծաղիկներով, թռչունները սկսեցին իրանց ձրկոյրը, սար ու ձոր, անտառ ու դաշտ, ամենքը նոր կեանք ստացան: Բանաստեղծի սիրտն էլ թռթռաց, նա էլ նոր կեանք էր պահանջում: Մինչև ե՞րբ պիտի մոռաների սիրահարը ընկձէր ղինւորական բժշկի ճնշող հանդերձի մէջ... Գէթ մի օր իրան ազատ զգալու համար Շիլլէրը կրկին գնաց Մանհայմ առանց թոյլտուութեան: Նրա հետ էին այս անգամ տիկին Վոլցոգէն և տիկին Ֆիշէր: Կրկին ներկայացրին «Աւագակները» մեծ յաջողութեամբ: Գովասանքը թափւում էր Շիլլէրի գլխին ամեն կողմից: Մանհայմը բոլորովին նոր աշխարհ էր բացում նրա աչքերի առաջ և նրան աւելի ծանր էր թւում Շտուտգարտում իւր անցուցած կեանքը: Կրկին վերադարձաւ նա Շտուտգարտ, կրկին զսպեց իւր սիրտը, որի մէջ սակայն արդէն յուսոյ կայծեր կար, թէ մի օր ինքը բոլորովին կազատւի Շտուտգարտից և Մանհայմի բեմին կնւիրւի: Դայլբէրգի քաղցր խօսքերից և քնքոյշ վարեցողութիւնից անփորձ երիտասարդը եղրակացնում էր, թէ հարկաւոր ժամանակ բարձր կօղնէ նրան՝ իւր ծրագիրը իրագործել:

Բայց Շտուտգարտում «եղանակը» սկսեց աւելի պղտորւել... Երկրորդ անգամ առանց թոյլտուութեան Մանհայմ գնալը ծածուկ չմնաց, որովհետեւ այս անգամ տիկիններ էին մասնակցել: Սիրալիր տիկինները այնքան փափսացին միմեանց ականջին, որ վերջապէս ամբողջ քաղաքը իմացաւ և լուրը հասաւ դքսի ականջին, այն էլ չափազանցապէս կերպով, թէ

Շիլլէրը ամբողջ օրերով անուշադիր է թողնում իւր պաշտօնը և յաճախ արտասահման է գնում առանց որեւէ մէկից բան հարցնելու:

Դուքսը կանչեց Շիլլէրին: Բանաստեղծի սիրտը դողաց, երբ նայեց բարկացած իշխանի կնճռած աչքերին: Դուքսը շատ խիստ խօսքերով յանդիմանեց նրան և իւր ոտքերը զեանին զարկելով հրամայեց անմիջապէս գնալ բանա, սուրը յանձնել և բանա նստել երկու շաբաթ ժամանակով: Ի՞նչ պէտք էր անել: Շիլլէրը հնազանդւեց: Բայց ծանր կողպէքի ետեւում բանաստեղծը չհամեստացաւ, չընկձեց, «չբաստիարակեց», այլ աւելի ևս զրգուեց, յուզւեց, լցւեց արդար զայրոյթով: Միաժամանակ սկսեց նա բանտի լուռ անկիւնում միջոցներ մտածել իւր վիճակը հիմնովին փոխելու համար:

Ի՞նչ է կամենում դուքսը և ո՞ւր է ձգտում բանաստեղծը... Դուքսը որքան էլ դպրոց ու լուսաւորութիւն սիրէր, որքան էլ եռանդ ունենար հպատակների մտաւոր զարգացման նպատելու համար, այնուամենայնիւ նա ուրիշ մի բան չէր, բայց եթէ մի անգուսպ բռնակալ, որի համար ղիտութիւնն էլ, զադափարն էլ հլու-հպատակներ պատրաստելու միջոցներ են: Թող մարդիկ բժշկութիւն սովորեն, լեզուներ ուսումնասիրեն, թէկուզ աստղերի ընթացքը որոշեն, այդ բոլորը վերջ ի վերջոյ հարկաւոր է նրանց, որ աւելի լաւ կատարեն իրանց յանձնած պաշտօնը, աւելի լաւ մարմնացնեն բռնակալի կամքը, որին պիտի ծառայեն բոլոր անհատական կամքերը: Դուքսը կամեւում էր, որ Շիլլէրը դառնայ մի լաւ ղինւորական, այդ պիտի լինի նրա գոյութեան իրաւունքը, նրա կեանքի բարձրագոյն նպատակը, նրա միակ իրէպալը: Իսկ ի՞նչ է ուզում ինքը Շիլլէրը... Ի՞նչ է հրամայում նրա ներքին ձայնը, հոգեկան սրբաբանում թաղնւած աներեւոյթ ոյժը, տիեզերական ինքնակալը... Դեռ մօր արդանդից սկսեալ բարձր, երկնային զգացմունքներով

Թափանձեալ սիրտը, գեղեցիկ բնութեան ծոցում սնեալ, լեռների ու ձորերի, փոթորիկների ու քամիների հետ զրոյց անող հոգին, երկաթեայ դարպասի ետեւում յուզեալ, կատաղած երիտասարդը բոլորովին ուրիշ բան է ուզում... Նայում է նա դէպի հեռաւոր պսպղուն աստղերը, խորասուզւում է երկնային տարածութեան անծայր, անսահման անդունդների մէջ... Նայում է նա դէպի մարդկային մոլորեալ, տանջւած սրտի անհուն խորխորատը, ուր կրակը, լոյսը, ջրը, զօրութիւնը անըմբռնելի ալեկոծութիւն են առաջացնում... Տեսնում, զգում, ըմբռնում է նա այդ բոլորը... Զմայլում, զարմանում, շարում, երկնային կրակով բորբոքւում է տաղանդաւոր բանաստեղծի երջանիկ և անդուստ սիրտը... Ախ ի՞նչպէս կարող է նա պատկերացնել այդ բոլորը, տիեզերքը, կեանքը, հոգեկան հրաշալի ծովը... զգալ առ մարդկանց, լցնել նրանց աշխարհ կախարդական հնչիւններով, երջանկայնել, երջանկանալ, երկնային ջուր խմացնել երկրային չնչին արարածներին, վառել նրանց սրտերը, ջերմութիւն ներշնչել, կենդանացնել, հողից մարդ ստեղծել... Ահա նրա կոչումը, ահա նրա ձգտումը, ահա նրա իրէալը, որի մասին բոլորովին գաղափար չունեն պայծառափայլ իշխանները... Եւ ինչպէ՞ս այդպիսի մէկը պիտի մնար զինւորական հրամանների ներքոյ...

Բանտից դուրս դալուց յետոյ Շիլլերը մի նամակ գրեց Դայլբերգին, խնդրելով որ նա միջնորդէ դքսի առաջ, որպէսզի իրաւունք տան Շիլլերին տեղափոխել Մանհայմ և նւիրել զբաղմունքի թեան և թատրոնին։ Շիլլերը բացատրում է Դայլբերգին, թէ ի՞նչ ձեռքով պիտի նա դիմէ դքսին։ Պէտք է հասկացնել, թէ Շիլլերը զինւորական ճեմարանի սանը լինելով իւր առաջ գնալով պատիւ կրերի դքսին։ Շիլլերը համոզեալ էր, որ բարձր անմիջապէս կկատարէ նրա խնդիրը։ Բայց Դայլբերգը այն «խաղաղասէր» անձնաւորութիւններիցն էր, որոնք

հայն անգամ «խոհեմութեամբ» են ծամում, մի գուցէ ատամներին վնասեն։ Նա դիտէր, որ դուքսը լարեալ է դէպի բանաստեղծը, և իւր միջնորդութիւնը շատ էլ ախորժելի չէր լինիլ դքսին։ Իսկ այն ինչ որ ախորժելի չէ, բարձր կարծիքով անհար է անել։ Դայլբերգի նմանները կամենում են միշտ բարի լինել, միայն այնպէս, որ այդ բարութիւնից չը յառաջանայ իրանց համար թէկուզ ամենաչնչին անախորժութիւն։

Ժամանակը ապարդիւն անցնում էր։ Աշունը եկաւ, բանաստեղծի դուրսեան մէջ փոփոխութիւն չեղաւ. նա չդիտէր ի՞նչ անել։ Բայց նրա թշնամիները դիտէին, թէ ի՞նչ է հարկաւոր անել։ Բանաստեղծի հռչակը տարածեց ամբողջ Գերմանիայում և նոյն իսկ արտասահմանում։ Սրա հետ զարգացաւ և չնչին արարածների չար նախանձը։ Հեռաւոր մի քաղաքում, չնչին մի զրջակ ոմն Վրէդով (Վնասով) կարդաց «Աւաղակները» և լցւեց ստոր նախանձով։ Նա չդիտէր, թէ ինչպէս ձայն բարձրացնէ զբաղմունքի նոր աստղի դէմ։ «Աւաղակները» հոտոտելով նա դտաւ մի թռուցիկ կատակ, որ պատահմամբ սպրտել էր բանաստեղծի գրչի տակից, և որոշեց օգտւել այդ զիւտից։ Շպիդելբերգը խօսելով Կարլի հետ զողերի և աւաղակների մասին, նկատում է թէ լաւ սրիկայ դառնալու համար հարկաւոր է նախապէս ապրել մի տեսակ սրիկայական մթնոլորտի մէջ և որպէս օրինակ բերում է Գրաուբունդէնի երկիրը, որ Շվեյցարական մի դաւառ էր, Իտալիային սահմանակից։ Այստեղ մի փոքրիկ քաղաք կար, որտեղ բնակեալ էին իտալացիներ։ Այդ քաղաքի մասին խսկապէս շատ վատ գաղափար ունէր ամբողջ ժողովուրդը, որպէս մեղանում խաչագործների թմբուկ զիւղի մասին։ Եւ Շպիդելբերգի խօսքը հէնց այդ քաղաքին էր վերաբերում, թէ և նա խօսքը բնագործներով յիշում էր դաւառի անունը։ Եւ ահա յիշեալ «Վնասովը», որը պատահմամբ ծառայելիս էր եղել մի ժամանակ Գրաուբուն-

դէնում, իրան վերաւորւած զգաց և համբուրդի մի թերթի մէջ «խիստ» կերպով յարձակւեց Շիլլերի վրա: Այդ լրագրի համարը հասաւ Գրառքունդէն և տեղացի մի թղթակից մի յօդւած գետեղեց տեղական շաբաթաթերթի էջերում, որի մէջ շատ «լուրջ» խօսքեր ասաց Շիլլերի հասցէին: Իսկ շաբաթաթերթի խմբագիրը նամակով դիմեց Շիլլերին, պահանջելով որ նա հրապարակաւ յետ վերցնէ իւր հերոսի խօսքերը Գրառքունդէնին վերաբերեալ: Բանաստեղծը անուշադիր և առանց հետևանքի թողեց խմբագրի նամակը: Ուստի այդ խմբագիրը ուղարկեց թէ համբուրդի լրագրի և թէ իւր շաբաթաթերթի համարները դքսի այգիների մի վերակացուն, որ նա անձամբ ներկայանայ Շիլլերին և բացատրութիւն պահանջէ: Իսկ չարամիտ վերակացուն, որը թերեւս որեւէ հաշիւներ ունէր բանաստեղծի հօր հետ, փոխանակ բանաստեղծին ներկայանալու, աւելի բարւոք համարեց դքսին ներկայանալ և ամեն բան բացատրել նրան: Դուքսը կատաղեց...

Շիլլերի ականջին վաղուց հասել էր, թէ պալատական շրջաններում նրա համար որոգայթներ են լարում: Վերջապէս մի օր ստացաւ նա դքսի հրամանը՝ բարեհաճել ներկայանալ իւր առաջ հօգէնհայմի պալատում:

Ամառային մի տօթ օր էր. բանաստեղծը դնում էր դէպի հօգէնհայմ: Ճանապարհը անցնում էր ծառաստանով, որի աջ ու ձախ կողմերում կանգնած էին դանադան ճաշակի հսկայական շինութիւններ: Բայց բոլոր այդ հռոմէական տները, դատական տաճարները, եղիպտական արձանները, տաճկական մինարէթները չէին զրաւում նրա ուշադրութիւնը: Նա զուլսր քաշ գցած յառաջ էր ընթանում, դառն մտքերի մէջ խորասուզւած, որովհետեւ ոչ մի լաւ բան չէր սպասում այդ տեսակցութիւնից: Հազիւ Շիլլերը ոտքը ներս դրաւ դռնից, դուքսը զարհուրելի հայեացք գցեց նրա վրա, ապա ձայնը բարձրաց-

նելով, ամենածանր խօսքերով խայտառակեց բանաստեղծին և հրամայեց՝ այնուհետեւ համարձակւել որեւէ բան զրել, բացի բժշկական յօդւածներից, եթէ չէ կամենում ենթարկւել Շուպարտի վիճակին:

Վրդովւած, յուզւած, մաքի մէջ կորած դուրս եկաւ բանաստեղծը պալատից և քայլերը ուղղեց դէպի Շտուտգարտ: Ի՞նչ անել այժմ: Միայն բժշկական յօդւածներ... Մի՞թէ նա սրա համար է ծնւած, մի՞թէ կարող է նա կարատել մոզայի թւերը և ստիպել նրան սողալ հողի երեսին: Ո՛չ, բժշկական յօդւածների համար շատերն են ծնւել, իսկ նրա կոչումը բոլորովին ուրիշ է: Ի՞նչ անել այժմ — հարցնում է կրկին ու կրկին ինքն իրան: Եւ նրա հոգոյ խորքերից մի դօրեղ ձայն է լսւում. «դճւրս, դճւրս ծննդավայրից, մարգարէն իւր գաւառումը պատիւ չունի, դճւրս...» Բայց ահա անտառի դարեւոր կաղնիների ետեւում երևում է Սոլիտիւլի շողողուն դմբէթը և անբաղդ երիտասարդը մտաբերում է խղճուկ ծնողներին... Որպէ՛ս պիտի վշտանայ ծերուկ հայրը, որը ժամ առ ժամ սպասում է որդոյ օդնութեան: Որքան արտասուք պիտի թափէ քնքոյշ մայրը... Իսկ քոյրի՞կը, Խրիստօֆի՞նան... Ո՛չ, ինչպէ՛ս թողնել ամենքին անմխիթար դրութեան մէջ... Ձե՛ որ նա ընտանիքի միակ յոյսն է... Սակայն ահա դէպի աջ կանգնած է, հսկայական ճակատը պարզած, հօգէնհայմի դիտարկելի ամրոցը, որի դռներից արեան հոտ է փչում, որը ապուշ է դարձնում ամենապայծառ զուլսները... Մայր մանող արևի ճառագայթները օխուր կերպով արտացոլում են անդութ բերդի արիւնուռչա լուսամուտներից: Որքան տաղանդների արևը մայր է մտել այդ պատնէշների ետեւում, որքան ճրագներ են հանգել նրա գետնափոր խռոչներում... «Մի՛ վախենա՛ք նրանցից — ասում է աւետարանը — որոնք մարդու մարմինը սպանում են, այլ աւելի վախեցէ՛ք նրանցից, որոնք հոգին

են սպանում»։ Այո՛, հողի՛ն են սպանում։ Եւ մի՞թէ Շուբարտի հողին չսպանեցին։ Այն անաչառ քննադատը, անվեհեր հրապարակախօսը, ազատ երգիչը, որի ձայնից սարսափում էին լպիրշ իշխանները, երկար տարիներ բանտում փթելուց յետոյ միանգամայն փոխւեց և սկսեց օփսանաններ երգել բռնակալների հասցէին։ Այո՛, կան մարդիկ, որոնք ոչ թէ մարմինը, այլ հողի՛ն են սպանում։ Այդ նոյն վիճակն էր սպասում երիտասարդ բանաստեղծին։ Եւ մի՞թէ այդ ցանկալի է նրա ծնողների համար։ Ո՛չ, ո՛չ... Ուրեմն դ՛ուրս ծննդավայրից...

Մի շաբաթ մտատանջելուց յետոյ, այնուամենայնիւ Շիլլերը որոշեց փորձել, որեւէ կերպով հաշտւել դքսի հետ։ Նա մի նամակ գրեց, որով համեստաբար խնդրում էր թոյլ տալ իրան բանաստեղծութիւններ գրել, Ենթարկելով բոլորը թէկուզ ամենախիստ զրաքննութեան։ Այդ արգէն ամենամեծ զիջումն էր, որը Շիլլերը կամենում էր անել ծնողների սիրոյ համար։ Բայց դուքսը առանց կարգալու հրամայեց յետ դարձնել նամակը և յայտնել նրան, որ եթէ կրկին որեւէ խնդրք կամ նամակ կուղարկէ դքսին, անմիջապէս կվերաբնակի բերդը։ Այժմ՝ Բանաստեղծը վերջնականապէս համոզւեց, որ այլևս աւելորդ է ի դուր ժամանակ կորցնել։ Դ՛ուրս Վիւրտեմբերգի սահմաններից։

Շիլլերը յայտնեց իւր մտադրութիւնը միմիայն Շտրէյսէրին։ Դեռահաս երաժիշտը, որը դարունքին զնալու էր համբուրգ՝ իւր արւեստի մէջ կատարեղազործւելու համար, տեսնելով ընկերոջ դժար դրութիւնը, չկամեցաւ միայնակ բաց թողնել նրան, այլ որոշեց հէնց այժմ՝ ուղեկցել նրան։ Այժմ մնում էր, որ մի յարմար ժամանակ գտնէին քաղաքից դուրս գնալու համար։ Եւ մի բաղդաւոր դէպք նպաստեց նրանց։

Ռուսաց թագաժառանգ Պաւլը իւր կնոջ հետ, որը Կարլի Էդուարդ աղջիկն էր, շուտով սլիտի ժամանէր Շտուտգարտ։

Դուքսը որոշել էր ըստ կարելոյն փառաւոր ընդունել բարձրաստիճան հիւրերին։ Պաւստը և քաղաքը մեծ պատրաստութիւններ էին տեսնում։ Հանդէսների համար բաւական ընդարձակ ծրագիրներ էին կազմւած։ Հրաւիրւած էին քսանից աւելի իշխաններ, մօտ վաթսուն կոմսեր և հարիւրաւոր աղնականներ։ Շրջակայ քաղաքներից բազմաթիւ մասնաւոր մարդիկ էին դալիս հանդիսատես լինելու։ Դքսի զլուխը սաստիկ

Բարոն Դալլերգ:

խառն լինելով, ժամանակ չունէր հետաքրքրւելու որեւէ զինւորական բժշկով։ Հիւրերը եկան, հանդէսները սկսւեցին, իսկ երկու ընկերները սկսեցին փախչելու պատրաստութիւն տեսնել։ Այդ մասին զիտէր առայժմ միայն Խրիստօֆինան, որը իւր կողմից վերջին որը յայտնեց մօրը։ Թէ քոյրը և թէ մայրը ծարահատեալ համաձայնեցին, որովհետեւ Շիլլերի մնալուց լաւ հետևանքներ չէին սպասում։ Գասպարին ոչինչ չէին տեսել, որպէս զի եթէ դուքսը նրանից պահանջելու լինի, նա կարո-

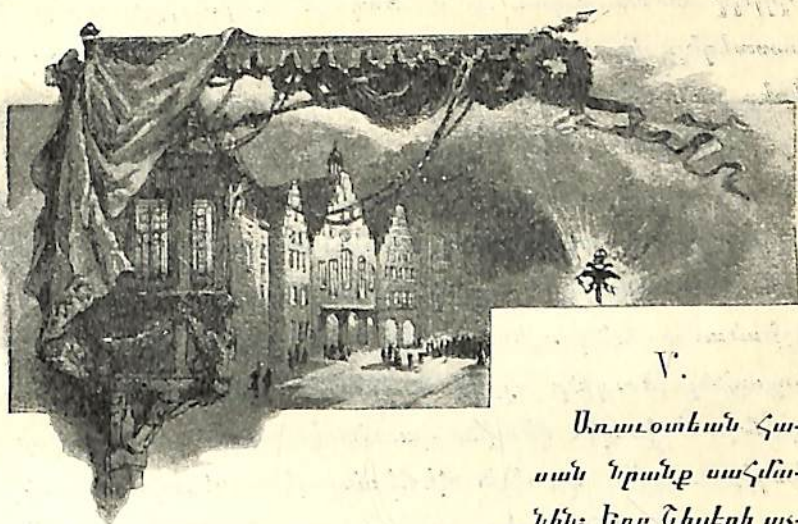
զանայ աղնիւ խօսք տալ, որ ինքը ոչինչ տեղեկութիւն չէ ունեցել: Հրաւիրւած աղնականների մէջն էր նոյնպէս բարօն Դայլբէրդը: Շիլլէրը տեսութիւն զնայ նրան, բայց ոչինչ չը հաղորդեց իւր մտադրութեան մասին: Բանաստեղծը կարծու՞մ էր, թէ երբ ինքը արդէն Մանհայմում կ'լինի, բարօնը չի խնայիլ իւր օգնութիւնը: Մանհայմից եկել էր նոյնպէս թատրոնի ընթիստօր Մայերի կինը, որը Շիլլէրի և Շտրէյ-խէրի ուղեկցութեամբ զնայ Սոլիաիւզ բանաստեղծի մօրը տեսնելու: Շիլլէրը պիտի վերջին անգամ տեսակցէր մօր հետ: Եղիսաբեթը այնքան տխուր էր որ հաղիւ էր արտասուքը զսպում և չէր կարողանում խօսակցել տիկին Մայերի հետ: Նրան դժւար կայութիւնից հանեց Գառարը, որը ներս դալով սկսեց պատմել, թէ ինչ փառաւոր հանդէսներ են տեղի ունենալու: Երկրի բոլոր ծայրերից քշել էին դէպի շրջակայ անտառը մօտ վեց հազար եղջերուներ: Գիւղերից հազարաւոր մարդիկ էին բերել տւել, որոնք շղթայ կազմելով պիտի շրջապատէին եղջերուների երամակը և քշէին դէպի լիճը: Լճի մէջ առանձին սրահներ էին կառուցել, որտեղից պարտաւան որսորդները կրակ էին տալու ջուրը մանող եղջերուներին: Եւ մինչդեռ բանաստեղծի պարզասիրտ հայրը մեծ աշխոյժով նկարագրում էր, թէ ինչպէս են ջուրը թռչում լեղապատառ եղջերուները, մայր ու որդի կամացուկ դուրս գնացին ընդունահանից և մասն առանձնասենեակ: Որպիսի՞ սրտածմլիկ կերպով խեղճ կնամարդը փաթաթեց միակ որդոյ պարանոցով և սկսեց հեկեկալ: Նա չը կարողացաւ նորից վերադառնալ հիւրերի մօտ: Երբ Շիլլէրը ներս եկաւ, Գառարը տեսնելով նրա կարմրած աչքերը, հարցրեց պատճառը: Շիլլէրը պատասխանեց, թէ վերջին ժամանակներս այդ յաճախ է պատահում իւր հետ:

Միւս օրը առաւօտեան, երբ ամբողջ քաղաքը դիմում էր դէպի Սոլիաիւզ, եղջերուների ջարդը տեսնելու, Շտրէյխէրը քիչ-քիչ կրում էր Շիլլէրի իրեղէնները Սոլիաիւզից դէպի իւր բնակարանը: Ինքը Շիլլէրը խօստացել էր կապուել իւր մօտ եղածները: Առաւօտեան ժամի 8-ին նա վերջին անգամ այցելեց զինւորական հիւանդանոցը և տուն վերադառնալով, սկսեց ժողովել իւր թղթերը: Յանկարծ ընկաւ նրա ձեռքը Կլաւշտօկի երգերի մի հատորը. նա բացեց և մի ոտանաւոր կարդաց, որը շատ դուր եկաւ: Սպա խորասուզեց Կլաւշտօկի բանաստեղծութիւնների մէջ և բաւական կարդաց: Յետոյ ինքն էլ ողւորւելով, դրիչը վերցրեց և սկսեց գրել: Շտրէյխէրը, համոզւած թէ ընկերը արդէն պատրաստ կ'լինի, հանդիստ սրտով ներս եկաւ և դտաւ նրան մեծ ողւորութեան մէջ, իսկ իրեղէնները ցանքուցրիւ ընկած: Շփոթւած սկսեց համոզել նրան, որ դործով դբաղէ: Սակայն Շիլլէրը ստիպեց նրան նստի լսել Կլաւշտօկի ոտանաւորները, ապա իւր դրածը, և միայն ճաշից յետոյ հերթը հասաւ իրեղէններին: Երեկոյեան դէմ ամեն բան պատրաստ էր Շտրէյխէրի բնակարանում և կառքը սպասում էր փողոցում: Շուտով տեղաւորեցին կառքի մէջ մի քանի արկղներ և Շտրէյխէրի փոքրիկ դաշնամուրը: Արդէն բոլորովին մութն էր, երբ նրանք քնաք բարե անելով երաժշտի մօր հետ, կառք նստեցին և հրամայեցին քշել դէպի Էսլինգէնի դարպասը, որը ամենից ապահով անցքն էր: Դարպասին հօտնել բանին, պահապան զինւորը կանգնեցրեց կառքը և հարցրեց նրանց ով լինելը: «Դօկտօր Րիտտէր և դօկտօր Վյլֆ» պատասխանեցին նրանք: Պարզամիտ զինւորը կատարեալ հաւատ ընծայելով դօկտօրների անունին, դարպասը բացեց: Այդ առաջին յաղթութիւնն էր, որ յաջողւեց մեր փախստականներին: Դարպասից դուրս գնալով նրանք ստիպւած եղան բաւական տեղ պտոյտ դալ քաղաքի շուրջը,

մինչև որ հասան զէպի Մանհայմ տանող ծանապարհը և
կառքը քշել տւին: Ծանապարհը հեղհեղ բարձրանում էր:
Երբ նրանք հասան ամենաբարձր կէտին, նրանց աչքի առաջ
բացւեց հեռու հորիզոնի վրա փառահեղ հրավառութիւնը:
Օդը շատ սպարդ էր: Կարմրողոյն հորիզոնի վրա սպարդ նշմար-
ւում էր Սօլիսիւդի զմբէթը: Շիլլերը մի բոսի աչքերը
յառելով մասնացոյց արաւ Շարէյսէրին իւր ծնողների
բնակարանը, ապա մեղմւելով և լացակնւելով բացականչեց.
«Ախ, մայրիկ, մայրիկ» և կոտրւած սրտով կծկւեց կառքի
անկիւնում:

Փախստական արեստագէտները

V.

Առաւօտեան Հա-
սան նրանք սահմա-
նին: Երբ Շիլլերի աչ-

քին ընկաւ սահմանացոյց սիւնը, կարծես մի քար զլորւեց նրա
ուսերից: Նա զգաց, որ երկարամեայ անողոք ճնշողական
զբուժիւնը այլևս վերջացած էր: Ամբողջ օրը քշել աւին ձիւրը
և արդէն մոլթն էր, երբ հասան վերջին իջեանը, ուր և
մնացին զիշերելու, որովհետև քաղաքի դարպասները զիշերը
կողպած էին լինում: Առաւօտեան կանուխ զարթնելով, հազան
նրանք իրանց ամենալաւ հագուստները, որպէսզի ըստ կարե-
ւոյն պատշաճաւոր կերպով քաղաք մանեն: Երկու ժամից յետոյ
կանդ առին նրանք ըէփսօր Մայերի տան առաջ:

Մայերը նրանց տեսնելով զարմոյցաւ, որովհետև նրա
կարծիքով Շիլլերը պիտի այժմ հանգչաներին մասնակցելիս
լինէր: Բայց երբ Մայերը խնայաւ նրանց փախած լինելը, բոլո-
րովին շփոթւեց: Այնուամենայնիւ մեծահոգի ըէփսօրը
ամենայն քաղաքավարութեամբ ընդունեց երիտասարդներին
և ճաշի հրաւիրեց: Խօսակցութիւնը վերաբերում էր, ի հարկէ,
Շիլլերի արած քայլին: Շիլլերը յայտնեց, թէ ինքը մտադիր է
մի խնդիրք ուղարկել դէսին: Այդ մտադրութիւնը հաւանեց
Մայերը և խորհուրդ տաւ իսկոյն կատարել: Ճաշից յետոյ

Շիլլերը առանձնացաւ մի սենեակում և խնդրքը դրեց: Բանաստեղծը վերին աստիճանի համեստ ոճով խնդրում էր դքսից երեք բան. 1) թոյլ տալ, որ Շիլլերը զբաղւէ ի միջի այլոց և ոչ-բժշկական գրեթէ քննարկով. 2) իրաւունք տալ նրան զօնէ տարին մի անգամ կարճ ժամանակով արտասահման զնայ, և 3) խօսք տալ, որ Շիլլերը Շտուտգարտ վերադառնալով չի պատժւիլ փախչելու պատճառով: Խնդրքը ուղարկեց իւր իշխանաւոր—գնդապետ Զէդերին, որին խնդրեց իսկոյն ներկայացնել թուղթը դքսին և իւր կողմից բարեխօսել Շիլլերի համար: Իսկապէս վերջինս հաւանական էր համարում, որ իւր խնդրքը ոչինչ դրական հետեանք չէ ունենալու, որովհետեւ զուքսը այն մարդը չէր, որ թոյլ տար իրան մի փախստական զինուորականի հետ պայմանների մէջ մանել: Սակայն այդ քայլը հարկաւոր համարեց Շիլլերը այն նպատակով, որ զուքսը փոքր ի շատէ մեղմանայ ու չը փնտսէ բանաստեղծի հօրը, և իրան վերադարձնելու համար խիստ միջոյների չլիմէ:

Ի միջի այլոց Մայերը մի բնակարան վարձեց իւր հարեանութեամբ, ուր տեղաւորւեցին երիտասարդ արեւստագէտները: Միւս օրը եկաւ Մայերի կինը և պատմեց, թէ ամբողջ Շտուտգարտում խօսակցութեան առարկան Շիլլերի փախչելն է և ընդհանուր կարծիք է տիրում, թէ զուքսը հետամուտ է լինելու փախստականին և պահանջելու է հարեան կառավարութիւնից ձերբակալել և վերադարձնել նրան: Իսկ Շիլլերը, իւր վախը թաղցնելով, բարեկամներին հանգստացնելու համար հաւատացնում էր, թէ ոչինչ չի լինի: Համենայն դէպս նա ծածուկ նամակներ դրեց Շտուտգարտի բարեկամներին, որ եթէ որեւէ ծրագիր կաղմւելու լինի իւր դէմ, անմիջապէս տեղեկացնեն իրան:

Առ այժմ զխաւոր դժարութիւնը այն էր, որ մեր փախստականների նիւթական միջոցները սպառւելու վրա էր:

Սակայն Շիլլերը շատ չէր վախենում: «Ֆիէսկօն» պատրաստ էր և բարձուն էլ շուտով վերադառնալու էր: Մի քանի օրից յետոյ մի երեկոյ Մայերի ասնր ժողով կաղմեցին, ուր հաւաքւեցին զխաւոր գերասանները, նոր գրեթէ լսելու համար: Բոլորակ սեղանի շուրջը նստած, Շիլլերը կարդում էր և ներկայ եղողները լարւած ուշադրութեամբ տկանջ էին դնում: Միայն Շարէյսերն էր անուշադիր. նա սրա-նրա երեսին էր նայում, տեսնելու համար, թէ ինչպէս են հիանալու ամենքը նոր պիէսով: Բայց աւա՞ղ... Բանը լաւ չէր դնում: Երբ առաջին դործողութիւնը վերջացաւ, գերասան Բէյլը առանց մի խօսք ասելու վերկացաւ և զնայ, միւսներն էլ սկսեցին խօսակցել օրւայ նորութիւնների մասին: Երկրորդ դործողութիւնը նոյնպէս ոչ մի տպաւորութիւն չարաւ: Գերասանները սկսեցին միմիկ ուտելով զբաղւել և օրւայ չարիքներից խօսել: Ասլա սկսեցին միմիանց ետեից դուրս զնայ: Պարզ էր որ նրանք ոչինչ հետաքրքրութիւն չէին դնում պիէսի մէջ: Մայերը տարաւ Շարէյսերին միւս սենեակ և հարցրեց. «Դուք հաստատ դիտէ՞ք, որ «Աւաղակները» հեղինակը այդ միւսնոյն Շիլլերն է: Կամ թէ դուցէ որեւէ մէկը օգնել է նրան «Աւաղակները» դրելուց»:

—Երկուսումեմ պատուովս — ասաց Շարէյսերը — բայց ինչո՞ւ էք այդպիսի հարց առաջարկում:

«Ֆիէսկօն» տւելի թոյլ պիէս ես կեանքումս չեմ տեսել — պատասխանեց Մայերը:

Երաժիշտը շփոթւեց և չը դիտէր ինչ պատասխանել: Մայերը քաղաքավարութեան համար խնդրեց Շիլլերին թողնել պիէսը իւր մօտ, ասելով. «Ես կը կամենայի տեսնել, թէ ինչով է վերջանում պիէսը»:

Վերադառնալով իրանց բնակարանը, Շիլլերը ստատիկ վրդովված սկսեց մեղադրել գերասաններին անհասկացողու-

Թեան մէջ: Երաժիշար աշխատում էր հանդստայնել նրան: Պառկեցին քնելու, բայց Շիլլերը դեռ երկար ժամանակ հոգսերի և սրանեղութեան մէջ էր. ինչով սիրտի ապրէր նա, ո՞ւր պիտի գնար, ի՞նչ պիտի անէր... Պակաս չէր մտատանջում Շտրէյ-խէրը ընկերոջ համար: Առաւօտեան, երբ բանաստեղծը քնած էր, Շտրէյխէրը վերկացաւ և դնաց Մայերի մօտ: Վերջինս կարդալով «Ֆիէսկօն» միանգամայն փոխել էր իւր կարծիքը:

—Ֆիէսկօն շատ գեղեցիկ դրամաք է—ասաց նա—միայն թէ Շիլլերի անտանելի արտասանութիւնը և կարդալու սխալ ոճը ամենքին մոլորեցնում է: Նա կարդում է բոլորը միատեսակ ոգևորւած ոճով, նոյն իսկ այն նկատողութիւնները, որոնք պիէսի նիւթը չեն կազմում, այլ բեմական շարժումներին են վերաբերում:

Շտրէյխէրը ցնծալով վազեց տուն և Շիլլերին պատմեց իւր լսածը, միայն թէ չը կամենալով բանաստեղծին վերա-ւորել, թաղցրեց նրանից արտասանութեան խնդիրը, որովհետև Շիլլերը ինքն իրան երևելի ճարտասան էր համարում:

Ուրեմն Շիլլերի յոյսերը դեռ կորած չեն: Իսկապէս չուտով կը դայ և ամեն բան կարգի կ'ընկնի: Բայց բարձր չէր հալիս. երևի նա սպասում էր Շտուտգարտում, որ փախստական բանաստեղծը հեռանայ Մանհայմից: Ի միջի այլոց ստացեց Զէգերի պատասխանը: Գնդապետը յայտնում էր գլխի կողմից, թէ Շիլլերը լաւ կանի, որ ինչպէս սուս ու փուս փախել է, այնպէս էլ առանց այլևայլի վերադառնաց Շտուտգարտ: Ուրեմն ոչ մի պայման և ոչ մի խօստմունք: Առանաւոր բարեկամական նամակներից էլ երևում էր, որ Շիլլերին ձերբակալելու վտանգ էր սպառնում: Այդ բոլորը ի նկատի առնելով Մանհայմի բարեկամները խորհուրդ տւին, որ Շիլլերը մի առ ժամանակ հեռանայ Մանհայմից և դնայ Փրանկֆուրտ, մինչև որ խնդիրը փոքր ի շատէ պարզուի:

Բայց ինչով դնալ: Հազիւ մի քանի օրւայ ապրելու փոք ունէին. որտեղից վճարել ճանապարհածախսը: Երիտասարդ արւես-տագէտները որոշեցին դնել պայուսակները իրանց ուսին և ոտքով անցնել երկու օրւայ ճանապարհը:

Կանուխ առաւօտեան դուրս եկան Մանհայմից: Նրանք գնում էին լեռնային գեղեցիկ ճանապարհով: Շտրէյխէրը զւարճանում էր բնութեան գեղեցկութիւնները տեսնելով և աշխատում էր նոյնը դալ տալ Շիլլերին: Բայց բանաստեղծը ամբողջովին խորասուզւած էր իւր ներքին աշխարհը և բոլորովին մոռացել էր, որ ինքը մէտակ չէ: Շիլլերին զբաղեցնում էր մի սիրահարական զոյղի պատկերը, որից նա ստեղծագոր-ծում էր «Սէր և խարդաւանանք» ողբերգութիւնը: Տասներկու ժամ անընդհատ ճանապարհ գնալուց յետոյ նրանք կանդ առին Դարմշտատում, ուր մնացին զիշերելու և չափազանց յոգնած լինելով, քաղցր քնեցին մինչև լոյս: Առաւօտեան Շիլլերը իրան շատ ջարդւած էր դրում, այնուամենայնիւ համաձայնեց շարունակել ճանապարհը: Մինչև կէսօր գնացին և հասնելով մի պանդոկ, կամեցան փոքր ինչ քնել: Բայց պանդոկում յանկարծ այնպիսի մի աղմուկ բարձրացաւ, որ նրանք տեղներից վեր թռան և բարւոք համարեցին շարունա-կել ճանապարհը: Նրանք գնում էին անտառի միջով: Շիլլերը հազիւ կարողանում էր քայլերը փոխել, հետզհետէ գունատ-ւում էր և վերջապէս բոլորովին ուժասպառ լինելով մեկնեց մի թուփի տակին փափուկ խոտի վրա: Շտրէյխէրը նստեց նրա կողքին մի կոտորած ծառի բնի վրա և վախեցած նա-յում էր ընկերոջ դունատ գէմքին: Շիլլերը քնեց: Երաժիշար զիջում էր, թէ ինչպէս շարունակ փոփոխւում էր նրա երեսի դժողորութիւնը և զոյնը: Երևի նա երազի մէջ ծրագրներ էր կազմում մարդկային ստոր բնաւորութիւնը վերափոխելու համար: Երկու ժամից յետոյ մօտեցաւ նրանց մէկ սպայ,

կապոյտ հաղուստով ու դեղնագոյն չիներով և հարցրեց, թէ ուլքեր են նրանք: Շարէյլսէրը հասկացաւ, որ նա զինուոր հաւաքող էր, այսինքն մէկը այն պաշտօնեաներից, որոնք բռնութեամբ կամ զանազան խաբէութիւններով զինուորացու երիտասարդներ էին ձեռք բերում անբութեան համար: Երաժիշտը բարձր ձայնով պատասխանեց, թէ «Ճանապարհորդներ ենք»: Շիլլէրը զորթնեց և այնպիսի սուր հայեացք դրեց սպայի վրա, որ նա հասկացաւ, թէ ինքը նրանցից օգտւել չէ կարող և հեռացաւ առանց մի խօսք ասելու: Նրանք կրկին ճանապարհ ընկան և դեռ մութը չը սկսած անց հասան և իջեանեցին մի հասարակ պանդոկում: Միւս օրը Շիլլէրը մի նամակ դրեց Դայլբէրգին: «Ես փախստական եմ՝ զրուժեմ նա — և այդ բաւական է իմ դրութիւնը հասկանալու համար: Բայց ամենից վատն այն է, որ զրպանս էլ բոլորովին դադարի է»: Աղերսաղին խնդրում է նա բարօնին «Ֆիէսկոյի» հաշին նախապէս մի բան տալ իրան, որպէսզի մի մասը ուղարկէ Շտուտգարտ, պարտաւիրօջ և միւս մասը դորձածէ ապրուստի համար: Հաւատացած լինելով, որ բարօնը չի մերժիլ, ուրախ դրաց նա իրան և միասին դնացին քաղաքը շրջելու: Ի միջի այլոց մտան նրանք մի զրավաճառանոց, ուր իմացան, որ «Աւաղակները» շատ է ծախւում և մեծ հետաքրքրութեամբ կարդացւում է: Երբ զրավաճառը իմացաւ, որ յիշեալ զրքի հեղինակը իւր առջև կանգնած երիտասարդն է, զարմացաւ և չը հաւատաց իւր աչքերին, մտածելով թէ ինչպէս կարող է այդպիսի մի խեղճ ու համեստ երիտասարդ այնպիսի մի զարհուրելի բան դրել:

Երկու օր անցկացրին նրանք յոյսերով լի, ուրախ տրամադրութեան մէջ: Վերջապէս Շիլլէրը մի նամակ ստացաւ Մայերից, որով նա յայտնում էր Դայլբէրգի պատասխանը: «Ֆիէսկոն» չէ կարելի այդ զրութեան մէջ բեմ դնել, անհրա-

ժեշտ է փոփոխութիւնների ենթարկել: Իսկ մինչև որ պիտի պատրաստ չլինի, չէ կարելի նախապէս որևէ բան տալ Շիլլէրին: Նամակը կարդալով բանաստեղծը բոլորովին վհատեց: Մի՞թէ նա մարդկանց այդպէս է երևակայել, մի՞թէ մարդկային սիրտը քար է... Իսկ ինչ էր նշանակում այն քաղցր հայեացքը, այն ջերմ ընդունելութիւնը, որով հանդիպում էր դեղարւեստատէր բարօնը «Աւաղակներին» հեղինակին: Բայց Շիլլէրը ոչ մի բառ չ'արտասանեց, զսպեց իւր վիշտը և ոչ մի մեղադրական խօսք չի թոյրեց Դայլբէրգի հասցէին, այլ մեղադրում էր միայն իրան, թէ ինչու ստորացաւ ինքը այդ մարդու առաջ, իւր անասնելի վիճակը նկարագրելով: Յետոյ կրկին սիրտ առաւ և սկսեց քաջալերել թէ իրան և թէ ընկերոջ: Զէ՞ որ բարօնը չէ մերժում «Ֆիէսկոն» ընդունել, այլ միայն կամենում է, որ նա մշակի բեմի համար, իսկ այդ բանը մի երկու շաբաթուայ դորձ է: Միայն թէ նրանք չեն կարող այդքան ժամանակ մնալ Փրանկֆուրտում, ուր կենքը շատ թանկ է: Աւելի լաւ է ապրել Մանհայմի մօտակայ մի զիւղում և Ֆիէսկոն մշակել: Այնտեղ էժան կը նստի, իսկ ծայրահեղ դէպքում կարելի է Մանհայմից որևէ օգնութիւն ստանալ: Բայց ինչպէս դնալ: Ոտքով վերադառնալու այլևս ոյժ չ'կար, փող էլ չունէին: Շիլլէրը մտաբերեց, որ ինքը մի երկար բանաստեղծութիւն ունի «Փոքրիկ դե» վերնադրով, որի մէջ նկարագրւած է, թէ ինչ փորձանքներ է բերում մարդկանց զլխին փոքրիկ դեռ: Թերեւս այս անգամ դեիկը կրփոխէ իւր դործունէութեան եղանակը և կը հանէ նրանց անփողութեան փորձանքից: Բանաստեղծը վերջրեց «Փոքրիկ դե» և զլխապատառ վաղեց զրավաճառի մօտ: Զր կամենալով երկար ու բարակ խօսել, Շիլլէրը առաջարկեց ձեռագիրը 25 բուլլիով, իսկ զրավաճառը կամեցաւ վճարել միայն 18 բուլլի: Տաքարիւն երիտասարդը բարկացաւ, որ իւր հեա

կամենում են սակարկութիւն անել և առանց պատասխանելու
հեռացաւ: Եւ այդպէս դէի վրա դրած յոյսն էլ կորաւ: Այժմ
մեր երիտասարդ արւեստագէտները միմիանց աչքին էին
նայում և չը դիտէին ինչ անել: Ահա թէ որտեղից ծագում
առաւ հեռեկալ արտասուլի ծաղրը:

Բարձր զահից կոչեց Զէվսը դէպի մարդկութիւն.

«Զեղ եմ տալիս ամբողջ աշխարհն 'ի ժառանգութիւն:

Թող ծառայէ նա յաւիտեան մարդկային ազգին,

Թող մասնակցէ ամեն մէկը երջանիկ կեանքին:

Բոլորեքեան շտապեցին մի բաժին առնել,

Երիտասարդ թէ ծերունի չուզեց յետ կանգնել:

Երկրագործը սեփականեց անդ ու անպատան,

Քաշ որսորդը վաղեց անտառ՝ ուսին հրացան:

Վաճառականն շուտով լցրեց շտեմարանները,

Աշահամբոյրն օրէնք դարձրին տրեղաները:

Թաղաւորն էլ վազեց իսկոյն կամուրջ, ծանապարհ,

Ապրանքների տասանորդը խլեց իւր համար:

Եւ երբ արդէն ամբողջ երկիրն սեփականւած էր,

Իանդաղ քայլով մօտ է դալիս բանաստեղծն մեր,

Եւ շփոթւած նայում շուրջը, դիտում անհամբեր,

Ձուր ու ցամաք, անտառ ու ձոր ունին իրանց աւր:

—Վայ ինձ, միթէ տառաւորների որդին սիրելի,

Աշխարհքումը պիտի մնայ թշուառ, խղճալի:

Նա չօքելով դահի առաջ ձայնը բարձրացրեց,

Աղերսալի արցունքներով բաժին պահանջեց:

—Քանի որ դու թափառում ես ցնորաց աշխարհում,

Մի դարմանալ, որ նիւթիցը բաժին չես առնում:

Ո՛ւր էիր դու, երբ երկիրը բաժանում էին:

«Քո մօտ կանգնած դիտում էի դէմքդ երկնային:

«Ինձ դրուէց քո պատկերը, լոյս աստուածային,

Լսողութիւնս դերի դարձաւ քո քաղցր ձայնին:

Ների՛ր, որ ես միշտ դմայած հրաշքով լուսեղէն,

Զէի տեսնում, ինչ են դործում մարդիկ հոգեղէն»:

—Դէհ, ի՞նչ արած, անկարող եմ այժմ քեզ օգնել,

Ամբողջ աշխարհն բաժանւած է, էլ բան չէ մնացել:

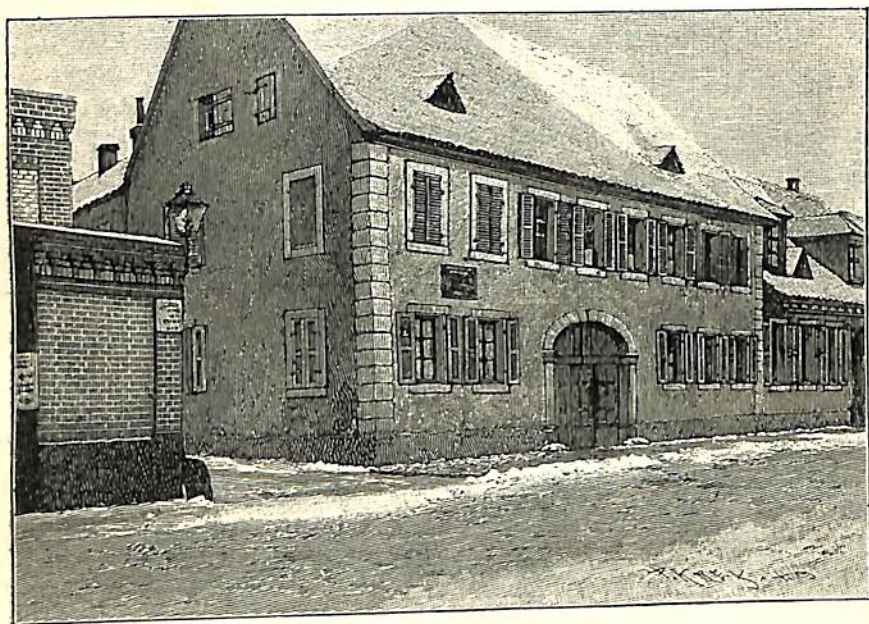
Բայց թէ կուզես ինձ հետ ապրել երկնքի միջին,

Նրա դռները բաց կը դանես միշտ քո առաջին:

Բարեբաղդաբար միւս օրը Նարէյսերը փօսալից երեսուն
րուբլի ստացաւ, որ մայրը ուղարկել էր, որպէս զի ճանա-
պարհը շարունակէ դէպի համբուրգ: Բայց ազնիւ երիտա-
սարդը որոշեց չը բաժանւել ընկերոջից, մինչև որ նրա զրու-
թիւնը որոշ կերպարանք ստանայ: Նաւով դնացին նրանք
մինչև Մայնց, յետոյ մասամբ կառքով, մասամբ ոտով հասան
Վօրմս: Այստեղ Շիլլերը մի նամակ ստացաւ Մայերից, որով
նա յայանում էր, թէ ինքը և իւր կինը երկու բարեկամների
հետ կը սպասեն նրան քաղաքից մի ժամ հեռու դռնող
Օդերսհայմ գիւղում: Երիտասարդները իսկոյն ծանապարհւե-
ցին և հասնելով գիւղը իջևանեցին «Կենդանանոցի» պանդո-
կում: Մայերը բացառեց Շիլլերին, թէ Թիէսկօն անպատճառ
կընդունւի, եթէ միայն հեղինակը քանի մի մասնաւոր փոփո-
խութիւններ անէ և պիէսի վերջաւորութիւնը զորեղացնէ:
Բայց որովհետև սրա համար մօտ երեք շաբաթ ժամանակ
էր հարկաւոր, ուստի երկու ընկերները մի սենեակ վարձեցին
Կենդանանոցում: Եւ որովհետև Շտուտգարտից ստացւած
նամակները տակաւին հարկաւոր էին համարում, որ բանաս-
տեղծը թաղնւած մնայ, ուստի նրա անունը փոխելով անա-
նային դօկտօր Շմիլ:

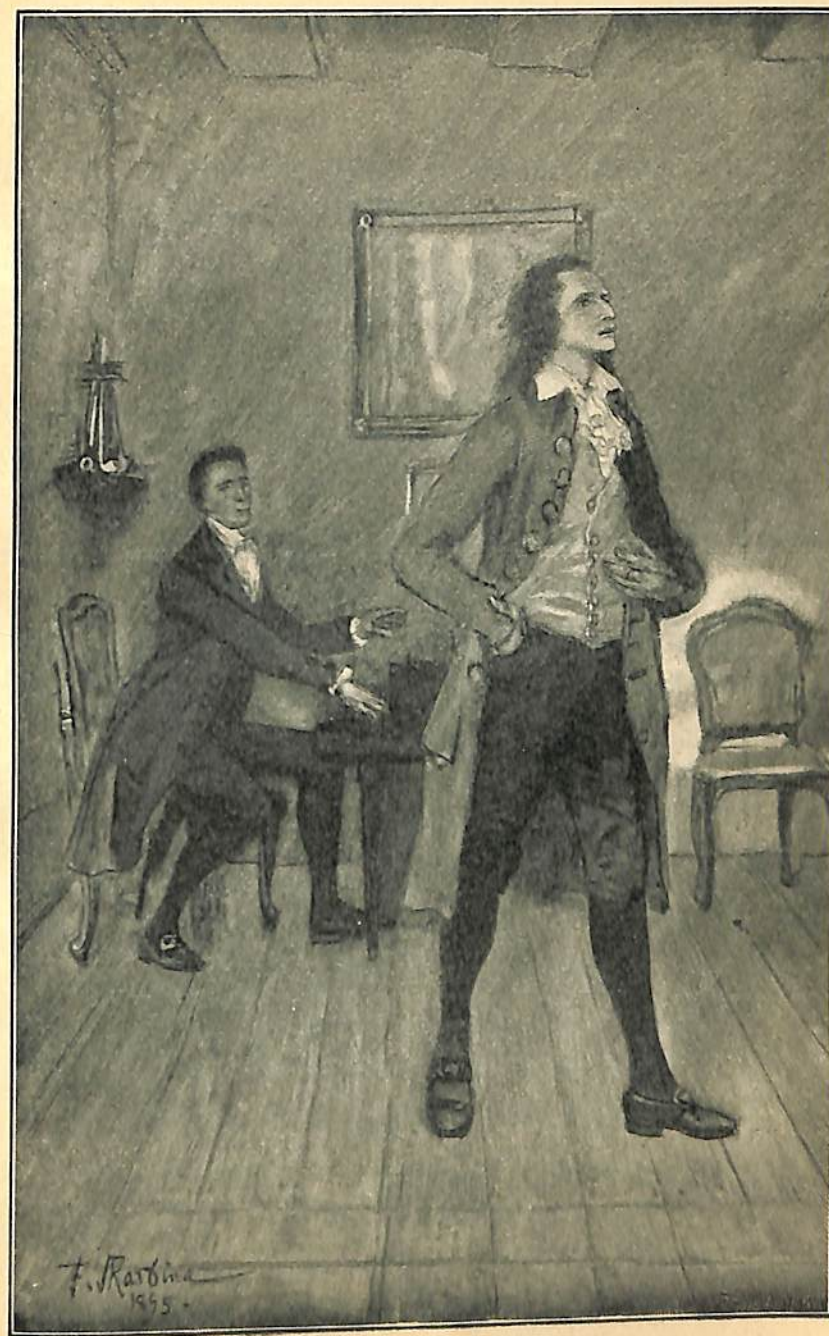
Եւ այդպէս գեղեցկութեան աստուածուհու հաւատարիմ
ներկայացուցիչները տեղաւորւեցին Կենդանանոցի կեղտոտ

սենեակում: Վաղուց սեպտեմբերից սպառնալից պատերը, լուսամտի
փշրված և կիսով չափ թղթած ապակիները, նոյի ժամա-
նակներից մնացած խարխուլ մահճակալը, մի երկու կոտորա-
ված աթոռներ և մշտապես պատին մեխած սեղանը միմիանց
շատ էին սաղում: Սյնուռամենայնիւ մեր Դօն—Քիշտները
ուրախ և զատրթ էին: Շտրեյխերը ստացել էր Մանհայմից
իւր փոքրիկ գաղնամուրը, որը նրանց համար մեծ մխիթա-

Կենդանանոցը:

բուծիւն էր: Երեկոյեան, երբ մնայլ լուսինը արագութեամբ
փաղում էր աշնանային թանձր ամպերի միջով, յուսահատ
քամին վզվզացնում էր լուսամտի պատառուտած թղթերը,
երաժիշտը նստում էր գաղնամուրի առաջ և ուժեղ մասներով
երկնային ձայներ հնչեցնելով, հոգով սրանում էր մուգաների
փերին աշխարհը, իսկ բանաստեղծը արագ քայլելով անկիւնից
անկիւն, զրոյց էր անում տարաբաղդ Լաուրայի հետ և իւր
երեակայութեան մէջ վերաստեղծում էր նրա հալածված

Կենդանանոցի սենեակում

պատկերը: Լաուրան նոր զբամայի մէջ պիտի Լուիղա կոչւէր: Զբ. նայելով որ նիւթական տեսակէտից անհրաժեշտ էր դեռ «Փիէսկօն» վերջացնել ու փող ստանալ, Շիլլէրը այնքան ողորդեց Լուիղայով, որ ամբողջ երկու շաբաթ ուշ ու միտքը նրա վրա էր: «Փիէսկօն» անցաւ միայն այն ժամանակ, երբ նոր զբամայի զլխաւոր երեւոյթները զրեց-վերջացրեց: Այդպէս է ահա տաղանդների վիճակը: Նրանց համար անտանելի է նիւթական աշխարհի դորձնական արամբանութիւնը: Դաշնամուրը ողորդում էր բանաստեղծին Լուիղայի համար, ուստի նա չէր կարող «Փիէսկօն» ձեռք առնել, թէկուզ սովից մեռնելու լինէր: Մեղաւորը Շիլլէրը չէր, այլ դաշնամուրը...

Վերջապէս «Փիէսկօն» էլ նորից մշակեց, մոգուր արտադրեց և հասցրեց Դայլբէրգին: Մի շաբաթից յետոյ դնաց Շիլլէրը քաղաք, որ իմանայ բարօնի պատասխանը: Երբ Շիլլէրը մտաւ Մայերի բնակարանը, դատաւ ամենքին մեծ շփոթութեան մէջ: Նրան տեղեկացրին, որ մի ժամ առաջ մի Վիւրաեմբերգեան սպայ եկել հարցրել է Շիլլէրի տեղը: Նրանք պատասխանել են, թէ ոչ մի տեղեկութիւն չունեն: Շուտով միւս բարեկամներն էլ լուր բերին, թէ սրճարանում մի սպայ շատ խորհրդաւոր կերպով տեղեկութիւններ է հաւաքում Շիլլէրի մասին: Շփոթութիւնը աւելի սաստկացաւ. այժմ ոչ կարելի էր նորից զիւղը վերադառնալ, ոչ էլ քնալ Մայերի տանը: Բաղդաւորապէս այդ բոլորին ներկայ էր մի ատկին, որին յանձնաձեռք էին Բաղէնի թաղաժառանգի անբնակ պալատի բանալիները: Բարեսիրտ ատկինը տառաջարկեց Շիլլէրին քնալ պալատի սենեակներից միում, որքան կը կամենար: Եւ Շիլլէրը գնաց այնտեղ զիշերելու: Ուրեմն մի գիշեր Կենդանանոցում, միւս գիշեր պալատում: Ահա թէ ինչ է նշանակում:

Ինչ տեսնողը կարծում է թէ

Տուն չունեմ, փոյ, տուն չունեմ...

Միւս օրը ստացաւ Շիլլէրը Դայլբերգի կտրական ու-
չոր ու յամաք պատասխանը. «Փիէսկօն պարձեալ անյարմար է
բեմի համար և որեւէ վարձատրութիւն չէ կարելի ապ-
Բարօնը մինչև անգամ չէր բարեյաճում բացատրել, թէ իսկա-
պէս ինչն է անյարմար և ինչն է հարկաւոր փոփոխել:
Շիլլէրը հասկացաւ, որ Դայլբերգը իզուր խաղացնում էր
իրան, որովհետև նրա պղծաբան վարկեցողութեան իսկական

Դրափաճառ Շվան:

շարժառիթը ուրիշ էր: Բարօնը չէր կամենում որեւէ կերպով
նպաստած կամ պաշտպանած լինել Վիւրտեմբերգի փախստա-
կանին, մի դուցէ պղծ բանը անախորժ թւէր դքսին, որից
թէև բարօնը բոլորովին կախւած չէր: Բայց Դայլբերգը
այն տեսակ մարդկանցիցն էր, որոնք իրանց սուերիցն էլ
վախենում են:

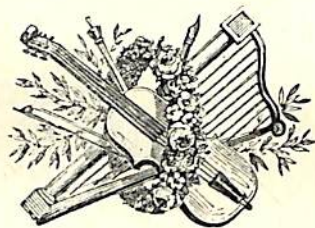
Ինչ էր մնում այժմ Շիլլէրին անել: Երկար մտատանջ-
ւելուց յետոյ, նա մտաբերեց իւր անկեղծ բարեկամութեան,
տիկին Վոլլցօգէնին, որը միանգամ յայտնել էր նրան, թէ

ծայրահեղ դէպքում նա կարող է թաղնել իւր կալւածքում,
որը գտնւում էր Մայնինգէն քաղաքից մի քանի ժամնայ
հեռավորութեան վրա: Շիլլէրը մի նամակ գրեց տիկնոջ, որը
անմիջապէս հարկաւոր կարգադրութիւնը արաւ և յանձնա-
րարական նամակներ ուղարկեց Շիլլէրին: Մնում էր միայն լուծել
նիւթական հարցը: Այստեղ օգնութեան հասաւ նրան դրափա-
ճառ Շվանը, զնելով «Փիէսկօյի» ապագրութեան իրաւունքը
11 ոսկիով: Շիլլէրը փողի մի մասով վճարեց մանր պարտ-
քերը և միւս մասը պահեց իբր ճանապարհածախս:

Նոյեմբերի վերջին՝ մի սարսափելի ցուրտ օր էր: Կենդա-
նանոցի սենեակում Շիլլէրը պատրաստում էր իւր պայուսակը,
երբ Շտրէյսէրը, Մայէրը, Իֆլանդը և մի քանի ուրիշ բարե-
կաճներ Շտուտգարտից եկան՝ բանաստեղծին ճանապարհ դղե-
լու: Ամենքը միասին դնացին Վօրմս, որտեղից սկսւում էր
փոստային ճանապարհը: Այստեղ միասին ընթրիք արին, որից
յետոյ սկսեցին բարի ճանապարհ մտղթել Շիլլէրին բարեկա-
մական քաղցր խօսքերով և համբոյրներով: Միայն Շտրէյսէրը
ինչոր մնայլւել էր և ոչ մի խօսք չէր արտասանում: Բանա-
ստեղծը և երաժիշտը բռնեցին միմեանց ձեռք, սեղմեցին,
միմեանց աչքին նայեցին, կամեցան ինչոր ասել, բայց չը
կարողացան... Երբ սիրտը ամբողջովին լիքն է լինում, լեզուն
պապանձւում է... Յուրա քամին փչում էր, բաւական խորը
ձիւն էր նստել: Բանաստեղծը նստեց փոստային սայլակում
ամառային հաղուստով և մի բարակ վերաբերու ուսերին դրած:
Սայլակը ճանապարհ ընկաւ: Շտրէյսէրը խորհրդաւոր կերպով
նայում էր հեռացող բարեկամի ետևից: Ապա ամենքը ճանա-
պարհւեցին դէպի յետ:

Շտրէյսէրը շարունակեց լուռ մնալ: Միւսները խելացի
դատողութիւններով յաւակցութիւն էին յայտնում, որ
Շիլլէրը անխոհեմութիւն է արել, Շտուտգարտից փախչելով:

Միայն Իֆլանդն էր հակառակում նրանց, որովհետև ինքը փախել էր հայրական անից բեմին նւիրւելու համար: Իֆլանդն էր միայն ըմբռնում, թէ հանձարի տրամաբանութիւնը բոլորովին ուրիշ է...

Բաուէրախ:

VI.

Բաուէրախը դա-
նում էր լեռներով
շրջապատւած մի

զեղեցիկ հովիտում, որի շրջակայ բարձրութիւնները անտառ-
ներով ծածկւած էին: Նա մի փոքրիկ դիւղ էր, բաղկացած
երեսուն անից: Այդ դիւղը մի ժամանակ կեանք էր ստա-
նում մօտակայ ամրոցից, որը աւերակ էր դարձել
դիւղացիական պատերազմների ժամանակ: Ամրոցի աւերակնե-
րը տակաւին մնում էին մօտակայ բլուրի վրա: Իսկ այժմ
Բաուէրախը Վոյլցոգէնի սեփականութիւնն էր, թէև տիկինը
շատ ժամանակ ապրում էր եղբոր կալածքներում կամ
Նոռտտգարտում, ուր ուսանում էին նրա որդիները: Բաուէր-
ախի բուն տոհմական տունը սաստիկ հնացած լինելով,
տիկինը զնեւ էր մի դիւղական երկհարկանի տուն, ուր անցու-
ցանում էր նա շատ անգամ ամառային ամիսները: Ահա այդ
տան սենեակներից մինը նշանակւած էր այժմ փախստական
բանաստեղծի համար:

Երբ Շիլլերը աեղ հասաւ, արդէն երեկոյեան մօայլը
ծածկել էր դիւղը և շրջակայքը: Նա ներկայացու իսկոյն

կալաճքի կառավարին, որը ամենայն պատրաստականութեամբ ընդունեց «Դօկտօր Րիտաէրին», որպէս կոչւած էր նա տիկնոջ յանձնարարական նամակի մէջ: Սառած ճանապարհորդը տեղաւորւեց յարմար ու սաք սենեակում, ուր ամեն բան պատրաստ էր նրա համար:

Սառած տեղից վերկենալով իսկոյն մօտեցաւ լուսամտին, որ տեսնէ, թէ ինչքա՞նք օրակ է դանւում: Գիւղը, անտառը և շրջակայ սարերը ծածկւած էին թանձր ձիւնով: Գիւղի փողոցներում ոչ ոք չէր երևում և ոչ մի ձայն չէր լսւում: Խաղաղ և անդորր բնութիւնը հանդստացնող և մեղմացնող տպաւորութիւն արաւ բանաստեղծի յոգնած և ջարդւած սրտի վրա: Այլևս ազատ էր նա յամառ ինքնակալի սարսափելի սպառնալիքներից, այլևս կարօտ չէր նա երկնոս ու քարասիրտ բարձր անորոշ պատասխաններին, այլևս հոգս չէր անում, թէ ինչպէս պիտի վճարէ Կենդանանոցի վարձը, այլևս կարիք չունէր զրաւաճառի հետ կռելու փոքրիկ դէի պատճառով: Աշխարհքից հեռու հովիտում չկային ոչ մանրակրկիտ ստախօսներ, ոչ նախանձօտ խմբադիրներ, ոչ մասնիչ պաշտօնեաներ և «գինւորներ որոնող» գողանի ոստիկաններ: Հաւատարիմ բարեկամուհին մայրական խնամքով ամեն բան պատրաստել էր տւել նախապէս:

Տիկինը չէր մոռացել նոյն իսկ բանաստեղծի հոգեկան անունը: Նա յանձնել էր այդ գործը Մայնինդէնի իշխանական զրադարանի կառավարիչ Բայնվալդին, որը միանգամայն ճիշդէրին անհրաժեշտ մէկն էր: Մայնինդէնը դանւում է Բառէրբախից երկու ժամաց հեռաւորութեան վրա: Ճիշդէրը կանգ առնելով Մայնինդէնում, ծանօթացել էր արդէն Բայնվալդի հետ, որը կատարեալ պատրաստականութիւն էր յայտնել: Բայնվալդը արդէն բաւական փորձւած, լաւ ու վատ օրեր տեսած, մի համակրելի անձնաւորութիւն էր: Նա լաւ կրթութիւն

ունէր, սիրում էր զբաղւել գիտական աշխատանքներով և զրում էր նոյնպէս ոտանաւորներ և վէպիկներ:

Գտնելով իրան հանդիստ և անդորր զրութեան մէջ, Ճիշդէրը բռնն էռանդով նւիրւեց զրականական աշխատանքներին: Մի օր չէր կարող անցուցանել նա առանց մի լուրջ բան սովորելու և որեւէ բան զրելու: Տեղ հասնելու երկրորդ օրը արդէն նա բերել տւաւ Բայնվալդից մի շարք փիլիսօփայական, քննադատական, բանաստեղծական և պատմական զրւածքներ: Սրանից երեւում է, թէ նա որքան լայնատարած կերպով էր հասկանում մտաւոր զարգացման գործը: Նա այն զրականներից չէր, որոնք կարծում են, թէ իրանք «բանաստեղծ» լինելով, զործ չունեն փիլիսօփայութեան, պատմութեան և սրանց նման իբր թէ կապ չունեցող ուսումնասիրութիւնների հետ: Ճիշդէրի ստացած զրքերի թւումն էին ի միջի այլոց Լէսինգի «Լաօօօներ» և «Իրամատուրդիան», Շէկսպիրի «Րօմէօ և Զուլիէտտան», Սնդիկայի և Շօլանդիայի պատմութիւնը և Պրանսիական պատմադիր Րէլի «Դօն—Կարլոսի պատմութիւնը», որը զրամոյցի նիւթ զարձնելու մտադրութիւն ունէր: Ինչ վերաբերում է իւր արդէն պատրաստ աշխատութիւններին, Ճիշդէրը աշխատում էր հրատարակութեան յանձնել: Նա նամակ զրեց զրաւաճառ Շվանին, խնդրելով շուտացնել «Պիէսկոյի» հրատարակութիւնը: «Ես պաշտօնից փախայ—զրում է նա — այն պատճառով, որ ինձ արդելում էին զրող դառնալ: Եւ եթէ այժմ իմ զրական արդիւնքը չը տեսնեն, կը դան այն եզրակացութեան, թէ իմ արած քայլը անհիմն էր և անօրուտ: «Այլ և խարդաւանանք», որ ուրիշ կերպ կոչւում է Լուիդա Միլլերին, վերջանալուն մօտ էր և նիւթական տեսակէտը պահանջում էր, որ Ճիշդէրը նախ այդ զրւածքը վերջացնէ: Բայց իսպանական թագաժառանգ Դօն—Կարլոսը այն պատիճան զրաւել էր բանաստեղծի ուշադրութիւնը, որ նոյն

խիստ լեռներում և անտառներում շրջելիս հեղինակը երբեմն մոռանում էր, որ ինքը մէնակ է, մի բոպէ թւում էր նրան, թէ իսկապէս թաղաժառանգը իւր կողքով դնում է և իւր հետ խօսակցում է: Այնուամենայնիւ Շիլլերը չէր կարողացաւ այդ դործը շատ առաջ գցել, որովհետեւ զլիսաւոր պատկերները, օրինակ թաղուհու և Մարկիզի տիպերը դուրս բերելու համար, նա ինքը դեռ չտիրապանց երիտասարդ էր: Մանաւանդ չէր յաջողում նրան թաղուհու պատկերը, որովհետեւ նա դեռ կեանքի մէջ չէր անցել հարկաւոր շրջանը, դեռ նրա սիրտը ազատ էր սիրային փոթորիկներից:

Սակայն այդ խաղաղ հովտի ան-
դորու թեան մէջ
էլ Շիլլերի սիրտը
վերջնականօրէն
չէր հանգստա-
նում, նրա միտքը
մի անակ յետ
էր մնացել: Նրա
աչքից չէր հեռա-

Խրիստոֆինա:

նում քնքոյշ մայ-
րը, որը որդոյ
պատճառով կո-
րուսել էր նախկին
ուրախ բնաւորու-
թիւնը: Բանաս-
տեղծը չէր մո-
ռանում Խրիս-
տոֆինային, որի
հետ անընդհատ

նամակագրութիւն ունէր և միշտ մի լաւականութեամբ ու
սիրով լսում էր քրոջ իմաստալից խորհուրդները և նկատու-
ղութիւնները: Այդ նամակները այնքան խելոյցի և հիւթալի
էին, որ նրանցից մէկը պատահմամբ կարդալով, Բայնպալլը
հեռուից հեռու սիրեց Խրիստոֆինային ու խնդրեց նրա ձեռքը
և մի տարուց յետոյ ամուսնացաւ: Շիլլերը սրտի մրմունջով
մտաբերում էր բարի Գասպարին, որը շարունակ քթի տակ
զանգաւորում էր, թէ ինչու է իւր միակ որդին այնպէս անբաղդ,
ինչու է ընկել մեծամեծ ծրագիրների ետեւից, ինչու չէ կամե-
նում առաջ գնալ ապահով պաշտօնի մէջ, որ ապագայում

կարգին մարդ դառնայ: Հանձարեղ որդին բոլոր սրտով նե-
րում էր հօրը և ոչ միայն ներում էր, այլև ցաւում էր, հողս
էր անում նրա համար և իսկապէս կամենում էր որեւէ միջոց
գտնել նրան օղնելու համար: չէնց այդ պատճառով նա մոռա-
ցութեան չէր տալիս իւր մասնագիտութիւնը և նորից ու
նորից փորձում էր դբաղել բժշկական զրքերի ընթերցանու-
թեամբ: Նա մտադիր էր կիսատ աշխատութիւնները վերջաց-
նելուց յետոյ նորից լուրջ ուշադրութիւն դարձնել բժշկա-
նութեան վրա: Բայց հարցն այն էր, թէ երբ էր նա կիսատ-
ները վերջացնելու:

Այդպէս ուրեմն բնութեան ծոցում հանգստանալով,
բանաստեղծը փոքր առ փոքր կանոնաւորում էր իւր մտքերը
ու ծրագիրները: Բայց կարող էր նա երկար շարունակել
բնութեան ծոցում մնալ: Պատերազմին սովորած զինուորը
չէ կարող հանգիստ նստել գիւղական մօայլ խրճիթում:
Զառամեալ զինուորականի սիրտը թրթում է թմբուկի ձայնը
լսելուց և նա թեւէր է ուղում՝ արեան դաշտը թռչելու:
«Աւագակների» հեղինակը կարող էր ապրել այնտեղ, ուր
կռիւ չկայ, մաքառում չկայ, պատերազմ չկայ, կեանք չկայ...
Մարդասիրական անհուն զգացմունքներով լցւած սիրտը ինչ-
պէս կարող էր ապրել մի լուկեայն հովտի մէջ, ուր նա համա-
րեա ոչ ոք չունի: Թէև նա անդադար նամակագրութիւն
ունէր բարեկամների հետ, բայց միթէ այդ թղթի կտորները
կարող էին փոխարինել կենդանի խօսքը, խորհրդաւոր հա-
յեացքը... Թուղթը չէ ժպտում, չէ յառում կենդանի աչքը,
համակրութեան ու սիրոյ ճառագայթներ չէ արտացոլում...
Ո՛չ, Շիլլերը չէր կարող մնալ բնութեան անապատում, կեանքից
ու մարդկանցից հեռու... Գոնէ մէկը լինէր, որ բաժանէր
նրա մշնակութիւնը, կարեկցութեամբ նայէր նրա աչքերին...
Նոր տարւայ տօներին Շտուտգարտից եկաւ տիկին

Վայցօրէքն իւր դեռահաս աղջկայ, Շարլօտայի, հետ: Որպէ՛ս
ուրախ էր Շիլլէրը, որպէ՛ս յնծում էր նա... Մի անկեղծ
բարեկամութիւն, որ մայրական խնամքով էր վերաբերւում գէպի
երիտասարդը, և մի գեղեցիկ ու սիրալիր օրիորդ... Չլինի՞ թէ
հէնց սա ինքն է Լաուրան... Մայր ու աղջիկ միայն մի քանի
օր մնացին դիւղում, բայց այդ կարճ ժամանակն էլ բաւական
էր, որ սիրատենչ երիտասարդը սիրահարւէր օրիորդի վրա:
Շիլլէրը արդէն Շառլօտայի օրիորդ էր Շարլօտայի
հետ, բայց այն ժամանակ սա դեռ երեսօյ էր, իսկ այժմ՝ արդէն
բոլորովին հասունացած էր: Օրիորդը իւր կողմից խոյս չէր
տալիս երիտասարդից, այլ չափազանց բարեկամօրար էր
վերաբերւում և ամբողջ օրը չէր հեռանում նրանից: Մյնու-
մենայնիւ Շարլօտան այնքան էլ անմեղ չէր, որքան ձևանում
էր Շիլլէրի առաջ. նա արդէն աչք ունէր մի ձեմարանական
ռեսանդի վրա: Նա, ի հարկէ, լաւ դաստիարակւած, առողջ,
սիրուն, քաղաքաւարի օրիորդ էր, միայն թէ խիստ թափանց-
ւած լինելով դաստիարակչային նախապաշարմունքով, մի տեսակ
բարձրիցն էր նայում հասարակ ծագում ունեցող երիտա-
սարդի վրա: Օրիորդ Շարլօտան, չը նայելով իւր արտաքին
արժանիքներին, ի ներքուստ հոգեկան խորութիւնից զուրկ
մի սովորական արարած էր: Շիլլէրը սիրահարւած էր նրա
վրա անփորձ երիտասարդի թռուցիկ, անցողական սիրով:
Բանաստեղծը իսկապէս սիրում էր նրա «կատարեալ անմե-
ղութիւնը», որը սակայն իրողութիւն չէր: Ինչ էլ լինէր, պիտի
սկսւած բօմանը արծարծւէր, մինչև որեւէ լուծում ստանար:
Յունւարի վերջին մայր և աղջիկ վերադարձան Շառլօտայի,
թողնելով երիտասարդի համար քաղցր յիշողութիւններ և
խօսատեսան վերադառնալ մի քանի ամսից յետոյ:

Նիկիեբը սկսեց ծուլանալ և Թիսերի... Նա սկսեց մանր-
մունր գործեր արտադրել: Նախ ղրեց մի հարսանեաց երգ

տիկին Վլյուցոզէնի մի բարեկամուհու համար: Յետոյ մի ծաղ-
րական ոտանաւոր շարադրեց, վերաբերեալ չնչին քաղաքական
մի երեւոյթին: Ոտանաւորը տպագրւեց Մայնինդէնի շաբա-
թաթերթում և շատախօսութեան առատ նիւթ տւաւ
ամբօխին: Բայց այդպիսի չնչին դործունեութիւնը նրան չէր
բաւականացնում: Իմ Լուիզան—գրում է նա այդ ժամանակ
Բայնթալլին—ստոյտ է զայիս իմ զլխում: Դուք չէք հաւա-
տար, թէ որքան դժւար է ինձ համար մի ուրիշ նիւթով
զբաղել, մի կողմը թողնել երկու կիսատ պիէսներ և զաղարկ
խաղերով պարտուել: Միեւնոյն է թէ մէկը պատերազմի
գաշախցի դուրս փախէր և սկսէր իսկոյն սրինգ ածել»:
Շուտով անցաւ Շիլլերը իսկական դործին և Լուիզա Միլլէ-
րինը վերջացրեց: Սյդ գրամայի հետ մենք իւր տեղում
կը ծանօթանանք: Առ այժմ կը նկատենք, որ հերոսուհին
մի անմեղ, անաբաւ, սիրաբորբոք գեռահաս աղջիկ է, իսկ և
իսկ մի Շարլոտա, միայն թէ այնպէս, որպէս երեակայում էր
ինքը Շիլլերը:

Իրաման վերջացնելով, հեղինակը սկսեց արտադրել։ Բայց արտադրելու դործը Շիլլերի համար կոտորեալ պատիժ էր։ Ուստի նրա արամադրութիւնը շուտով փչացաւ և նա սկսեց դանդաղել իւր վիճակից, թէ ինչպէս ինքը այդ անասուն խորքում միայնակութեան մէջ օրեցօր յետ է գնում, կորչում է իւր հոգեկան ոյժերը։ Անշուշտ բանաստեղծի վրա տպւում էր և վատ եղանակը։ Ճանապարհները ձինի պատառւում էր և վատ եղանակը։ Ճանապարհները ձինի պատառւում փակւած էին և նա բեզբում էր կառավարի հետ ճատրակ խաղալուց։ Վերջապէս մի կերպ վերջացրեց զրաման և բանակցութեան մէջ մտաւ մի զրավաճառի հետ։ Բայց հեղինակը և զրավաճառը չը կարողացան հաշտել պայմանների մէջ։ Շիլլերի արամադրութիւնը բոլորովին վատացաւ և նա դադարեց աշխատելուց։ Մի շաբաթից յետոյ դանազան զրքեր

բերել տւաւ Բայնվալդից և սկսեց մտածել շօտանդական անբաղդ թաղուհի Մարիի մասին: Մի քանի օրից յետոյ փոխեց նիւթը և պահանջեց գրքեր վերաբերեալ զանազան կրօնափոխութիւններին, եղևիաներին, ինկվիզիցիային և այլն: Շուտով այդ նիւթերն էլ թողեց և սկսեց շարունակ տատանւել և տարակուսել: Այդ գրութիւնից հանեց նրան մի անսպասելի դէպք: Շիլլէրը մի նամակ ստացաւ բարօն Դայլբէրգից: Ի՞նչ էր պատահել արդեօք բարօնի հետ...

Շարէյիւնքը նիւթական պակասութեան պատճառով չէր կարողացել համբուրգ դնալ և ֆնալով Մանհայմում պարապուժէր երաժշտութեան դասերով: Ի միջի այլոց նա չէր մոռանում աեղը եկած ժամանակ աշխատել բանաստեղծ-ընկերոջ օգտին: Նա շարունակ խօսք էր բացում դերասանական շրջանում «Լուիզա - Միլլէրինի» մասին, որը նրա ներկայութեամբ էր կեանք առել, բացատրում էր հաղիւ լոյս աեսած «Փիէսկոյի» արժանիքը և այլն: Այդ գրեաճքների մասին խօսակցութիւն էր լինում նոյնպէս թատրոնական մասնաժողովի անդամների մէջ: Վերջապէս Դայլբէրգը համոզւեց, որ չէ կարելի անուշադիր թողնել այդ թարմ պիէսները և թէ առհասարակ Շիլլէրի նման զրոգին չէ կարելի մոռացութեան տալ: Ինչո՞վ պիտի պահպանէր թատրոնը իւր փայլը, եթէ այդպիսի զօրեղ զրոգներից չօգտւէր: Բարօնը շատ լաւ էր հասկանում, թէ ինչ ոյժ է Շիլլէրը, միայն թէ նա մինչև այժմ ուրիշ հանդամանքներն էր ի նկատի առնում: Իսկ այժմ արդէն բանը փոխւել էր: Դուքսը, վախենալով հասարակական կարծիքից, որը չէր ներում նրան Շուբարտի անբաղդութիւնը, անուշադիր թողեց Շիլլէրին և աշխատեց բոլորովին մոռացութեան տալ նրան: Ուրեմն ճշնաժամը անցած էր, խնդիրը այլևս սուր բնաւորութիւն չունէր: Ինչո՞ւ ուրեմն չօգտւել երիտասարդ տաղանդից, որը այնպէս զիջողաբար է վերաբերում: Եւ ահա բա-

րօնը մոռացութեան տալով իւր նախկին անտարբերութիւնը, մի նամակ գրեց Շիլլէրին ու աեղեկութիւն պահանջեց «Լուիզա Միլլէրինի» մասին:

Շիլլէրը յետաճգեց Դայլբէրգի պատասխանը: Նա խորհրդակցեց նախ և յառաջ Բայնվալդի հետ, թէ արդեօք ինքը առհասարակ նորից պիտի յարաբերութիւն ունենայ բարօնի հետ: Բայնվալդը դրական խորհուրդ տւաւ: Ապա Շիլլէրը գրեց բարօնին մի բաւական սառն բայց քաղաքաւարի պատասխան.

«Ձերդ դերադանցութիւնը, չընայելով իմ արդէն ունեյած անյաջող փորձին, ըստ երևոյթին դեռ որոշ չափի վստահութիւն ունի իմ դրամատիկական գրչի վրա: Ինձ շատ ցանկալի է՝ ինչէր՝ այդ բանին արժանանալ: Բայց որովհետև ես չէի կամենալ նորից ենթարկւել ձեր յոյսերը չարդարացնելու փտանդին, ուստի թոյլ եմ տալիս ինձ, նախապէս մի քանի բացատրութիւններ տալ Ձեզ գրեաճքիս մասին: Բայց զործողութեան բարդութիւնից և բնաւորութիւնների բազմակողմանիութիւնից, բայցի դուցէ չափից դուրս աղատ ծաղրից, այդ ողբերգութիւնը ունի և այն պակասութիւնը, որ ծաղրն ու ողբը, քմահաճութիւնը ու սարսափը միմեանց են հետևում: Եթէ այդ պակասութիւնները, որոնց մասին ես նախօրէք յայտնում եմ Ձերդ դերադանցութեան, բեմի համար ոչինչ անյարմար բան չեն պարունակում, ապա ես կարծում եմ, որ Դուք ընդհանուրով բաւական կ'լինէք: Իսկ եթէ այդ պակասութիւններին շատ նշանակութիւն կը տաք, ապա ընդհանուրն էլ Ձեր նպատակի համար անպէտք կ'լինի և աւելի լաւ է, որ բոլորովին չ'ուղարկւեմ Ձեզ»:

Բարօնը հասկացաւ, թէ ինչ է ուղում ասել Շիլլէրը: Այնուամենայնիւ զսպեց նա իւր անբաւականութիւնը և պատասխանեց Շիլլէրին, թէ այն ինչոր հեղինակը պակասութիւն

է անւանում, իսկապէս բեմի տեսակէտից արժանաւորութիւն է համարւում: Շիլլէրը հասկացաւ, որ բարօնը այժմ պատ-
րաստ է հեղինակի տառաջ դուլս խոնարհելու:

Ի միջի այլոց ամառը մօտեցաւ. և մայիսին վերադարձաւ տիկին Վոլլցոգէնը Շարլօտայի հետ միասին: Շիլլէրը ընդու-
նեց նրանց մեծ հանդիսով, բայց որում առաջուց պատրաստու-
թիւն էր տեսել զիւզացիներէն օղնութեամբ: Նա մի արհես-
տական ծառուղի էր շինել աւել զիւղի ծայրից մինչև իրանց
տուն, որի դռան առաջ կամար էին կապել ծառի թարմ ձիւ-
ղերից: Գարունը վաղում էր իւր բոլոր զարդարանքներով:
Սար ու ձոր կանաչել էին և հրապուրում էին մարդկանց:
Շիլլէրը և Շարլօտան ամբողջ օրը միասին զբօսնում էին,
ճատրակ էին խաղում, ուրախանում էին: Բայց բարձունքին
կասկածանքով էր նայում այդ բոլորի վրա: Նա զիտէր, որ
Շարլօտան սրտի կապեր ունի ուրիշի հետ, թէև այդ բանը
շատ վարպետութեամբ թաղցնում է: Եթէ այդ էլ չլինէր,
բարձունքին երբէք չէր համաձայնիլ տալ իւր աղջիկը մի անա-
պահով բանաստեղծին, որին ով զիտէ գեռ ապագայում ինչ
է սպասում: Տիկնոջ մաքուր անցաւ, թէ արդեօք ժամանակ
չէ, որ Շիլլէրը թողնէ Բաուէրախը: Բայց կար և մի ուրիշ
աւելի կարևոր հանգամանք:

Որքան էլ Շիլլէրը և իւր բարեկամները աշխատում էին
թաղցնել բանաստեղծի ուր լինելը, այնուամենայնիւ ճշմար-
տութիւնը հետզհետէ տարածւում էր: Մարդկային բնաւո-
րութիւնը անընդունակ է, երկար ժամանակ որևէ զաղանիք
պահելու: Բաւական է մի թուուրիկ նկատողութիւն, մի թե-
թեւ ակնարկ և դադանիքը սկսում է բացւել: Տիկնոջ Մայնին-
գէնում լսեց, թէ զօհասր Ռիտտերի իսկական անունը շատերը
զիտեն և թէ ուրիշ քաղաքներում էլ այդ մասին տեղեկու-
թիւն ունին: Վայ թէ լուրը հասնէր զքսի աղանջին: Ուստի

Շիլլէրը միջոցներ ձեռք առաւ նորից իւր հետքը թաղցնելու
համար: Նա մի կեղծ նամակ պատրաստեց և ձեռ առ ձեռ
յանձնեց տիկնոջ, իբր թէ իւր կողմից հաննօվերից ուղարկած:
Նամակագիրը յայտնում էր, թէ ինքը ճանապարհւում է
Սնդլիա, որտեղից զնալու է Ամերիկա: Մի ուրիշ նամակ էլ
ուղարկեց Շիլլէրը Շարէյխերին, նոյնպէս իբր թէ հաննօվերից:
Այդ նամակին նայելով, բանաստեղծը հաննօվերից գնում է
Տիւրինդիա ոմն Վուլմի կալածքներում ապրելու: Այնտեղ
կուսական անտառներ կան, ուր մտադիր է նա որսորդու-
թիւն անելու: Խեղճ երաժիշտը միանգամայն շփոթեց, կար-
գալով Շիլլէրի նամակը և սկսեց կարծել, թէ տարաբաղդ ըն-
կերը յնորւելու վրա է: Այնուամենայնիւ այդ միջոցները չը
բաւականացրին տիկին Վոլլցոգէնին: Նա շատ էր վախում և
խկապէս նրա համար շատ նշանակութիւն ունէր այդ հան-
դամանքը: Տիկնոջ որդիները ուսանում էին Շառլոտխաուսում,
դիւնորական ճեմարանում, ուր ամեն կերպ պաշտպանութիւն
էին դանում զքսի կողմից: Եթէ տիկնոջ պաշտպանութեան
մասին դուքսը լսէր, նրա որդիները ստատիկ կրտուժէին: Ահա
թէ ինչու տիկնոջ հաստատ կամենում էր, որ զոնէ առժա-
մանակ Շիլլէրը հեռանայ Բաուէրախից: Իսկ Դոյլբերգից
ստացած նամակը շատ լաւ պատճառ էր: Ուստի մի օր, ան-
տառում զբօսնելու ժամանակ, տիկնոջ խօսք բացեց բանաս-
տեղծի և բարձնի յարաբերութեան մասին: Շիլլէրը ինքն էլ
դեռ վերջնական եղրակացութեան չէր եկել այդ հարցի մա-
սին: Տիկնոջ կարողացաւ համոզել բանաստեղծին, որ զնայ
Մանհայմ, անձամբ տեսնէ բարձնի հետ և որոշ պայմանների
մէջ մանէ: Շիլլէրը համաձայնեց և որոշեց շուտով զնալ: Միայն
թէ նա խօսք տաւ՝ նորից վերադառնալ Բաուէրախ, ամե-
նապէս տառաջիկայ գարնան: Բանաստեղծը ճանապարհ ընկնե-
լով, տարաւ իւր հետ երկու արդէն պատրաստ զրամաններ, «Ֆիէս-

կօն» ու «Լուրդա Միլլերինը»: Թոյլ տանք այժմ՝ բանաստեղծին
իւր ճանապարհը դնալ և մինչև նրա տեղ հասնելը, մենք էլ
աշխատենք դադարաւոր կազմել յիշեալ աշխատութիւնների
մասին:

VII.

«Փիէսկօն» մի ողբերգութիւն է հինգ գոր-
ծողութեամբ: Նիւթը վերցրած է Իտալիայի Գե-
նուա ծովափեայ քաղաքի պատմութիւնից:
Դէպքը տեղի է ունեցել տասնութեցերորդ դարում,
երբ Իտալական թաղաւորութիւնը իբր ամբողջու-
թիւն դեռ գոյութիւն չուներ: Իտալիան բաղկացած էր մի
շարք անկախ պետութիւններից, որոնցից մէկն էլ Գենուայի
հանրապետութիւնն էր: Երկար ժամանակ այդ հանրապետու-
թեան ղեկը գտնուում էր Անդրէաս Դօրիի ձեռքին: Ծերունի
Անդրէասը վերին աստիճանի մեղմ, բայց խելացի կառավարիչ
էր իւր երկրի համար, ուստի և կարողացաւ ամբողջ կեան-
քում կանգնած մնալ հանրապետութեան ղլխին: Ոչ ոք դէմ
չէր նրան, ոչ ոք չէր կարող որևէ արտաբերել նրա վրա:
Ամենածայրահեղ հանրապետականներն անգամ դո՛չ էին նրա
կառավարութիւնից և մի տեսակ բաւականութեամբ դիմա-
նում էին Անդրէասի հզօր իշխանութեան, որը կարծես թէ
նախահայրական - միապետական կերպարանք էր ստացել:
Սակայն ժողովրդի սրբազան իրաւունքները որոշ օրէնքներով
սահմանւած էին, և Անդրէասը ամենահաւատարիմ կերպով
յարգում ու պաշտպանում էր այդ օրէնքները:

Բայց հարցն այն էր, թէ ով պիտի կառավարէր երկիրը
Անդրէասի մահից յետոյ: Ծերունին որդի չուներ, ուստի օրի-
նաւոր ժառանգ կարող էր լինել նրա եղբօր որդի Ջիանէ-
տինօն, որը արդէն խառնուում էր կառավարչական գործերին
և սրտատրուի սպասում էր, թէ երբ պիտի ծերունին ղլուխը

տափին դնէր: Տարաբաղդաբար այդ երիտասարդը մի ունայնա-
միտ, անմարդասէր և բռնապետական ձգտումներով թափան-
ցւած մի անձնաւորութիւն էր, որից կարող էր յառաջ դալ
մի արիւնհարբու, հանրապետութեան իրաւունքները ոսնա-
կոխ անող, ժողովրդի արիւնք ծծող մի բռնապետ: Նա արդէն
պատրաստուած էր խորտակելու սահմանադրութիւնը օտար
զէնքի միջոցով և միապետական դաժ բարձրանալու դքսի ախա-
ղոսով: Զիանէտինոյի միտումների մասին դադափար ունէին
հանրապետութեան հարադատ զաւակները, որոնց մէջ առաջին
տեղն էր բռնում ծերունի ղինուորական Վէրինան:

Բայց Վէրինան մի հասարակ մարդ է, մի ազնիւ և շի-
տակ հանրապետական, որը սակայն չունի այն հզօր յատկու-
թիւնները, որոնք անհրաժեշտ են ժողովրդական դործի պա-
րազլուխ հանդիսացող մի հերոսին: Այդ դերի համար միայն
Փիէսկօն է ծնւած, որի անունով ամբողջ ժողովուրդը երգում
է: Փիէսկօն դանւում է տակաւին ծաղիկ հասակում, ծաղ-
մամբ աւելի բարձր է, քան Անդրէասը և Զիանէտինօն, տա-
ղանդաւոր մի զօրապետ է, միաժամանակ լաւ քաղաքագէտ:
Բաւական է, որ Փիէսկօն ցանկանայ մասնակցել դործին, կա-
րելի է ապահովւած համարել հանրապետութեան փրկութիւնը:
Հէնց այդ պատճառով Վէրինան սիրում ու պաշտում է
Փիէսկօյին:

Միայն թէ վերջին ժամանակները Փիէսկօյի ընթացքի
մէջ ինչոր օտարօտի քայլեր են նկատուում, որոնք վհատեց-
նում են նրա բոլոր համակրողներին, մանաւանդ Վէրինային:
Փիէսկօն այլևս ոչ մի նշանակութիւն չէ տալիս հասարակա-
կան հարցերին, այլ թրև է դալիս Զիանէտինոյի քրոջ Իւ-
լիայի ետևից: Իւլիան թեթևասօյիկ կնամարդ է, բարձր դասու-
կարգի բոլոր շինծու, խաբուսիկ ձևերով ու շարժումներով
օժտւած: Նա Գենուայի ամենաթեթև աղջիկն է, որպէս կո-

չում էին նրան շատերը: Ահա այդ չնչին արարածի վրա սի-
րահարւել է Փիէսկօն, որի կինը Լէօնօրան թէ գեղեցկութեամբ
և թէ բնաւորութեամբ մի օրինակելի պատկեր է ներկայաց-
նում: Թողնենք, որ Լէօնօրան վշտանայ և սղայ իւր ամուսնոյ
քարասրտութեան ու անհաւատարմութեան պատճառով: Հա-
տարակութիւնը մի աւելի ծանրակշիւ պատճառ ունի Փիէս-
կօյից անբաւական լինելու: Բանն այն է, որ Փիէսկօն սիրա-
հարւած է ոչ թէ որեւէ մի կնոջ վրա, այլ Զիանէտինոյի
քրոջ վրա: Ուրեմն այլևս չէ կարելի սպասել, որ Փիէսկօն կը
փրկէ հանրապետութիւնը Զիանէտինոյի ձանկերից:

Յամենայն դէպս Զիանէտինօն տակաւին շարունակում
է իւր սխրագործութիւնները: Նա բռնի կերպով անպատում է
Վէրինայի միակ աղջիկը: Ապա պրօկուրատորի ընտրութեան
օրը նա փորձում է սրի ոյժով ընտրել տալ իւր սեփական
թիկնածուն: Ի միջի այլոց նա մի սեւամորթ մամլը է կաշա-
ռում, որ սպանէ Փիէսկօյին: Այդ չարագործութիւնների պատ-
ճառով թէ Վէրինան, թէ միւս բարեկամները և թէ ամբողջ
աղդաբնակութիւնը ապստամբւում են և դիմում են Փիէս-
կօյին, որ նա անցնէ ապստամբութեան զուլսը և տապալէ
բռնապետների սերունդը:

Այժմ արդէն Փիէսկօն յայանում է իւր իսկական նը-
պատակը: Նա երբէք չէ մոռացել իւր նպատակը, այլ Իւլիայի
եաքից թրիւ դալը միայն մի խորամանկ միջոց է Դօրիներին
հաճեցնելու համար: Փիէսկօն ծածկաբար ամեն բան նախա-
պատրաստել է, ծածուկ զօրք է ձեռք բերել, պապից և Ֆրան-
սիական կառավարութիւնից խօսք է առել և այլն: Երբ ար-
դէն ժողովուրդը ինքնաբերաբար սաքի է կանգնում, Փիէսկօն
անցնում է դործի զուլսը:

Միայն թէ Փիէսկօյի միտքն էլ ծուռ է: Նա կամենում
է ոչ թէ հանրապետութիւնը վերահաստատել, այլ վայր դնու-
թէ ոչ թէ հանրապետութիւնը

րել Դօրիններին և ինքը դառնալ Գենուայի դուքսը: Այդ բանը նկատու՞մ է Վէրինան և որոշում է առայժմ խոչեմնութեամբ միանալ Փիէսկոյի հետ՝ Զիանէտոյին տապալելու համար, իսկ յետոյ, եթէ անհրաժեշտ կ'լինի, տապալել Փիէսկոյին իրան: Ապստամբութիւնը արծարծւում է բոլոր ուժով: Զիանէտինօն սպանւում է: Իշխանութիւնը խլւում է Դօրինների ձեռքից և Փիէսկօն ստանձնում է դքսի տիտղոսը: Վէրինան շատ խնդրում է, աղերսում է Փիէսկոյին թողնել ինքնակալի կարմիր պատմուճանը, բայց նրա խնդիրքը անհետանք է մնում: Եւ Վէրինան վերջ է տալիս Փիէսկոյի կեանքին: Ծերունի Անդրէասը նորից ձեռքն է առնում հանրապետութեան դէկը և Վէրինան անցնում է նրա կողմը, համարելով նրա իշխանութիւնը աւելի ցանկալի, քանի որ Զիանէտինօն այլևս դոյութիւն չունի:

Ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, այդ դրաման չէ կարող համեմատւել «Աւաղակների» հետ գաղափարի և ոգու կողմից: «Աւաղակները» անհամեմատ աւելի բարձր է այդ տեսակէտից: «Աւաղակները» զրելով կարծես թէ Շիլլէրը իւր ամբողջ սիրտը դատարկել էր, իւր ասելիքը ասել էր: Փիէսկոյի մէջ շատ թոյլ է կրակը: Եւ այդ շատ բնական է: Բանաստեղծի սիրտն էլ հրաբուխի նման, ժամանակ է պահանջում՝ նորից բորբոքելու համար: Ոչ մի երկրում չէ կարող ամենայն օր փոթորիկ լինել, այլ փոթորիկն էլ ժամանակի ընթացքում է պատրաստւում: Փիէսկոյի նիւթը ինքն ըստ ինքեան աւելի աղմկալի, աւելի տրիւնտա է, քան «Աւաղակներին»: Մի դարհուրելի յեղափոխութիւն, ուր ամբողջ քաղաքը թշնամի կուսակցութիւնների բաժանւած, զէնքը ձեռքին ոտքի է կանգնում, շատ աւելի սարսափ աղբոյ երևոյթ է, քան թէ մի խումբ աւաղակների սահմանափակ քաջագործութիւնները: Բայց այդ միայն խնդրի արտաքին կողմն է: Ներքին հոգեկան տեսակէտից քննելով բո-

լորովին հակառակ պատկերն է ստացւում: Կաշի և Փրանցի հոգեկան յուզումները իրանց հաւասարը չունին «Փիէսկոյի» մէջ, որովհետեւ բանաստեղծի փոթորիկը մի անգամ արդէն պայթել էր, իսկ նորից դեռ չէր պատրաստւել:

Բայց բուն արւեստի տեսակէտից «Փիէսկօն» բարձր է «Աւաղակներից»: Այստեղ արդէն երևում է վարպետի վրձինը, երևում է նուրբ մշակութիւն, և կան մի շարք բոլորովին իրական, կեանքից վերցրած, պատկերներ, մինչդեռ «Աւաղակներին» հերոսները զլխաւորապէս բանաստեղծի վառ երեւակայութեան պաուզներն էին:

Ամենից կենդանի կերպով նկարւած է մալր հասանի պատկերը: Հասանը իսլամի ճարպիկ, նենգամիտ, սրիկայ զաւակն է, որի համար մարդու գլուխը ուսերից թռչնելը մի ախորժելի գեղարւեստ է, բանդը, աքսորը, կախաղանը մի սովորական խաղ է, հասանը պատւի խնդիր է համարում իւր արիւն-ռուշտ արւեստի մէջ աստիճանաբար յառաջ դնալը: Որտեղից է վերցրել բանաստեղծը այդ տիպարը: Շիլլէրը լաւ էր ըմբռնել, բրիտանիկութեան և իսլամի էական տարբերութիւնը, ուստի և հեռուից հեռու իւր սրտի աչքերով կարողանում էր տեսնել Մահմէդի զուակի ճշգրիտ պատկերը, մինչդեռ բանաստեղծի այժմեան հայրենակիցները իրանց աչքերով տեսնում են հաղարաւոր սրտածմլիկ տեսարաններ, բայց չեն ուզում ըմբռնել, թէ ինչ է նշանակում մի հասան կամ մի հիւսէյին...

Հասանը բացասական պատկեր է: Իսկ իբր դրական տիպար շատ կենդանի է Վէրինայի պատկերը: Վէրինան ազատութեան ու անկախութեան անխոնջ պաշտպան, հին հռոմայեցոյ չրփչացած պատկերն է, որը հազադիւտ երևոյթ էր վաղուց արդէն սլաւոնաւած իտալական ժողովրդի մէջ: Վէրինան կռնին սղանշան է կապել, որովհետեւ իւր «մայրը»

մահաւան անկողնի մէջ է, ըստ որում «Մայր» ասելով նա հասկանում է հայրենի հանրապետութիւնը: Իւր միակ աղջկան, որին Ջիանէտինօն անպատեւել է, նգովում է Վէրինան և հրամայում է փակած մնալ զետեսահարկում, մինչև որ վրէժը առնուի: «Տեղն է քեզ, Վերինա—ասում է նա ինքն իրան—երկ-չոտ Վէրինա... Քեզ բաւական չէր, որ բռնապետը ոտնակոխ արաւ քո օրէնքները, այլ պէտք էր, որ նա ներս սպրակէր և քո արեան սրբարանի մէջ... վառօդ և զնդակ տւէք ինձ... Կամ թէ տուր ինձ սուրբ և հայր - մեր աստ»: Նա կամենում է սպանել անպատեւած աղջկան, բայց մտաբերելով, որ Գենուս-յում զեռ արդարաւատութիւն կայ, յետ է կանգնում սպանելու մտքից, և շարունակում է. «Մինչև որ Դօրիի արիւնք չի լւա-նայ այդ սարսափելի արատը, մինչև այն ժամանակ թող արե-զակի ճառագայթը չ'ընկնի քո թշերի վրա, մինչև այն ժա-մանակ փակիր աչքերդ, կշըր եղիւր: Անիծեալ լինի այն օղը, որ զու ծծում էս, անիծեալ լինի այն քունը, որ թարմաց-նում է քո ուժերը, անիծեալ լինի այն էակը, որը կը կամե-նայ մխիթարել քեզ: Թագնւի՛ր իմ տան ամենամութ զեռ-նայ հարկում, լացիւր, վշտացիւր, ասնչւի՛ր: Թող կեանքդ դառ-նայ սատակող որդի մի նետրոյային ցնցում, մի յուսահատ կռիւ զոյութեան ու ոչնչութեան մէջ: Թող այդ անէծքը ծան-րանայ քո վրա, մինչև որ Ջիանէտինօն փչէ իւր վերջին շունչը: Իսկ եթէ վրէժը չի հանելի այդ գաղանից, քարշ տուր այդ անէծքը յաւիտենականութեան միջով, մինչև որ կը հասնես այն կէտին, ուր միանում են յաւիտենականութեան երկու հակառակ ծայրերը»:

Եւ որքան զօրեղ կերպով պաշտպանում է Վէրինան իւր պատիւը, նոյնքան, զուցէ ևս տուաւ, պատրաստ է պաշա-պանելու նաև հայրենիքի պատիւը, հասարակական անկախու-թեան սկզբունքը: Նա, Ֆիէսկոյի ամենամտերիմ բարեկամը

լինելով, առանց աասանելու դառնում է նրա հակառակորդը, աեսնելով նրա ուսերին դքսական ծիրանին: «Նորին զերազան-ցութեան պատկերը—ասում է նա Ֆիէսկոյի դքսական ճակա-տին—մի սուր է իմ և դքսի մէջ: Ֆիէսկոն իմ սրտի աէրն էր, այժմ նա դարձել է Գենուայի տէրը, և ես իմ սեփակա-նութիւնը յետ եմ վերցնում... Միթէ՞ ազատութիւնը ար-դէն այն աստիճանի անպէտք բան է դարձել, որ հանրապե-տութիւնը կարելի է խայտառակ գնով յանձնել իւրաքանչիւր սրիկայի ձեռքը... Երդւում եմ ամենակարող Աստուծոյ անւամբ, որ յետագայ սերունդը յառաջ քան զուրս փորէ իմ ոսկորները որևէ դքսութեան զերեզմանից, պիտի նախ հաւաքէ նրան կախաղանի տակից... Մի հասարակ քաղա-քացուն թոյլ կը տամ որ ինձ բարութիւն անէ, որովհետև ես ևս կարող եմ փոխադարձ բարութիւն անել նրան: Բայց դքսի ընծան ողորմութիւն է, իսկ ես միայն Աստուծոյ կարող եմ ողորմութիւն ընդունել... Աստ՛ ինձ, զուքս, ինչո՞ւ համար կա-խել տւիր այն ողորմելի սրիկային եղևիտական եկեղեցոյ առաջ (խօսքը վերաբերում է հասանին):

—Այդ անպիտանը հրդեհում էր քաղաքը, պատասխա-նում է զուքսը:

—Բայց խօ սահմանադրութիւնը ոտնակոխ չէր անում, վրա է բերում Վէրինան: Դքսի նկատողութեան, թէ Վէրի-նան նրա բարեկամութիւնը ի չարն է դործ դնում, Վէրինան պատասխանում է.

Թող կտրէ քո բարեկամութիւնը: Կրկնում եմ. ես քեզ չեմ սիրում այլևս: Երդւում եմ, որ ատմում եմ քեզ—ատում եմ, որպէս զրախտի օձին, որի մեղքի պատճառով ահա հինգ հազար տարի շարունակ, մարդկութիւնը արիւնաշագխ է լի-նում... Դէ՛ն զցիր այդ ատելի ծիրանին— և ես քո բարեկամը կ'լինեմ: Առաջին իշխանը մարդասպան էր և ծիրանի հաղաւ,

որպէս զի կարմիր գոյնի տակ թաղցնէ իւր չարագործութեան արիւնաշաղախ հետքերը...»

Ուշիմ բնթերցողը հեշտութեամբ կը նկատէ, որ այդ Վէրինան նոյն Կարլ Մօօրն է, որը այժմ աւելի հասունացած լինելով, ոչ թէ զէնքը ձեռին անտառն է մանում, այլ քաղաքացիական աղնիւ և ազատ դրօշակը բռնելով, համարձակ կերպով պահանջում է իւր իրաւունքները: Սյդ միւսնոյն Կարլ — Վէրինա հերոսին մենք դեռ տպագրւումն էլ պատահելու ենք հասունութեան զանազան աստիճանների վրա, որովհետեւ այստեղ իսկապէս հասունանողը ինքը Շիլլէրն է:

Իսկ Ֆիէսկօյի պատկերը նորութիւն է, որովհետեւ նրա նախասերմը չ'կայ «Աւաղակների» մէջ: Ֆիէսկօն շատ բարձր և հին ծագում ունի: Նա պարծանքով է յիշում, որ իւր նախնիների մէջ նոյն իսկ թագաւորներ են եղել: Համաշխարհային ձգտումներով ողբորւող բանաստեղծ — փիլիսոփան չէր կարող աչքաթող անել աղբերի և մարդկութեան իրաւաւորներին և ահա Ֆիէսկօն առաջին վորձն է, որով Շիլլէրը կամենում է բանալ մեր առաջ այդ երջանիկ անհատների հոգեկան աշխարհը, որի հետ նա դործ է ունենալու իւր ամբողջ կեանքում:

Ֆիէսկօն ինքն ըստ ինքեան անաղնիւ մարդ է, նրա սրբտում պակաս չեն մարդկային մաքուր զգացմունքները, միայն թէ իւր ձեռք բերած դիրքը (որը նա խորխորատ է անւանում), կամայ-ակամայ զայթակղեցնում է նրան:

— Սյդ ի՛նչ ալեկոծութիւն է իմ սրտում — զանգատւում է Ֆիէսկօն ինքն իւր առաջ — ի՛նչ խորհրդաւոր մտքերի խառնաշփոթութիւն: Սյդ մտքերը նման են այն կասկածաւոր սրի-կաներին, որոնք դուրս են դնում խաւար դործեր կատարելու համար, ոտի մասների վրա են շարժւում և իրանց երկչոտ աչքերը գետնին են դրում... Սպասէ՛ք, սպասէ՛ք, թոյլ տւէ՛ք տեսնել, թէ ովքեր էք դուք: Բարի միտքը ամբայնում

է աղամարդի սիրար ու սովորեցնում է նրան հերոսաբար կանգնել արեգակի առաջ իսկ դժբ... Հանրապետական Ֆիէսկօ, թէ դժբա Ֆիէսկօ: Զգուշութիւն — այստեղ է այն խորխորատը, ուր վերջանում է առաքինութեան սահմանը, ուր երկինքը ու դժոխքը բաժանւում են իրարից — հէնց այստեղ են սոյթաքւել հերոսները, այստեղ են զլորւել հերոսները, և

Ֆիէսկօն խորխորատի առաջ:

արժանացել աշխարհքի նոյնքին: Հէնց այստեղ են հերոսները տարակուսել, այստեղ են կանգ առել և կիսաստուածների շարքը անցել... Տարաբաղդ փառամոլութիւն, յաւիտենակին անառակութիւն, հրեշտակներին մոլորեցնում ես դու Սիրէ-նայի զմայլուն երգերով, մարդկանց որսում ես ոսկու, կանանց և թագերի միջոցով... Մի թագ ձեռք բերելը փառահեղ բան է, իսկ մի թագից հրաժարւելը աստուածային դործ է: Թո՛ղ

ուրեմն խորտակէ բռնապետը, ազատ եղիր, օ Գէնուա, և ես էլ քո ամենաբաղդաւոր քաղաքացին»:

Եթէ այդ տրամադրութեան մէջ մնար և այդպէս շարունակէր մոռաճել, ազատ կը մնար Ֆիէսկօն իւր առջև բացւած խորխորատից: Բայց նա շատ շուտով դաւաճանում է ինքն իրան:

Անհանդիստ քնից առաւօտեան կանուխ դարձնելով, նա տեսնում է բարձր պատշգամբից իւր առջև փուլած զեղեցիկ քաղաքը և ինքն իրան դաւաճանում է...

«Ի՞նչ է այդ: Լուսինը հանդաւ, արեգակը ծագում է բոցավառ հօրիզօնից: Իմ ամբողջ էութիւնը այժմ կենտրոնացած է մի հատիկ զգացմունքի մէջ... Ես եմ Գէնուայի ամենամեծ հօգին, և բոլոր մանր հօգիները պիտի իմ շուրջը կանդնեն: Բայց ես դործում եմ առաքինութեան դէմ: Սակայն ի՞նչ է առաքինութիւնը (յիշեցնում ենք ընթերցողին Ֆրանցի տրամաբանութիւնը)—Առաքինութիւն... Ձե՞ որ մի ընտիր զուլթը բոլորովին ուրիշ շարժառիթներ ունի, քան սովորական մարդը... Սյդ փառաւոր քաղաք... Ի՞նչ է, իմը... Փայլել նրա զլխին պայծառ արեգակի նման, իշխել նրան միապետի հպարտութեամբ... Ի հաճե՛, խաբեբայի հնարաղիտութիւնը չէ ազնւացնում խաբէութիւնը, սակայն աստիճանը ազնւացնում է խաբեբային: Խարդախութիւն է մէկի գրստնից փողամանը դուրս հանել, յանդգնութիւն է նենդելով միլիօն ձեռք բերել, բայց աննկարագրելի փառաւոր բան է թագ դողանալ... Խայտառակութեան աստիճանը իջնում է այնքան, որբան բարձրանում է յանցանքի աստիճանը... Հնազանդ լինել, թէ հրամայել—սարսափելի անդունդ կայ այդ երկու բանի մէջ... Ես վճռել եմ...»

Եւ Ֆիէսկօն ընկնում է իւր նկարագրած խորխորատի մէջ...

Ջիանէտինցի և Ֆիէսկօյի պատկերները վերցրեց Շիլլերը օտարազգի պատմութիւնից: Անկասկած այդ պատկերների ուսումնասիրութիւնը բերեց նրան այն մտքին, թէ ախր ինչո՞ւ հեռու գնալ, կամ պատմութեան մէջ ընկղմել, քանի որ ինքը Շիլլերը աչ ու ձախ շրջապատւած էր Ջիանէտինցիով և Ֆիէսկօներով... Ամբողջ դերմանական ժողովուրդը տառապում էր մի շարք մեծ ու պստիկ իշխանների ձեռքին, որոնք ծծում էին երկրի հիւթը... Ի՞նչ բան էր բանաստեղծի աչքերի առաջ դուքս Կարլը իւր նախարարներով և իւր հօգէնասպէրով... Ձե՞ որ Շիլլերի հայրենիքը տառապում էր այդ անսիրտ հրամայողների ձեռքին, որոնք ոչնչով աւել չէին Ջիանէտինցից: Եւ ահա Շիլլերի զլխում ծնեց Լուիզա Միլլերինի հալածւած պատկերը, որին և կանցնենք այժմ:

Սյդ դրաման պատկերացնում է մեր առաջ դերմանական մի դքսութեան պալատական շրջանը: Միւս կողմից շոշափում է նա բարձր և հասարակ դասակարգերի յարաբերութեան հարցը: Տնտեսական և քաղաքական հանգամանքների շնորհիւ եւրոպական ամբողջ ժողովուրդը բաժանւած է երկու դասակարգերի, ազնւական և ռամիկ: Սյդ դասակարգերը միասին ապրելով թէ քաղաքներում և թէ զիւղերում, այնուամենայնիւ իւրաքանչիւրը ունէ իւր ներքին կեանքը, որը շատ բաներով տարբերում է միւս դասակարգից: Բարձր դասակարգին պատկանող տղամարդը շատ դժւարութեամբ կ'ամուսնանայ մի ռամիկ աղջկայ հետ. այդպիսի քայլը մի ժամանակ սրբապղծութիւն էր համարւում: Այստեղից յառաջանում էր շատ անդամ մի վերին աստիճանի անարդար և աղէտալի դէպք: Որեւէ ազնւական երիտասարդ սիրահարւում էր մի հասարակ մարդու աղջկայ վրա և դեռ պսակից առաջ մօտ յարաբերութիւն էր ունենում նրա հետ: Բայց երիտասարդի ծնողները բացէ ի բաց արգելում էին որդւոյ ամուսնու-

Թիւնը, և թէ նրան թէ մանաւանդ անմեղ աղջկան անբաղ-
դացնում էին: Այդ դասակարգային մեծամիտ նախապաշար-
մունքին շատ ու շատ անմեղ արարածներ են զոհւել: Հասկա-
նայի է, որ եւրոպացու լուսաւորւած հոգին, որը վերջին դա-
րերում սկսեց բուն մարդասիրական ուղղութիւն ստանալ,
չէր կարող անուշադիր թողնել այդ անմարդավայել երեւոյթը:
Ինչ վերաբերում է թատերական բեմին, առաջին անգամ այդ
երեւոյթը հրապարակ դրին անգլիական դրամատուրգները:
Սրանց հետեւեցին Փրանսիացի դրոդները: Վերջիններիս մէջ
նշանաւոր է մանաւանդ Դիտրիխ «Ընտանիքի հայրը», որը
Լէսսինգի թարգմանութեամբ լոյս տեսաւ և տարածւեց ամ-
բողջ Գերմանիայում: Այդ զրւածքի մէջ մի երիտասարդ աղնւա-
կան սիրահարւում է մի բանւոր աղջկայ վրա: Երիտասարդի
հայրը նախ զիմաւորւում է, բայց երբ ապացուցւում է, թէ
այդ աղջիկը, չը նայելով իւր աղքատութեան, աղնւական ծա-
ղում ունի, հայրը յայտնում է իւր համաձայնութիւնը: Ուրեմն
նա ներում է ոչ թէ ծաղումը, այլ միայն նիւթական ցած-
րութիւնը: Դիտրիխ զրւածքին նմանւելով մի գերմանացի
աղնւական զրեց «Գերմանական տան հայր» դրաման: Այստեղ
հեղինակը մի քայլ յառաջ է դնում: Մի երիտասարդ կոմս սի-
րահարւած է մի նկարչի աղջկայ վրա և վերջինս արդէն մայր
է դարձել: Երբ ծերունի կոմսը լսում է այդ մասին, նա ոչ
միայն թողաւորւում է որդուն ամուսնանալ, այլև պահանջում
է նրանից այդ բանը, ասելով. «Քո դասակարգը չէ ազատում
քեզ պառւաւոր մարդ լինելու պարտաւորութիւնից... Շատ
լաւ. կ'անէր ծերունի կոմսը, եթէ հէնց այդ հրամանով բաւա-
կանանար, բայց ինչպէս երևում է, թէ նրա և թէ հեղինակի
մարդասիրական ազատամտութիւնը դեռ շատ սահմանափակ
է: Ամուսնութիւնից յետոյ ծերունին ասում է որդուն. «Գնա-
յէ՛ք իմ կալածքը, խոյս տւէ՛ք աշխարհքից: Ինչ էլ լինի,

ինձ հաճելի է, որ մի այդպիսի օրինակը մարդկանց աչքից հե-
ռու լինի, որովհետեւ այդ բանը հակառակ է քաղաքացիական
կարգ ու կանոնին և վտանգաւոր է, եթէ ուրիշների համար
օրինակ դառնայ»:

Բայց նոյն հարցը դնում է Շիլլերը արմատական կեր-
պով, իդէալի անխառն պարզութեամբ: Նախարարի որդին դա-
սեր է վերցնում մի ծերունի երաժշտից: Վերջինիս դեռահաս
աղջկայ և երիտասարդի մէջ օրէյօր սէր է զարգանում և այն-
տեղն է հասնում, որ նրանք չեն կարող մի օր անցկացնել առանց
միմեանց տեսնելու: Տարաբաղդաբար այդ աղջկայ վրա աչք
ունի նախարարի քարտուղարը, որը պատրաստ է ամեն մի
ստոր միջոց ձեռք առնելու՝ իւր նպատակին հասնելու համար:
Նա յայտնում է նախարարին նրա որդոյ սիրահարութեան
մասին և յորդորում է միջոցներ ձեռք առնել երիտասարդին
երաժշտի աղջկանից հեռացնելու համար: Ինչ ասել կուզի, որ
նախարարը լսել չէ ուղղում իւր որդոյ սիրահարութեան մա-
սին, մանաւանդ որ նա ինքը արդէն մի ուրիշ ծրագիր է կադ-
մել որդոյ բաղդաւորութեան համար: Տեսնենք, թէ ինչ ծրա-
գիր է այդ: Երբ ի իշխանը, դուքսը, կամենում է ամուսնանալ
իւր աստիճանին համեմատ մի իշխանուհու հետ: Միաժամա-
նակ նա չէ կամենում առ միշտ ձեռք վերցնել իւր սիրուհուց,
որի հետ կենակցել է մի քանի տարի շարունակ: Այնուամե-
նայնիւ դուքսը պատշաճ է համարում մի քանի ժամանակ
հեռու կանգնել սիրուհուց: Եւ ոչ միայն այդ, նա պատուիրում
է իւր նախարարին՝ ձեռնադրէն ամուսնացնել իւր բարեկա-
մուհուն որեւէ աղնւական երիտասարդի հետ: Նախարարը
այդ դէպքը մի լաւ առիթ է համարում, իւր և որդոյ ղեկքը
պալատական շրջաններում աւելի ամրացնելու համար: Նա
աշխատում է համոզել որդուն՝ ամուսնանալ այդ յայտնի օրիոր-
դի հետ: Երիտասարդը, ի հարկէ, բայց իբրաց մերժում է Սա-

կայն նախարարը չէ կամենում յետ կանգնել իւր վճռից: Սյստեղ օգնութեան է հասնում նրան քարտուղարը, որը իւր վրա է վերցնում՝ գայթակղութեան քար գցել սիրահարուած զոյգի մէջ և այդպիսով նախ նրանց հեռացնել միմեանցից: Երաժշտին և նրա կնոջը բանտարկել տալով, քարտուղարը սարսափեցնում է երաժշտի աղջկան, նկարագրելով թէ ինչ

Կեղծ նամակ:

փտանդ է սպառնում նրա ծնողներին: Միաժամանակ քարտուղարը բացատրում է, որ եթէ օրիորդը կամենայ, կարող է ծնողներին փրկել: Հարկաւոր է միայն, որ օրիորդը մի նամակ գրէ պալատական մի աստիճանաւորի անունով, իբր թէ ինքը բոլորովին չէ սիրում նախարարի որդոյն, այլ գէթ տեղ է դնում նրան և խաղացնում է միայն: Նամակը գցում են երիտասարդի ձեռքը և նա էլ ստուգելով, որ իսկապէս նամակը

օրիորդի զրաճն է, թունաւորում է նրան: Բայց վերջին բոպէներին երիտասարդը հասկանալով, որ նամակը բռնի կերպով են զրել տւել, յուսահատուած վերջ է տալիս իւր կեանքին:

Այսպիսով թէ նախարարի և թէ նրա քարտուղարի ծրագիրները խորտակւած են: Նրանք կամենում էին իրանց խոր-

Անմեղ զոհ:

դաւանանքներով բաժանել իրարից սիրող զոյգը, բայց տապալւեցին: Սէրը և խորդաւանանքը կռւեցին իրար դէմ և առաջինը այնուամենայնիւ յաղթող հանդիսացաւ:

Սակայն այդ զրամայի աւելի կարեւոր նշանակութիւնը պէտք է որոնել պալատական շրջանի կենդանի նկաքաղաութեան մէջ: Դուքսը, նախարարը, քարտուղարը և դքսի բարեկամուհին ճշգրիտ պատկերներ են, վերցրած Վիրտեմբերգի

հանդամանքները: Աւելորդ չի լինիլ թողելիկ կերպով ծանոթանալ սրանցից իւրաքանչիւրի էութեան հետ:

Առաջին տեղը բռնում է դուքսը, որը թէև անձամբ չէ դործում վերոյիշեալ դրամայի մէջ, բայց նրա սենեկապետը շատ լաւ է նկարագրում նրան: Դքսի բարեկամն էին ստանալով սենեկապետի բերած մի շարք անդին քարերը, հարցնում է, թէ ինչ դնով են ձեռք բերւած նրանք: Սենեկապետը պատասխանում է, թէ նրանք ձեռք են բերւած ձրի, որովհետև դրամի փոխարէն մարդիկ են վճարւած և աւելացնում է հետեւեալը.

«Երեկ եօթը հազար երիտասարդներ ծանապարհւեցին Ամերիկա և այդ է քարեղէնների վճարը: Ոչոք, ի հարկէ, չը բողոքեց այդ բանի դէմ, այլ ամենքն էլ յայտնեցին, թէ իրանք դնում են ի կորուստ ազատ կամքով և անկեղծ ուրախութեամբ: Միայն մի քանի յանդուգն երիտասարդներ թոյլ տւին իրանց կարծիք յայտնելու, ուստի իշխանը հրամայեց բոլոր գնդերի առաջ հրացանաձիգ անել այդ համարձակ սրիկաներին: Հէնց որ նրանց տրաքւած դանդերից ուղեղը դուրս ցայտեց և թափւեց սալայատակի վրա, իսկոյն ամենքը կեցցէ ազադակեցին և յանկուծիւն յայտնեցին իսկոյն և եթ ծանապարհ ընկնել դէպի Ամերիկա: Պիտի տեսնէիք, թէ ինչպէս անթիւ որբիկները վայնասուն բարձրացրած վազում էին հեռացող հօր ետեից, իսկ խելակորոյս մայրը խրում էր նիզակը ծծկեր մանկան կուրծքը: Հարսնացուներին թրերի օգնութեամբ խլում էին նշանածների կրծքից: Յուսահատ ծերուկները ողբում էին իրանց որդիների համար: Եւ որպէս զի բոլոր այդ լաց ու կոծը և հառաչանքները Աստուծոյ ականջը չը հասնին, թմրուկները աշխատում էին խլացնել իրանց ազմուկի մէջ ժողովրդի հեկեկանքը...»

Սյգլիսի դէպքերը սակաւ չէին պատահում գերմանա-

կան իշխանների կեանքում և հէնց բանաստեղծի հայրը անձամբ ներկայ էր եղել այդպիսի մի դէպքին:

Քարասիրտ իշխանները աւելի էլ քարասիրտ օղնականներ են ունենում: Բայց քարասրտութիւնը բոլորովին զարմանալի չէ այն մարդկանց մօտ, որոնք առհասարակ որևէ սրբութիւն չեն հասկանում: Մեր նախարարը մի տեսակ պարծենում է, լսելով թէ նրա որդին կարողանում է խաբել անմեղ աղջիկներին: «Ես շատ ուրախ եմ—ասում է նա— որ իմ որդին լաւ ծառակ ունի գեղեցիկներին ընտրելու համար: Իսկ եթէ նա կարողացել է զանազան սուտ խօստով մոլորեցնել այն յիմար աղջկան, այդ շատ դուր է գալիս ինձ... նշանակում է, որ իմ որդին կարող

Քարասիրտ Վուրմ:

է ապագայում նախարար դառնալ: Եւ վերջապէս եթէ նա կը կարողանայ իւր սրտի ուղածը անել և ես մի անսպասելի թողնիկ կունենամ, ուրախութեամբ կը խմեմ փոքրիկի կենացը, և կը վճարեմ հարկաւոր տուգանքը որդոյս սխալի համար»: Իսկ քարտուղարը — նախարարի կարծիքով — կրկին կարող կլինի յետոյ ստանալ երաժշտի աղջկայ ձեռքը, որը

այլևս հարկաւոր չի լինիլ նախարարի որդուն: Եւ միթէ միենոյն չէ քարտուղարի համար ստանալ ոսկէ դահեկանը ուղղակի ծուլարանից, թէ բանկիրի ձեռքից: Նախարարը աւելացնում է, թէ այդպիսի ամուսնութիւնը սովորական երեւոյթ է բարձր դասակարգի մէջ:

Եւ այդ բոլորը ուրախութեամբ լսում է քարտուղար Վուրմը (որդն): Եւ ոչ միայն լսում է, այլև հաւանութիւն է տալիս և սկսում է ամենախարդախ միջոցներ հնարել մի աղջիկ ձեռք բերելու համար, որը նրան ատելով առում է: Կարելի է ասել որ ստորաքարշ քարտուղարի աղդեցութեամբ նախարարը աւելի ևս անիրաւանում ու քարասրտանում է: Վուրմը այն անդդայ պաշտօնեաներից մէկն է, որոնք կանգնելով ժողովրդի և իշխանաւորի մէջ, մի կողմից իրանց ստորանալով թոյլ են տալիս իշխաններին կարծել, թէ հէնց ամբողջ ժողովուրդն էլ նրանց նման ստոր արարածներից է բաղկացած և այդպիսով արդարացնել իրանց անադինիւ կառավարութիւնը: Միւս կողմից Վուրմի նմանները մի տեսակ կենդանի մատնիչներ ու դաւաճաններ են, որոնք ժողովրդին աւելի մօտ կանգնած լինելով, դիտեն նրա թոյլ կողմերը, դիտեն թէ որտեղից պէտք է հարւածել նրան: Վուրմը, ինչ ասել կուզի, լաւ հոգեբան է և դիտէ թէ ինչ միջոցներով կարելի է ամենքին խաղալիք դարձնել և ըստ կարելոյն լաւ ծծել երկրի հիւթը...

Բարձր շրջանի անհրաժեշտ զոհերից մէկն էլ դքսի բարեկամուհին է, որը ակամայ ընկել է անվայել զիրքի մէջ բայց իւր հոգոյ խորքում չէ փափայել և կը կամենար աղատուել դքսի ճանկերից, եթէ միայն կարողանար:

«Սրանք ամենքն էլ ողորմելի, անպէտք մարդիկ են—ասում է նա պալատականների մասին—նրանք սարսափում են, երբ իմ լեզուից դուրս է թոջում մի անկեղծ խօսք, նրանք բացում են իրանց բերանները, բարձրացնում են քթերը, կար-

ծես թէ ուրւական են տեսնում... Նրանք տիկնիկներ են ձողերի ծայրին ամրացրած: Ինձ երբեք զարձութիւն չէ պատճառում նրանցից որեւէ բան հարցնելը, որովհետեւ առաջուց դիտեմ, թէ ինչ են պատասխանելու: Ինչպէ՞ս կարող եմ ես խօսակցել նրանց հետ, քանի որ նրանք չեն համարձակում որեւէ կարծիք ունենալ իմ կարծիքին հակառակ: Դու ասում ես, թէ ամենքը նախանձում են ինձ... Սակայն աւելի պիտի խղճային ինձ, քան թէ նախանձէին... Ճշմարիտ է, զուքսը դեանի տակից դուրս կը հանի իմ սրտի ուղածը: Նա անպատանդից զրախտ է ստեղծում ինձ համար... Բայց կարո՞ղ է նրա սիրտը բոցավառել ինձ համար, կարո՞ղ է նրա ունայն հողին նւիրել սիրոյ գեղեցիկ զգացմունքին: Իմ սիրտը ծառա է: Բայց ի՞նչ օգուտ քանի որ ես սպիւլւած եմ միայն կրքերին բաւականութիւն տալ: Այդ աշխարհքի մեծերի ընդասիրութիւնը մի անյադ բորենի է, որը յաւիտեան որս է որոնում իւր համար, բայց երբեք չէ կշտանում: Նա սարսափելի կերպով իշխում էր այդ երկրում, բաժանում էր իրարից արդէն նշանաւորներին, խորտակում էր ամուսնութեան կապերը, մի տեղ կոծում էր ընտանիքի համեստ կեանքը, մի ուրիշ տեղ թունաւորում էր դեռահաս աղջկայ անփորձ սիրտը: Ես կանգնեցի դռանի և վազրի արանքում և անմեղ զոհերի թիւը պակասեց... Ես բռնեցի բռնապետի սանձը, առաջին անգամ ժողովուրդը մարդկային ձեռք զգաց... Ես բացել էի տալիս բանտերը, պատուում էի մահաւան դատաւճռի հրամանաթուղթը, կրճատել էի տալիս տաժանակիր աշխատանքների ժամանակամիջոցը: Ժողովրդի անբուժելի վերքերի մէջ սփռփիչ պալատան էի ածում: Ես վայր էի դրում ոյժ ունեցող յանցաւորներին, իսկ իմ արցունքներով աղատում էի անմեղ մարդու կորցրած դատը»...

Բայց ի՞նչպէս է ընկել նա այդ զիրքի մէջ:

Սնոգնական և որբ—շարունակում է նա—եկայ ես համբուրդ: Ես ոչինչ չէի սովորել, բայց մի փոքր ասեղնադործութիւն, մի փոքր ֆրանսերէն կօտրատել և մի փոքր էլ զաշնամուր ածել: Միւս կողմից տարաբաղաբար սովորել էի՝ կերակուր ուտել ոսկեայ ամաններից, քնել ամենաթանկագին անկողնի մէջ, ձեռքի մի նշանով դէս ու դէն ուղարկել տասնեակ ծառաներ և ականջ դնել աշխարհքի մեծերի անմիտ փաղաքշանքներին: Բայց մենք ամեն բան կորցրինք: Սնհետացաւ և վերջին աղամանդեայ գնդասեղը: Ես դբօսնում էի էլբայի ափերում, նայում էի դէպի դետր և համեմատում էի նրա խորութիւնը իմ վշտի խորութեան հետ: Դուքսը տեսաւ ինձ, սկսեց որոնել ինձ, դառաւ իմ բնակարանը, ընկաւ իմ ոտներին և երգեց թէ ինձ սիրում է: Իմ մանկութեան պատկերները յարութիւն առին և ներկայացան իմ առաջ կախարդական փայլով... Իմ սիրտը ջերմութեամբ որոնում էր մի ուրիշ սիրտ... Եւ ես ընկայ նրա կրծքին... Բայց երբ դուքսը բերաւ ինձ այստեղ, իմ աչքերի առաջ բացւեց մի զարհուրելի տեսարան...»:

Դրական տիպերը առանձին նշանակութիւն չունին: Օրիորդը, հազիւ սերը ծաշակած, մի չափազանց պարզամիտ էակ է, իսկ երիտասարդը մի ազնիւ բայց դեռ անփորձ պատանի է: Նրան սպաղալում կրկին հանդիպելու ենք, թաղաժառանգ Դոն-Կարլոսի հանդերձի մէջ, թէև աւելի զարգացած կերպարանքով, որովհետև ինքը Շիլլերը օրէյօր զարգանում է...

Ազգային Թատրօնը Մանհայմում

VIII.

Մանհայմ հասնելով Շիլլերը իջևանեց բէժիսօր Մայերի տանը: Ծորէյիսերը յանկարծ ներս մանելով, բոլորովին շփոթեց, որովհետև նրա կարծիքով Շիլլերը պիտի արդէն ովկիանոսի վրա լինէր: Բայց նրա շփոթութիւնը իսկոյն ուրախութեան փոխւեց, երբ նկատեց թէ ինչպէս ընկերը թարմ ու զւարթ էր: Ծուտով Մայերը մի յարմար բնակարան վարձեց, ուր Շիլլերը պիտի ստանար էժան գնով ծաշը և իրիկնահայր: Բանաստեղծի մօտ շատ փող չ'կար, ուստի նա տեղ հասնելով փողի մի մասը, անձեռնմխելի դարձրեց, իբր ծանապարհածախս՝ վերադառնալու համար: Բայց այդ՝ որոշեց նախաձաշիկ չ'անել, որպէս զի փողը մի քանի շաբաթ բաւականութիւն անի:

Տարաբաղաբար բանաստեղծին հարկաւոր մարդիկը բացակայ էին քաղաքից: Դայլբերգը չ'օլլանդիայումն էր և դալու էր երկու շաբաթից յետոյ: Իֆլանդը և միւս գլխաւոր դերասանները ամառանոցներումն էին: Եղանակն էլ սարսափելի տաք էր: Թատրօնում թէև ներկայացումներ տեղի էին ունենում, բայց խաղում էին մեծ մասամբ դատարկ սիէսներ, որոնք Շիլլերին բոլորովին չէին դրաւում: Շիլլերը սկսեց տխրել: Այդ տխրութիւնից ազատեց նրան դրափաճառ Շփանը, որը շատ բարեկամաբար էր վերաբերւում դէպի բանաստեղծը, շուտ-շուտ հրաւիրում էր իւր տուն: Շիլլերը ծանօթացաւ նրա ազնկայ հետ, որը մի խելօք ու զարգացած օրիորդ էր,

և մօր մահից յետոյ ընտանիքի կառավարին էր: Բանաստեղծը կարգաց Շվանի տանը «Լուսիկա Միլլերին», որը նա շատ հաւանեց: Գրավածուք իւր կողմից կարգաց Շիլլերի համար ծերունի բանաստեղծ Վելանդի նամակները, որոնց մէջ նա շատ նպաստաւոր կարծիքներ էր յայտնել Շիլլերի մասին: Փորձառու գրողի այդ գովասանքը քաջալերեց երիտասարդին:

Վերջապէս եկաւ բարօնը, ուրախութեամբ ընդունեց Շիլլերին, և հասկացրեց, թէ ինքը շատ կը ցանկանայ, որ Շիլլերը մշտապէս մնայ Մանհայմում: «Ֆիէսկօն» բեմ դնելուն բարօնը հակառակ չէր, միայն թէ մի քանի փոփոխութիւններ հարկաւոր էր համարում: «Լուսիկա Միլլերին» կարդալու համար Դայլբերգը բազմամարդ ժողով կայացրեց իւր նախագահութեամբ: Առհասարակ այժմ նրա վերաբերմունքը բոլորովին այլ էր: Երբեքն նոյն իսկ հացի էր հրաւիրում Շիլլերին և սեղանի վրա սկսում էին արծարծել իրանց յարաբերութեան խնդիրը: Միայն թէ իւրաքանչիւրը սպասում էր, որ խօսակիցը ինքը իւր կողմից պայմանների մասին առաջարկութիւն անէ, բայց Շիլլերը վճռել էր ոչ մի քայլ չ'անել իւր կողմից, ուստի Դայլբերգը ստիպւած եղաւ այդ կէտումն էլ զիջել բանաստեղծին, որը սակայն անփոփոխ ընդունեց նրա առաջարկած պայմանները:

Շիլլերը վարձւում էր առ այժմ մի տարով, իբրեւ Մանհայմի թատրոնի աշխատակից, երեք հարիւր ռուբլի ռոճիկով: Մի տարւայ ընթացքում պիտի ներկայացնէին «Ֆիէսկօն», «Լուսիկա Միլլերին» և մի երրորդ պիէս, որը պիտի Շիլլերը պատրաստէր: Իւրաքանչիւր պիէսի մէկ ներկայացման արդիւնքը պիտի Շիլլերին հասնէր: Տպագրութեան իրաւունքը նոյնպէս պատկանում էր հեղինակին: Բանաստեղծը հաշւեց, որ յաջող հանդամանքներում ինքը աւելի քան 1200 ռուբլի արդիւնք կունենայ, որից 500 ռուբլի կը վճարէ պարտատէ-

րերին: Բայց այդ, նա իրաւունք ունէր ամառւայ ամիսներին Մանհայմից հեռանալու: Բանաստեղծը շատ ուրախ էր, և այդ մասին իսկոյն դրեց թէ տիկին Վոլցօգէնին և թէ իւր ծնողներին:

Այդպէս սկսել էին կարգի ընկնել Շիլլերի գործերը, բայց շուտով աննպաստ հանգամանքները խանգարեցին: Բանաստեղծը հիւանդացաւ ծանր տենդով: Հիւանդութիւնը տարածւած էր ամբողջ քաղաքում: Ի միջի այլոց զոչ գնաց նոյն հիւանդութեան բէժիսօր Մայէրը, որի մահը սաստիկ ցաւացրեց Շիլլերին: Ինքը Շիլլերը երկար ժամանակ չէր կարողանում աղատուել այդ անողորմ հիւանդութիւնից, որը կրկնւում էր նորից ու նորից: Շիլլերը բաւական քանակութեամբ խինին բերել տւաւ Փրանկֆուրտից և հացի պէս ուտում էր, որպէս զի տենդը շուտ անցնի: Եւ իսկապէս տենդը անցաւ, միայն թէ դեղի չափազանց գործածութիւնը փնասակար հետքեր թողեց նրա մարմնի մէջ:

Նոյն իսկ անկողնում պառկած, Շիլլերը չէր կարողանում պարապ մնալ, այլ մշակում էր «Ֆիէսկօն» բարօնի ցուցմունքների համեմատ: Զրօրհնէքից յետոյ «Ֆիէսկօն» ներկայացրին, որը համեմատած «Աւաղակների» հետ թոյլ տպաւորութիւն արաւ: Այդ հանգամանքը հեղինակը վերադրում էր այն բանին, որ հանրապետական աղատութիւնը Մանհայմի աղաքանակութեան համար նշանակութիւն չունեցող մի դատարկ հնչիւն էր, քանի որ նրա երակների մէջ չէր հօտում հռոմէական արիւնք: Բարօնը և ուրիշ քննադատները աշխատում էին բոլորովին ուրիշ մանր ու մունր պակասութիւններով բացատրել զրամայի թոյլ տպաւորութիւնը: Սակայն ճշմարտութիւնն այն է, որ «Ֆիէսկօն» չէ պարունակում իւր մէջ մի աչքի ընկնող ընդհանուր իմաստ, մի հանրամարդկային բարձր սկզբունք: Գեղարուեստի տեսակէտից «Ֆիէսկօն»

շատ լաւ էր մշակած և աւելի յարմարութիւններ ունէր բեմի համար, բայց բանն այն է, որ ժողովուրդը ոգևորւում է նախ և յառաջ ոչ թէ գեղարուեստի ձևական նրբութեամբ, այլ այն բուն զգացմունքներով, որոնք զուրս են բղխում հեղինակի հրգեհաձ սրտի խորքերից:

«Ֆիէսկոյի» անյաշդութիւնը բաւական տխրացրեց Շիլլերին, բայց բանաստեղծը չը յուսահատւեց, որովհետեւ նա դեռ ժամանակ շատ ունէր... Մի երկու ամսից յետոյ բեմ դրին «Լուիզա Միլլերին», որը դերասան Իֆլանդի խորհրդով վերամկրտեցին «Սէր և Խարդաւանանք» անունով: Այդ անգամ բանաստեղծը ոչինչ նշանաւոր կրճատումներ կամ փոփոխութիւններ չ'արաւ, որովհետեւ նա չէր մոռանում, թէ որքան փնասեցին «Ֆիէսկոյին» բարօնի խորհուրդները: Թատրօնը լիքն էր բազմութեամբ: Հեղինակը նստած էր օթեակում Շտրէյ-խէրի հետ միասին և խորասուզւած մտքերի մէջ սպասում էր վարագոյրի բարձրանալուն: Երբ խաղը սկսւեց, բանաստեղծը լարւած ուշադրութեամբ նայում էր դէպի բեմը: Երբ նկատում էր նա, որ դերասանը արտայայտում է ճիշտ հեղինակի զգացածը, ոգևորւում ու յնչուում էր, նրա աչքերը առանձին փայլ էին ստանում: Իսկ երբ յանկարծ դերասանը որեւէ բան սխալ էր արտայայտում, բանաստեղծը արագութեամբ ճրպճրպում էր աչքերը, կարծես թէ աչքերով հրամաններ էր ուղարկում դէպի բեմը: Առաջին դործողութեան ընթացքում նա ոչ մի բառ չ'արտասանեց, միայն վերջանալուց ասաց. «Լաւ է դնում»: Երկրորդ դործողութիւնը շատ կենդանի անցաւ, այնպէս որ վարագոյրը իջնելուն պէս հանդիսականները մի տեսակ անսովոր յնչումով վեր թռան տեղներից և բացականջութիւններով ու ծափահարութիւններով թնդացրին թատրօնը: Բանաստեղծը յնձուում էր: Այդպէս յաջող կերպով շարունակւեց ներկայացումը մինչև վերջը:

Նայելով այն ժամանակաց հանդամանքների տեսակետից «Սէր և Խարդաւանանքը» աւելի դրական նշանակութիւն ունէր, քան թէ «Աւաղակները»: Իւրաքանչիւր գերմանացի հասկանում էր, թէ ինչ է նշանակում մի դուքս, մի նախարար, մի քարտուղար Ուրբնր... Ո՞վ չէ իւր կեանքում երբ և է վշտացել այդ տղրուկների ձեռքից... Եւ ահա բանաստեղծը անխախտ համարձակ և շատ պայծառ լուսաբանութեամբ կանգնեցնում է բեմի վրա այդ բարձրատիւղոս աւաղակներին և ստիպում է հաշիւ տալ հասարակութեան իրանց գործերի համար: Զարմանալի է, թէ ինչու Շիլլերը այս դրաման նոյնպէս «Աւաղակներ» չ'անւանեց... Չէ՞ որ իսկական աւաղակները հէնց սրանք էին...

Նոր պիէսի ձայնը տարածւեց շուտով ամբողջ Գերմանիայում: Մի քանի շաբաթից յետոյ դերասաններից ոմանք Շիլլերի հետ միասին գնացին Փրանկֆուրտ և այնտեղ իմիջիպէս կրկնեցին «Սէր և Խարդաւանանքը», որը արդէն մէկ անգամ մեծ յաջողութեամբ ներկայացւել էր Փրանկֆուրտում: Կրկին ներկայացումը մեծ յաջողութիւն ունեցաւ: Փրանկֆուրտի հասարակութիւնը շատ մեծ յարգանքով վերաբերւեց դէպի բանաստեղծը: Բանաստեղծին և դերասաններին հիւրասիրելու համար տեղի ունեցան մի շարք հանդիսաւոր հացկերոյթներ:

Շուտով նոր պիէսը բեմ հանւեց և իւր ծննդավայր Շտուտգարտում: Թատրօնը լիքն էր: Հանդիսականները հասկանում էին ներկայացումը և յնձում էին: Ներկայ էին նոյնպէս պալատական տղրուկները, որոնք առանձին ախորժանք չէին զգում, տեսնելով բեմի վրա իրանց երկւորեակներին: Անկասկած Շտուտգարտի թատրօնի ղեկավարը, որ կարողացել էր այդ ներկայացումը թոյլատրել, կամ հերոս էր, կամ թէ շատ պարզամիտն էր... Անմիջապէս ստացաւ նա պալատի կողմից

հարկաւոր յանդիմանութիւնը և ստիպւած ևղաւ առ միշտ դուրս հանել ըէպէրաուարից այդ ըմբոստ զրւածքը:

Առհասարակ այժմ հանգամանքները այնպէս էին դնում, որ կարծես թէ Շիլլէրին յաջողելու էր առ միշտ մնալ Մանհայմում: Նրա դիրքը հեազհետէ որոշ կերպարանք էր ստանում: Մանհայմում՝ դոյութիւն ունէր մի կիսադիւանական հիմնարկութիւն «Գերմանական ընկերութիւն» անունով, որը գտնուում էր իշխանի հովանաւորութեան ներքոյ: Ընկերութեան նախագահը Դայլբերգն էր: Վերջինիս աշխատութեամբ Շիլլէրը ընդունւեց, որպէս կանոնաւոր անդամ, որը և շուտով հաւանութիւն գտաւ իշխանի կողմից: Այդպիսով փախստական բանաստեղծը որոշ չափով դառնում էր մի նոր իշխանի հպատակը, որովհետեւ հարկաւոր դէպքում այդ իշխանը կարող էր պաշտպանութիւն ցոյց տալ իւր հովանաւորութեան ներքոյ գտնուող ընկերութեան անդամին: Այդ ընդունելութեան առիթով ընկերութեան նիստում Շիլլէրը կարգաց մի դատախօսութիւն՝ մշտակոյ թատրոնական բեմի նշանակութեան մասին:

Բեմի վրա—Շիլլէրի կարծիքով—ներկայանում են մը առաջ ճշգրիտ պատկերների միջոցով արատը և առաքինութիւնը, բազմը և թշաւութիւնը, անմտութիւնը և իմաստութիւնը: Մարդկային սիրտը ապաշխարում է սանձանքների ազդեցութեան տակ, դիմակը վայր է ընկնում, խաբուսիկ զոյնը անհետանում է և երևան է դալիս անկաշառ ճշմարտութիւնը... Այնտեղ, ուր վերջանում է քաղաքական օրէնքների ազդեցութիւնը, սկսում է բեմական դատաստանը: Երբ արդարադատութիւնը կուրանում է ոսկու ազդեցութեան տակ, երբ զօրեղների յանդգնութիւնը ծիծաղում է արդարադատութեան անդօրութեան վրա, իսկ սարսափը կապկպում է մարդկանց ձեռքն ու լեզուն—բեմը իւր ձեռքն է առնում սուրն ու կըշեռքը և հալածում է արատաւորին իւր անողոք դատաս-

տանի առաջ... Աներկիւղ հարագործները, որոնք վաղուց փտել են սև հողի տակ, դուրս են գալիս իրանց դադաղներից դեղարւեստի ամենակարող պատկերի միջոցով և ի սարսափելի խրատ ապագայ սերունդների, նորից կրկնում են բեմի վրա իրանց խայտառակ դործունէութիւնը... Հաղարաւոր արատներ, որոնց հետ արդարադատութիւնը դործ չունի, պատժւում են բեմի վրա: Հաղարաւոր առաքինութիւններ, որոնց մասին աշխարհքը լռում է, դնահատում են թատրոնի միջոցով: Որպիսի՞ բարձր զգացումներով, որպիսի՞ ձգտումներով լցնում է նա մեր սիրտը: Որպիսի՞ գերազանց իդէալներ է դնում նա մեր առաջ... Առաքինութիւնը ներկայանում է բեմի վրա հրապուրիչ պատկերներով, իսկ արատը արտացոլւում է բեմի ուղղամիտ հայելու մէջ իւր բոլոր խայտառակութեամբ: Երբ անօդնական մնացած, խելակորոյս Լիր-աբքան մըրկալի ու ցուրտ դիշերը ի դուր ծեծում է իւր աղջկայ դուռը, երբ նա քամիներին յանձնելով իւր արծաթափայլ մագերը, պատմում է բնութեան տարրերին հարազատ դաւակի անդթութիւնը, որպիսի՞ սարսափելի կերպարանքով է ներկայանում մեզ մարդկային ապերախտութիւնը... Բեմը ներկայանում է իբր մի հայելի յիմարների լայնատարած բանակի համար և փրկարար ծաղրով ամօթահար է անում նրանց: Ծաղրը և արհամարանքը աւելի ծանր են հարւածում մարդկային հպարտութիւնը: Մենք ներում ենք ուրիշներին, երբ նրանք լրջօրէն յարձակւում են մեր վրա, բայց չենք կարողանում ներել, երբ մեզ ծաղրում են: Միայն բեմին կարող ենք թոյլ տալ ծաղրել մեր թոյլութիւնները, որովհետեւ նա ծաղրում է առանց անհատի վրա մասնացոյց անելու, առանց մեր անունը տալու... Մարդասիրութիւնը և ներողամտութիւնը սկսել են մեր ժամանակի փառապետող տարրերը դառնալ: Նրանց ճառագայթները թափանցել են նոյն իսկ դատաստանական դահլիճների մէջ և աւելի

հեռու՝ իշխանների սրտի մէջ: Որքան զօրեղ կերպով նպաստել է այդ հանդամանքներին թատրոնական բեմը: Այստեղ են միայն աշխարհքի մեծերը լսում այն, ինչոր երբեք ուրիշ տեղ չեն լսում, այսինքն զուտ ճշմարտութիւնը... Ո՛չ պակաս նշանակութիւն ունի այն, որ բեմի վրա արտայայտւում է ժողովրդի կարծիքը կառավարութեան և կառավարիչների մասին: Օրէնսդիր ոյժը խօսակցում է այդ միջոցով իւր հպատակների հետ և ուշադրութիւն է դարձնում այդ գանդատներին, յառաջ քան նրանք բարձրաձայն կը հնչեն... Ձէ կաթելի լուծթեան տալ և այն ազդեցութիւնը, որ ունի բեմը ազգային ոգու վրա: Ազգային ոգի ասելով պէտք է հասկանալ գաղափարների և հակոճակների այն նմանութիւնը կամ համերաշխութիւնը, որ գոյութիւն ունի որոշ խնդիրների մասին, որոնց վերաբերմամբ միւս ազգերը կարող են բոլորովին ուրիշ կարծիք ունենալ: Միայն բեմը կարող է բարձր աստիճանի հասցնել այդ համերաշխութիւնը, որովհետեւ նա թափանցում է մարդկային գիտակցութեան բոլոր շերտերի մէջ և ճառագայթներ է ուղարկում դէպի սրտի բոլոր անկիւնները... Եթէ մենք մի բուն ազգային բեմ ունենայինք, մենք մի ազգ կը կազմէինք: Ի՞նչն էր կապում իրար հետ Գոթաստանի բոլոր մասերը: Ի՞նչն էր մղում ամբողջ ժողովրդին դէպի թատրոնական բեմը. ուրիշ ոչինչը, բայց եթէ պիէսների հայրենական ոգին...

Բայց չը նայելով, որ բանաստեղծի անունը օրէցօր տարածւում էր, նրա դրութիւնը Մանհայմում օրէցօր անտանելի էր դառնում: Նիւթական դրութիւնը, որ սկզբում բաւարար էր, սկսեց հեռզհեռէ վատանալ: Այդ մասին Շիլլերի կողմած նախահաշիւը չ'իրականացաւ: Պիէսների ներկայացումից շատ չնչին եկամուտ եղաւ, ուստի սրա փոխարէնն էլ մի թեթեւ դումար ստացաւ բարօնից և ծախսեց: Տարւոյ ամբողջ ռոճիկն էլ շուտով վերջացաւ, որովհետեւ ապրուստը Մանհայմում

այնպէս էժան չէր նստում, որպէս Շիլլերը սկզբից երեւակայում էր: Աննախատեսնելի ծախսերը աւելի էին լինում, քան նախահաշիւի մէջ մտածները: Որպէս բանաստեղծ և թատրոնի աշխատակից նա չէր կարող հեռու կանգնել դերասանական շրջաններից, որտեղ իւրաքանչիւր քայլափոխում փող է ծախսւում: Կ'աւելայնենք և այն, որ Շիլլերը որպէս բանաստեղծ բոլորովին անընդունակ էր անտեսութեան մէջ. նա ոչ գնահատել գիտէր և ոչ սակարկութիւն անել: Միտքը միշտ բարձր հարցերով էր զբաղւած, իսկ սիրտը մոռանքների հետ էր... Շիլլերի սենեակը մանողը իսկոյն կը նկատէր, որ այնտեղ ոչ մի բանը իւր տեղումը չէր: Ցանք ու ցրիւ ընկած էին լինում այնպէս մէնակ չ'լինէր, եթէ նա ունենար օրինակ մի անտես կին իւր շուրջը, նա ի հարկէ շատ աւելի կ'անոնաւոր կեանք և զբաղմունք կ'ունենար: Այդ բանը հասկանում էր նա և վաղուց մտքովն անցնում էր ամուսնական հարցը: Ուստի Մանհայմում հաստատւելով, մի ակնարկ արաւ նա այդ մասին տիկին Վյյցօգէնին նրա աղջկայ վերաբերմամբ, բայց տիկնոջ պատասխանից հասկացաւ, որ այդ մասին խօսք չ'իյնէր չէ կարող: Նիւթական դրութիւնը աւելի ծանրանում էր այն պատճառով, որ Շիլլերը հին պարտքեր ունէր Շտուտգարտում: Մանհայմ դալու համար էլ տիկին Վյյցօգէնը նրա համար ուրիշից պարտք էր վերցրել, բայց Շիլլերը չէր կարողանում վճարել:

Բանաստեղծի աննախանձելի դրութեան լուրը հասաւ և Շտուտգարտ: Ծնողները շփոթւեցին և սկսեցին իրանց նամակներով յանդիմանել և խորհուրդներ տալ երիտասարդին, ուստի այդ նամակները աւելի էլ թունաւորում էին նրա կեանքը: Հայրը դանդաղւում էր, թէ տխր ինչու որդին հան-

զիստ չը մնաց Շտուտգարտում և բժշկական կոչումը չը շարունակեց: Մայրը մի տեսակ հոգեկան տկարութիւն էր ստացել և դառնադին զանգատուում էր որդոյ անբաղդութեան մասին: Քոյրը գրում էր Շիլլերին ծնողների կողմից, թէ լաւ կ'լինի, որ Շիլլերը նորից ներուժն խնդրէ դքսից, կամ թէ թոյլ տայ որ իւր փոխարէն հայրը դիմէ դքսին: Վերջապէս Շիլլերը կտրական բայց մեղմ կերպով բացատրեց քրոջ, թէ այդպիսի բան լինել չէ կարող, նա երբեք այդպիսի ստորութիւն չի անիլ, և եթէ հայրը միջնորդելու լինի, դարձեալ ինքը բանաստեղծը ստորացած կ'լինի, որ այդպիսի բան է թոյլ տալիս: Ծնողները ճարահատեալ լռեցին:

Բայց երկու ամիսից յետոյ յառաջ եկաւ մի բաւական տխուր հանգամանք: Այն փողի համար, որով երեք տարի առաջ «Աւաղակները» հրատարակել էին, մի ծանօթ կին առհաւատչեայ էր կանգնել: Այժմ այդ կինը սաստիկ նեղւելով պարտատէրերի ձեռքից, փոխել էր Մանհայմ, ուր նրան ձերբակալեցին և բանտարկեցին: Շիլլերը զուլսը կորցրեց սարսափելի կերպով: Ո՞ւմ դիմէր: Ծնողներից ոչինչ չէր կարող սպասել: «Ես և քո մայրդ — գրում է նրան այդ ժամանակ հայրը — բնաւ չենք կարողանում բմբռնել, թէ ինչու դու մի այդպիսի դրութեան մէջ պիտի ընկնես, որի մասին մտածելուց մեր մաղերը ցից են կանգնում... Ձեր կարծիքով ի՞նչ կարող ենք զգալ մենք, երբ մտածում ենք, որ մեր որդին բոլոր այդ նեղութիւնների մէջ չէր ընկնիլ, որ մենք նրա պատճառով անվերջ հոգսերի մէջ չէինք լինիլ, որ Դուք արդէն մինչև այժմ Ձեր նպատակներին հասած կ'լինէիք, եթէ այստեղ մնացած լինէիք: Եւ Դուք այժմ ընդհանրապէս աւելի բաղդաւոր և աշխարհքի համար աւելի պիտանի կ'լինէիք, եթէ բաւականանայիք միջին ճանապարհով և չը կամենայիք անպատճառ մի նոր զարեշրջան ստեղծել»: Եւ եթէ հարազատ ծնողները այդ-

պէս էին հասկանում բանաստեղծի վիճակը, և այդպէս էին «թեթեւացնում» նրա բեռը, ի՞նչ կարող էր սպասել նա մի Շվանից կամ Դայլբերգից: Շիլլերը միանգամայն շարեց և չը դիտէր ում դիմել և ինչ անել: Բաղդաւորապէս մի բոլորովին անսպասելի կողմից օգնութեան ձեռք մեկնեցին նրան: Շիլլերը ապրում էր այժմ Շտրէյխերի հետ միասին մէկ խեղճ արհեստաւորի, այսինքն հասարակ հիւանդ, տանը: Այդ արհեստաւորը և իւր կինը մեծ յարգանքով էին վերաբերում դէպի բանաստեղծը, որովհետեւ վերջինս միշտ վերին աստիճանի բարեկամաբար և սիրով էր վերաբերում դէպի այդ ընտանիքը: Սրանց յարգանքը աւելի ևս սաստկացաւ, երբ մի անգամ Շիլլերը կարողացաւ ազատել նրանց որդին վտանգաւոր հիւանդութեան ճանկերից: Պատահմամբ վարպետը և իւր կինը իմացան Շտրէյխերից, թէ ինչ ծանր հանգամանքների մէջ է գտնուում Շիլլերը... և դիտէ՞ք ինչ տրին... նրանք չ'առաջարկեցին բանաստեղծին բոտ կարելոյն շուտ դատարկել բնակարանը, ինչպէս սովորաբար անում են կալածատէրերը կամ հարուստ ընտանիքները: Այլ իրանց արիւն-քրտինքով հաւաքած կոպէկները ամենայն ուրախութեամբ յանձնեցին բանաստեղծի անապահով ձեռքը, որ նա վճարէ անհրաժեշտ պարտքերը: Շիլլերը կրկին մի փայլուն տկնարկ ստացաւ, թէ ում էր պէտք նրա տաղանդաւոր գրիչը... Ուստի և որքան էլ ծանր լինէր նիւթական պակասութիւնը, Շիլլերի մոքովն անգամ չէր անցնում, երբ և է շեղւել մի անգամ ընտրած ճանապարհից: «Ա՛խ, քոյրիկ, դժւար է ինձ բացարիկ, դժւար է բացատրել...» Եւ այդ երկու բառ բացականչութեան մէջ արտայայտուած է ամբողջ Շիլլերը... Որքան արցունք կայ, որքան վիշտ կայ, որքան կրակ կայ, որքան դժկայ այդ անորոշ բացականչութեան մէջ... Դժւար է բացատ-

րել նոյն իսկ հարադատ քրոջը՝ էլ ունի է հեշտ... Այո, կար մէկը... բանաստեղծը ունէր մի «քոյրիկ», որը հասկանում էր նրան առանց որևէ բացատրութեան... Մի ոսկեթել կապում էր Շիլլերին երկնքի հետ, ուստի նա երբեք չէր վհատում... բանաստեղծը գտել էր իւր Լաուրային... Անունը Շարլոտա էր:

Շարլոտան մի հարուստ և ազնւական ընտանիքի դաւակ էր: Նա դեռ փոքր ժամանակ մի լուրջ, բայց չափազանց զգայուն երեխայ էր: Նա չէր սիրում խաղալ, բայց մեծ ախորժանքով աւանշ էր դնում բարեպաշտ մայրիկի առասպելները և ծերունի անտառապետի սարսափելի պատմութիւնները: Եղբոր հետ միասին շատ անգամ թափառում էր նա հովիտներում և անտառներում, որոնելով ինչոր բոյսեր: Իրանց տանը աշխատող մի ֆրանսիացի կնոջից սովորեց նա ֆրանսերէն խօսալ: Կարդալ չէր սովորում նա, բայց բնութեան տեսարանները և անընդհատ հարց ու փորձը, որ անում էր նա շրջապատողների մէջ, բանասէր երեխային մտածողութեան առատ նիւթ էին տալիս: Շուտով ծնողները ուղարկեցին նրան Բամբերկ իւր հօրաքրոջ տունը: Այստեղ յանձնեցին փոքրիկի դաստիարակութիւնը մի կաթողիկ կնոջ, որը յաճախ ասնում էր նրան մօտակայ վանքերը մանածելու, և վառում էր նրա երեւակայութիւնը ամեն տեսակի հրաշադորձական պատմեցանքներով: Այդ ժամանակ ամբողջում մեռաւ Շարլոտայի հայրիկը, որը առանձնապէս սիրում էր հէնց այդ մէկ աղջկան: Մահւան անկողնում խեղճ բարձր տոջորւում էր, վերջին անգամ իւր փոքրիկին տեսնելու համար, բայց առանց տեսնելու հոգին աւանդեց: Վէց ամսից յետոյ փոքրիկ աղջկայ ներկայութեամբ մեռաւ նրա մայրիկը: Ապա ամբողջի դռները կողպեցին, բեկեռներով պնդացրին ու կնքեցին, իսկ երեխաներին ուղարկեցին Նօրդհայմ, հօրեղբւր տունը, ուր նրանք մնացին տարի

ու կէս: Այստեղ բաղմաթիւ երեխաներ կային, որոնք աշխատում էին զբաղեցնել Շարլոտային, բայց նրանց հաղիւ էր յաջողում, որովհետեւ անբաղդ որբիկը չէր մոռանում ծնողներին:

Երբ Շարլոտան տասն տարօք էր, ուղարկեցին նրան քոյրերի հետ միասին Մայնինգէն՝ Թուրք անունով մէկ պառոնի տունը, ուր նրա կնոջ առաջնորդութեամբ Շարլոտան սկսեց կանօնաւոր դաս առնել: Այստեղ շուտով նկատեցին փոքրիկ օրիորդի օտարօտի յատկութիւնները և կնքեցին նրա ճակատին «Վայրենի» անունը: Եւ ահա փոքրիկ Վայրենին աւելի ևս խորասուզեց ինքն իւր մէջ և շարունակ մտածում ու հոգս էր անում հանգուցեալ մօր մասին: Ամեն գիշեր Շարլոտան հէնց որ աչքերը խօսում էր, յայտնում էր մայրիկը և մինչև լոյս նրան առասպելներ էր պատմում: Փոքրիկ աղջիկը ուրախանում, մխիթարւում էր, բայց հէնց որ լոյսը բացւում էր, մայրիկը կրկին թռչում—հեռանում էր և Շարլոտան դարձնում զարթնում էր: Նա նորից ու նորից արտասուք էր հօւրելով զարթնում էր: Նա նորից ու նորից արտասուք էր թափում, հեկեկում էր, բայց մինչև գիշեր չէր հանգարւում:

Այնուամենայնիւ նա դասերի մէջ յառաջ էր դնում, այն էլ շատ հիմնաւոր կերպով: Նա շատ սուր յիշողութիւն ունէր և դէպի ամեն բան վերաբերւում էր խիստ քննական ու կասկածոտ կերպով, բայց սովորածը լաւ էր իւրացնում: Այդպիսով արագութեամբ զարգանում էր նրա ինքնուրոյնութիւնը և զիտակցութիւնը: Նա ժամանակ էր անցուցանում ընտիր շրջաններում: Յաճախ հանդիպում էր պատանի գահաժառանգի և նրա քոյրերի հետ, մասնակցում էր պալատական տօնադի և նրա քոյրերի հետ, մասնակցում էր պալատական տօնադի խմբութիւններին, բայց առանձին ոգևորութեամբ ներկայ էր լինում նա պալատում մի իտալացի երաժշտի դասատուութեան ժամանակ: Օրիորդը միշտ խոյս էր տալիս անհամ ու դատարկ խօսակցութիւններից և աշխատում էր մասնակցել լուրջ վիճաբանութիւններին կարեւոր նիւթերի մասին: Նա շատ էր խօ-

սակցում՝ պալատական քարոզիչ Ֆրանկերի հետ, որը շատ զարգացած մարդ էր և յայտնի էր, որպէս «Լիբանանի վարդապետ» զրամայի հեղինակ։ Տեսնւում էր նոյնպէս մեր ծանօթ զրադարանապետ Բայնլալդի հետ և առհասարակ Մայնինդէնում՝ պատահող ոչ մի լուրջ դիտման, կամ որեւէ գաղտնի ընկերութեան անդամ չէր կարող աղատուել նրա ձեռքից. ամենքի հետ պիտի նա ծանօթանար, իւրաքանչիւրից մի բան սովորէր։ Ի միջի այլոց թռուցիկ կերպով ծանօթացաւ նա Շիլլերի հետ, երբ վերջինս մի երկու օր Մայնինդէնում մնաց. արդեօք որեւէ թաղնւած կայծէ՞ր մնացին նրանց սրտերում...

Շարլոտան պարապում էր շատ լուրջ ու բազմակողմանի ընթերցանութեամբ։ Նա կարգաց ի միջի այլոց աստուածաշունչը, զուռանը, Վոլտերի զրուածքները, Բօլէնի «Տիեզերական պատմութիւնը», Շէկսպիրի դրամաները և այլն։ Ծանօթ էր նոյնպէս Շիլլերի «Աւագակների» հետ։ Կենսական հանգամանքներն էլ այնպէս էին, որ օրէցօր կեանքը ու մարդիկ ընկնում էին Շարլոտայի աչքից և նրա մէջ վարդանում էր մի նոր, թարմ, ու բարձր կեանքի տենչանքը։ Տարաբաղդ որբերը մեծանում էին և բացի մէկից ամենքն էլ ազնիւներ լինելով, խնամատարները աշխատում էին բոլոր կարելոյն շուտ միմեանց ետեւից մարդու տալ և զլխից ռազ անել։ Շարլոտան վհատած սրտով տեսաւ, թէ ինչպէս իրանից մեծ քրոջը, Վիլհելմինային, զօռով պսակեցին մի չսիրած կոմսի հետ։ Հաղիւ պսակը վերջացած, սուրբ սեղանի առաջ նորահարսը ուշադնաց եղաւ և կիսակենդան դրութեան մէջ կառք նստացրին ու տարան ամուսնոյ տունը։ Ուղիղ մի տարի ու հինգ օրից յետոյ Վիլհելմինան գերեզման մտաւ։ Մի քանի օրից յետոյ յանկարծակի (!!) մեռաւ Շարլոտայի միակ եղբայրը, որը ողջ և առողջ ուսանում էր համալսարանում։ Արդեօք ի՞նչ պատահեց...

Վերջինիս մահից յետոյ որբերի հօրից մնացած կալածք-

ների մասին իրաւաբանական տարակուսանքներ ծագեցին։ Հարցն այն էր, թէ արդեօք կառավարութիւնը ինչպէս պիտի վերաբերէ գէպի անժառանգ բարձնի անշարժ կայքը։ Խնդիրը շատ բարդ էր։ Այդ ժամանակ ոմն բարձր աստիճանաւոր Կայլը (հորթ) խնդրեց Շարլոտայի միւս քրոջ Լօրիսէնի ձեռքը, բայց աղջիկը լսել չէր ուզում այդ մասին։ Սակայն խնամակալը տեսնելով որ իրաւաբանական կնճռաւծ հարցերը լուծելու համար յիշեալ փեսացուն շատ յարմար անձնաւորութիւն է, պսակը զօռով զլուխ բերաւ։ Իսկ հետեւեալ տարին պարոն Կայլը, կամենալով հանդուցեալ բարձնի ժառանգութեան դործերը ամբողջովին կենտրոնացնել իւր ձեռքում, որոշեց իւր եղբորը ամուսնացնել Շարլոտայի հետ։ Հայ ընթերցողը թող չը զարմանայ, գերմանացոյ մէջ հաս ու չը հասի խնդիր չկայ։

Շուտով երկրորդ հորթը, ուղում էի ասել մայօր Կայլը, վերադարձաւ պատերազմի դաշտից և ծանօթացաւ իւր հարսնացուի հետ։ Ոչ մայօրի, ոչ էլ Շարլոտայի կողմից չէրմ դրացմունքի ոչ մի նշոյլ չկար, այնուամենայնիւ երկու կողմի խնամիները աշխատութիւն դործ գնելով զլուխ բերին նրանց պսակը։ Նորապսակ զոյգը անցկացրեց ձմեռը համարեա մշակութեան մէջ, հասարակութիւնից հեռու։ Բայց մարդ ու կին միմեանց հետ էլ մի առանձին ընկերական կեանք չէին անցուցանում։ Մայօրը միայն պաշտօնով էր հետաքրքրւում, գեռահաս տիկինն էլ անտեսական դործերից աւել մնացած ժամանակը մի անկիւն էր քաշւում և պարապում էր ֆրանսիական զրքերի ընթերցանութեամբ, որը նրա միակ մխիթարութիւնն էր կողմում։ Շարլոտան օրէցօր սառչում էր կեանքից, կորցնում էր աշխոյժը և ապագայի վրա ունեցած յոյսէրը։ Ձմեռը անցաւ։ Մայօրը պիտի գնար բանակը, որը գանւում էր Մանհայմի մօտակայքում։ Շարլոտան էլ չը կամեցաւ

Ֆնալ Մայնինդէնում և Ճանապարհ ընկաւ ամուսնոյ հետ միասին. նա կամենում էր թէկուզ Ճանապարհորդութեան մէջ որեւէ կերպով չըլել իւր ուշադրութիւնը: Բայնվալը, զիտե- նալով որ տիկինը Շիլլերին գնահատողներից մէկն է, նամակ տւեց նրան բանաստեղծի վրա: Մանհայմ հասնելուն պէս տիկինը տեսնուեց բանաստեղծի հետ և ծանօթացրեց նրան իւր ամուս- նոյ հետ: Ապա նորեկներին առաջնորդեց բանաստեղծը քաղաքի հետ ծանօթացնելու համար: Այդպէս ընտելացան նրանք միմեանց հետ:

Շուտով մայորը Մանհայմում բնակարան վարձեց կնոջ համար, իսկ ինքը գնաց բանակը: Նա դաւանում էր այն սկզ- բունքը, թէ բանակում է կարելի կին ունենալ, որպէս զի զինւորականը ազատ լինի կնոջ քնքշայնող ազդեցութիւնից և համարձակ կերպով նւիրէ իւր պաշտօնին, հարբեցողութեան և ամեն տեսակի զարծութիւններին... Իսկ կինը... Կնոջ տեսութեան համար նա շաբաթը մի երկու անգամ՝ դալիս էր քաղաք: Դեռահաս տիկինը մէնակ տխրում էր, ձանձրանում էր: Ինչ անէր... Մանհայմում նա ոչոք չունէր բացի Շիլլերից: Բնական է, որ նրա և բանաստեղծի մէջ յաճախ տեսակցու- թիւն էր տեղի ունենում: Չէ՞ որ Շիլլերը նոյնպէս ոչ ոք չունէր: Մէնակ մարդիկը միմեանց միշտ որոնում են:

Մի պատահական դէպք աւելի ևս մտերմացրեց երկու բարեկամներին: Շարլոտան ծնեց Մանհայմում իւր առաջի- նեկը: Միւս օրը ամուսինը արդէն միամտացաւ նրանից, թողեց ու գնաց բանակը: Հետեւալ գիշերը, միայնակ պառկած ծննդկանի առաջ յանկարծակի բացւեց ննջարանի վարագոյրը, և մի խելագար կին, ոտնաբոբիկ, մերկ թւերով ու կրճքով, կանգնեց նրա առաջ և սկսեց կռծել վարագոյրի ծայրերը: Շարլոտան սարսափած կամեցաւ օգնութեան կանչել, բայց լեզուն կտրւեց և ուշաթափ վայր ընկաւ: Բազդաւորուպէս

խելագարը սկսեց գոռալ և նրա ձայնից իսկոյն ներս վազեցին տան աղախիները և գտան տանտիկնոջ ուշաթափ դրութեան մէջ: Իսկոյն վազեցին Շիլլերի ետեւից, որը անմիջապէս բժիշկ բերաւ: Շարլոտային ուշքի բերին և միայն խիստ զեղերի օգնութեամբ կարողացան նրա լեզուն նորից բացել: Այդ ախուր դէպքի հետեանքը միայն մի շաբաթից յետոյ բոլո- րովին անցաւ:

Ահա այդ օրից յետոյ Շիլլերը այլևս մէնակ չէր թողնում Շարլոտային և համարեա ամենայն օր տեսակցում էր նրա հետ: Դեռահաս կինը ոչոք չունէր Մանհայմում բացի Շիլլերից, իսկ վերջինս նրա համար հաղար բարեկամ արժէր: Եւ հէնց ամբողջ աշխարհքում ինչ ունէր այդ խղճուկը... Մայր չունէր, հայր չունէր, քոյր չունէր, եղբայր չունէր, սրտակից — արիւնա- կից ազգականներ չունէր... Սրանց փոխարէնը ինչ որ ունէր երանի՜ թէ բոլորովին չունենար... Ամբողջ ժամերով նստում էին նրանք միասին և խօսակցում էին, սուրճ էին խմում, քննում էին տիեզերքը, կեանքը, երեւոթները, հոգիները... ար- ծարժում էին իրանց տարակուսանքները և միմեանցից բա- ցատրութիւն էին պահանջում: Եւ ինչպէ՞ս հասկանում էին նրանք միմեանց... Երբ երկու տաղանդաւոր սրտեր ըմբռնում են միմեանց, լրացնում են միմեանց, իբնէ, ի ծագմանէ ներ- դաշնակ են իրար հետ, այն ժամանակ միայն տիեզերքը, երկինքը, կեանքը հասնում են իրանց նպատակին, հրեշտակները ջրն- ծում են, զիտակցութիւնը փայլում է, գեղեցկութիւնը արտա- յայտւում է, կրօն է յառաջ դալիս... Բաժանի՜ր այդպիսի զոյգը իրարից և ահա դժոխքը պատրաստ է... Որքան նման էին Ֆրիցը և Շարլոտան իրանց բնածին յակոթութիւններով, իրանց ձգտումներով, իրանց ըմբռնողութեամբ և յնորքներով, իրանց աներեւոյթ կրակով... Եւ որքան նման էր նրանց երկուսի անցուցած կեանքը և շրջապատող հանգամանքները...

Եւ վերջապէս որքան նման էին նրանց ներկայ իդէալները...
 Ինչպէ՞ս պիտի երկու պղպխի սրտերը, մի անգամ միասին
 Թրթռալուց յետոյ, մի անգամ միմեանց կպչելուց յետոյ,
 նորից անշատէին, կտրւէին, հեռանային միմեանցից... Որպէ՞ս
 կարեկցում էին նրանք միմեանց, որպէ՞ս կը կամենային միմե-
 անց վիշտը Թեթևացնել, որպէ՞ս հեշտ կը այդ նրանց համար,
 Եթէ՞ միայն... Եթէ՞ միայն... Բայց աշխարհքը, բարբարոս,
 անդուծ աշխարհքը միթէ Թոյլ կը տար պղ... Որքան ծանր
 էր բանաստեղծի սրտին, տեսնել Թէ ինչպէս իւր Լաուրան,
 որին նա մանկութեան օրերից սկսեալ որոնում էր, այժմ
 տառապում է մի դադարկամիտ, չնչին, ունայն աստիճանա-
 ւորի ձեռքին, որին նա չէր սիրում և երբեք էլ չէր կարող
 սիրել: Ուղիղ այդ ժամանակ նկարագրում էր Շիլլէրը տարա-
 բաղի Թագաժառանգի կեանքը և իւր սեփական վիշտը նրա
 լեզուով էր արտայայտում ասելով.

Ես չէի բողոքիլ.	Միայն Թէ իմ կայսրը
Մոռանալ կուզէի,	Քո զինը իմանար,
Թէ որքան երջանիկ	Սակայն նա չ'իմանում:
Քո սիրով կ'լինէի...	Այդ է կրակ ինձ համար...

Մի անգամ միայն մի փոքրիկ ԹիւրիմացուԹիւն տեղի
 ունեցաւ երկու բարեկամների մէջ, այն էլ շուտով անցաւ:
 Շարլոտան վաղուց խնդրում էր Շիլլէրին ծանօթացնել իրան
 «Դոն-Կարլոսի» հետ, որով բանաստեղծը ներկայումս դբաղւած
 էր: Շիլլէրը շարունակ ձգձգում էր, կամենալով մի որոշ տեղ
 հասցնել զրւածքը: Վերջապէս բերաւ մի զիշեր տակաւին
 անմշակ զրուԹեան մէջ առաջին դործողութիւնը և սկսեց
 կարգալ: Այստեղ պատահեց նոյն ԹիւրիմացուԹիւնը, որ տեղի
 ունեցաւ Մայէրի տանը «Ֆիէսկօն» կարդալուց: Շիլլէրը
 կարդում էր իւր սովորական ոգևորութեամբ և անբնական
 ոճով: Շարլոտան լուռ էր և տխուր, ուստի բանաստեղծը

Շարլոտա

պահանջեց, որ նա յայտնէ իւր անկեղծ կարծիքը: «Սիրելի Շիլլէր, ասաց վերջապէս տիկինը, Դուք երբեք սրա նման թոյլ բան չէք գրել»: Բանաստեղծը վիրաւորեց, դեցեւ տեսարակը սեղանի վրա և զլխարկն ու ձեռնափայտը վերցնելով, դուրս դնաց: Տիկինը ինքն էլ վշտացաւ և մէտակ քնալով կարգաց տեսարակը սկզբից մինչև վերջը և մեծ ախորժանքով հասկացաւ, որ ինքը չարաչար սխալւել է: Նա իսկոյն մարդ ուղարկեց Շիլլէրի ետեւից, բայց բանաստեղծը միայն միւս առաւօտ նորից եկաւ: Շարժումն խօստովանեց իւր սխալը, արտայայտեց իւր հիացմունքը, միայն թէ Շտրէյխէրի նման չը թաղցրեց սխալ տպաւորութեան պատճառը: «Ձեր օտարօտի արաստանութիւնը — ասաց նա — և կարգալու անբնական եղանակը բոլորովին փայնում են զրեւոյթի տպաւորութիւնը»: Նա չը բուականացաւ այդ նկատողութեամբ, այլ սկսեց համբերութեամբ, փոքր առ փոքր, սովորցնել Շիլլէրին, թէ ինչպէս պէտք է կարգալ դրամատիկական զրեւոյթի ուրիշների ներկայութեամբ: Եւ ահա մինչդեռ աղիւս տիկինը կը սովորցնէ բանաստեղծին կարգալու ձևը, մենք զնանք տեսնելու, թէ ինչ դուրսեան մէջ են Շիլլէրի միւս գործերը...

Դայլբերգի հետ զրաժ պայմանների համեմատ, Շիլլէրը պիտի մի տարւայ մէջ մի երրորդ պիէս էլ հասցնէր բեմ գնելու համար: Խօսքը վերաբերում էր Դոն-Կարլոսին, որը սակայն դեռ շատ հեռու էր վերջանալուց: Ճէնց այդ հանդամանքը արդէն թուլացրեց բանաստեղծի զիւրքը և զգալ տուաւ թէ գիրեկտորին և թէ դերասաններին, որ Շիլլէրի աշակցութեան վրա շատ յոյս դնել չէ կարելի: Բայց ո՞վ էր մեղաւոր այդ բանի մէջ: Բարօնը իրաւունք ունէր պահանջելու, ինչոր պարզօրէն զրաժ էր պայմանագրի մէջ: Շիլլէրը նոյնպէս մեղաւոր չէր, որովհետեւ, չը նայելով իւր բոլոր ցանկութեան և աշխատանքին, պիէսը միայն կիսով չափ կարողացաւ զրել, այն

էլ դեռ շատ անյարմար էր բեմի համար, թէև ընթերցանութեան շատ լաւ նիւթ էր տալիս: Մեղաւորը միայն այն սխալ սկզբունքն էր, որ մտել էր պայմանադրի մէջ, իբր թէ բանաստեղծին կարելի է վարձել որոշ պայմաններով: Վաճառականական-գործարանական չափսը մտցրել էին մոլորանների սուրբ ասպարէզը... Սնիորձ բանաստեղծը և փորձաւոր արւեստավաճառը ինկատի էին առել, որ զեղարւեստական «ապրանքը» չէ կարելի արշինով չափել, կամ փութերով կշռել... Այստեղ առհասարակ որևէ գործնական նիւթական չափի մասին խօսք անգամ չի ել չէ կարող: Հէնց այդ հանգամանքի մէջն է զեղարւեստի երկնային բնաւորութիւնը, այստեղ է արւեստը արհեստից բաժանում, այստեղ է ստեղծագործը վարպետին մնաս բարեւանում... Երբեմն բանաստեղծի արիւնշաղախ սրտից դուրս թռած մի փոքրիկ շարքը, մի բառը, մի հնչիւնը շատ աւելի դին ունի, քան թէ հէնց նոյն բանաստեղծի մի ամբողջ վէպը կամ դրաման: Ժամանակ է պատահում, որ արւեստագործը ամիսների ընթացքում չէ կարողանում մի հատիկ կարգին «աղիւս» պատրաստել, բայց նոյն բանաստեղծը մի ուրիշ անգամ հէնց մի քանի դիշերներ անքուն մնալով մի հսկայական սիւն է կանգնեցնում, որի մէջ կարծես թէ դարեւոր աշխատութիւն և եռանդ է թափնւած... Այժմ արի ու չափիր... «Դօն-Վարդսը» սկզբում մի սովորական նիւթ էր երևում Շիլլերի աչքին, բայց հետզհետէ բանաստեղծը դիտակցում էր, որ ինքը կանգնած է մի շատ բարձր էութեան առաջ, ուստի և չէ կարող մեքենայաբար շարունակել ու վերջացնել, ինչ է թէ պայման է դրել... Աշխարհքի սովորական որդիները կաղմում են, իսկ մոլորանների սիրահարները ստեղծում են, բայց կաղմարարութեան և ստեղծագործութեան մէջ սարսափելի անդունդ կայ: Ստեղծագործութիւնը մի տեսակ կրօնական պաշտամունք է. զուք չոքում էք ձեր

Աստուծոյ առաջ և աղօթում էք, իսկ աղօթքի էութիւնը քանակութիւնը չէ, այլ յատկութիւնը...

Տեսնելով, որ բուն թատրոնը չէ կարողանալու ապահովել իւր դիրքը, Շիլլերը սկսեց ուշ դարձնել թատրոնի հետ կապ ունեցող ուրիշ հանգամանքների վրա: Նա մտածեց մի ժողովածու հրատարակել «Մանհայմի դրամատուրգիա» անունով, որը կ'ըլիէր Մանհայմի թատրոնի օրդանը, ուստի և նրա պատա պահանջեց Դայլբերգից, բայց մերժում ստացաւ: Ի միջի այլոց լրացաւ պայմանադրի տարին և նորից պայման դնելու մասին բարձր չէր մտածում: Առանց տատանելու Շիլլերը սեփական պատասխանատուութեամբ սկսեց հրատարակել մի պարբերական ժողովածու՝ «Բայնի թալիս» անունով, ուր զետեղում էր նա հետզհետէ Դօն-Վարդսի պատրաստ մասերը: Ժողովածուն ունէր մի առանձին բաժին, ուր խօսում էր նա տեղի ունեցող ներկայացումների մասին և շատ խիստ լեզու էր բանեցնում դերասաններին վերաբերեալ: «Տիկին Բէնշուրը—դրում է նա—կարող էր լաւ դերասանուհի դառնալ, եթէ միայն կարողանար զանազանել բացականչութիւնը աղաղակից, լայր զոռոցից, հեկեկանքը մոնչիւնից: Պարոն Բէլը լաւ կատարեց իւր դերը միայն այն կտորների մէջ, որը բարեհաճել էր սովորել»: Եւ այսպէս ոչ ոքի չէր խնայում Շիլլերը և աչ ու ձախ հարւածում էր ամեն մի թոյլութիւն և ուժեղ էր հարւածում: Այլապէս ծագեց այն բնական հանգամանքը, որ դերասանները, նշանաւորից սկսեալ մինչև ամենաչնչներ, սկսեցին աւել նրան և ամեն կերպ քանդել նրա ոտքի տակը: Օրէջօր բանաստեղծի և դերասանների յարաբերութիւնը լարում էր: Երբ երկրորդ անգամ բեմ դրին «Սէր և խարդաւանանքը», կարծես թէ դերասանները թափանցւած էին խարդաւանանքի ոգով խաղում էին ականայ և շատ ուրախ կ'ըլի նէին, եթէ ներկայացումը տապալէր: «Ես չը գիտեմ—դրում

է Շիլլերը այդ մասին Դայլերդին—[Թէ որ քաղաքադիտական նրբութեան պէտք է վերադրել այն, որ մեր պարոն դերասանները սկզբունք են դարձրել իրանց համար՝ վատ տեսարանները լաւ խաղով բարձրացնել, իսկ լաւ տեսարանները վատ խաղով փչացնել: Յարգանքի ամենափոքրիկ մի նշանը, որ դերասանը կարող է բանաստեղծին տալ, այն է, որ նրա զրուածքը լաւ անդիր սովորէ: Եւ այդ փոքրիկ յարգանքն անգամ ես չեմ նկատում: Ես ամբողջ ժամեր եմ դործ դնում, մի որեւէ դարձւածք ըստ կարելոյն լաւ կողմակերպելու համար, և այդ բանը անելուց յետոյ, ջառով սրտի տեսնում եմ, [Թէ ինչպէս իմ, դժարութեամբ զուլս բերած արտայայտութիւնը, դերասանը այլասեռում է իւր անպէտք ոճով: Երբեք է այդ մտքա դարձել, որ դերասանները ուղղում են բանաստեղծի սխալը: Երեկ ես այդ բանը աւելի զգացի, քան երբ և իցէ: «Սէր և խորհրդանշանք» բոլորովին պատռուած դուրս եկաւ, որովհետեւ դերասանների մեծ մասը դերը վատ էր սովորել: Շատ անգամ իմ խօսքերի փոխարէն ես յիմարութիւններ էի լսում... Ասենք [Թէ ինձ համար այդ բանը մեծ նշանակութիւն չունի, որովհետեւ ես կարծում եմ, [Թէ կարող եմ պնդել, որ աւելի [Թատրոնն է իմ զրուածքներից օգտւել, քան [Թէ իմ զրուածքները [Թատրոնից: Երբեք ես ինձ այնպիսի դրութեան մէջ չեմ դնիլ, որ իմ զրուածքը [Թատրոնից կախւած լինի: Բայց խօսելով ընդհանրապէս այստեղի [Թատրոնի մասին, չեմ կարող լռութեան տալ և այդ հանդամանքները: Ես կարծում եմ, [Թէ մի բանաստեղծ, որը բեմի վրա երեք պիէս է դրել, որոնց մէջն և «Աւազակները», որոշ չափով իրաւունք ունի յարձակւելու, երբ դերասանների կողմից անարդանք է նկատում»:

Բայց այդ դանդաղաներից ոչինչ օգուտ չ'կար: Մի անգամ լարւած յարաբերութիւնը օրէցօր վատթարանում էր: Ամենազխաւոր դերասան Իֆլանդին անգամ բաւականաչափ չէր

ըմբռնում բանաստեղծի արժանիքը: Իֆլանդը չէր բաւականանում դերասանական դասիններով, այլ կամենում էր զարմացնել մարդկանց ոչ միայն իւր խաղով, այլ և իւր սեփական պիէսներով: Նա կամենում էր այդ ասպարիզում մրցել Շիլլերի հետ և սրտի խորքում զգալով նրա տաղանդի զօրութիւնը, ատում էր նրան, [Թէ և աշխատում էր [Թաղցնել այդ սեղանիմունքը: Աստուած իմ, որքան ստոր է ազամաորդին... Ճշմարիտ է ուրեմն այն աւանդութիւնը, [Թէ Ադամը ցեխից է շինւած: Եւ

այդպէս Շիլլերի դրութիւնը ծանրանում էր: Բանն այնտեղ հասաւ, որ բեմի վրա զրին մի յիմար ու չնչին պիէս, ուր ծաղրւում էր ինչոր վարձկան [Թատե-

Կերներ:

րադիր... Կոյր տէքերն անգամ կը նկատէին, որ այդ պիէսը մի խայտառակ պատկեր էր, որ յատկապէս զրեկ էին Շիլլերից վրէժ առնելու համար: Եւ երբ բանաստեղծը

մօտ էր բարոյական վհատութեան, ահա հիւսիսից մի յանկարծահաս ձայն է դալիս, ընկերական մի քաղցրահնչիւն ձայն, որը սակայն սկզբում դեռ շատ [Թոյլ էր հնչում:

Շիլլերը ստանում է փօստից մի ծրար, որի մէջ մի ասեղնադորձած [Թղթակալ, չորս հատ արծաթանկար պատկերներ (երկու երիտասարդ և երկու օրիորդ), մէկ երգ նոտաներով և մի նամակ հետեւալ բովանդակութեամբ. «Այնպիսի ժամանակ, երբ դեղարւեստը հետզհետէ վայր ընկնելով դառնում է

հարուստ ու զօրեղ զւարճամոլների անառակ ճորտը, շատ լաւ է, որ մի մեծ մարդ է ասպարէզ մանուկ, և ցոյց է տալիս, թէ ինչ կարելի է անել նոյն իսկ այժմ: Մարդկութեան լաւագոյն մասը, որը զղուում է ներկայ ժամանակից, որը կամենում է թուել, վեր բարձրանալ, բայց չէ կարողանում, ուրախութեամբ է ընդունում այն մէկին, որ կարող է բարձրացնել նրան: Եւ իւր կողմից այդ լաւագոյն մասը պատրաստ է յօժարութեամբ սեղմելու իւր բարերարի ձեռքը, ուրախութեան և ոգևորութեան

Գլորիայի դարձնացուն:

համար»: Նա-

միւսը պատրաստել էր նկարները, երիտասարդներից մէկը ձայնադրել էր Աւագակապեա Կարլի հարսնացու Ամալիայի երգը, իսկ միւսը շարադրել էր նամակը: Այդ չորս հոգին Շիլլերի մշտակայ ընթերցողներ և երկրպագուներ էին, որոնք մի օր շատ ոգևորւելով բանաստեղծի դրամաքննչների, որոշեցին այդպիսի մի փոքրիկ համակրական ցոյց անել բանաստեղծին:

Շիլլերի վրա շատ քաջալերիչ տպաւորութիւն արաւ այդ փոքրիկ նամակը: «Այդպիսի մի ընծան—զրոււմ է նա տիկին

մակը ուղարկել էին Լայպցիգից երկու երիտասարդ զիւնակահաններ Կէրնէր և Հուբեր, իրանց հարսնացուների հետ միասին: Վերջիններից մէկը ասեղնադործել էր թղթակալը,

Վոլլշտէյնին—բոլորովին անծանօթ մարդկանց կողմից, որը միմիայն զուտ համակրութեան արդիւնք է, այդպիսի մի ընծան իբր վարձատրութիւն այն բաւականութեան համար, որ ստացել են իմ դրամաքննչները կարգալուց, իմ աչքին աւելի արժէ, քան թէ ամբողջ աշխարհքի բարձրաձայն բացականչութիւնը, այդ է հէնց միակ հատուցումը իմ անցուցած հազարաւոր մուսլ թուականների համար: Եւ երբ ես այդ ձեռով շարունակում եմ մտածել և երեւակայում եմ, որ աշխարհքում գուցէ էլի այդպիսի շրջաններ կան, որոնք ուրախանում են ինձանով, թէ գուցէ հարիւր կամ աւելի տարիներ յետոյ, երբ իմ փոշին վաղուց արդէն անհետացած կ'լինի, իմ յիշուրախանում, և մոռանում եմ իմ դաժան վիճակը»:

Հուբեր:

Շիլլերը պիտի պատասխանէր Լայպցիգից ստացած նամակին, բայց միշտ էսօր—էգուցի զոյելով, յետաձգում էր: Նա չէր կարողանում իրան պարզ հաշիւ տալ, թէ ինչպէս պատասխանէ այդպիսի մի համակրական ցոյցին, և հարկաւոր տրամադրութիւնը չէր ունենում: Վերջապէս վեց ամիս անցած, մի տիտուր երեկոյ, երբ նա սաստիկ վհատած էր, մտաբերեց, որ հեռու հիւսիսում իրան յարգողներ կան, որոշեց իսկոյն և եթ զրել նրանց պատասխանը: «Խոստովանում եմ

շատակը կը օրհնեն և իմ գերեզմանի վրա արցունք կը թափեն... երբ այդ բոլորը երեւակայում եմ, այն ժամանակ միայն հաշտւում եմ ես Աստուծոյ հետ,

—զրու՞մ է նա—որ ես այդ նամակը զրու՞մ եմ կարմրած երեսով, և ես ինքս իմ առաջ ընկձու՞մ եմ, որ ես այդ բո-
ւոյէին իմ աչքերը երկչոտութեամբ վայր եմ զցում, վախենա-
լով ձեր պատկերներէից, որոնք կախած են սեղանիս վերը և
այդ բոյէին մարմնացել են, կենդանութիւն են ստացել և
յանդիմանում են ինձ»։ Ապա շնորհակալութիւն յայտնելով
ստացած ընծաների և յայտնած համակրանքի համար, բանաս-
տեղծը աւերացնում է. ես արդէն վհատել էի և կամենում
էի ձեռք վեր-
ցնել իմ
փշայի ծանա-
պարհից,
բայց միաքս
փոխեցի ձեր
խօսքերից
քաջալերւած,
ուրեմն ես իմ
կոչման մէջ
մնալով ձեզ
եմ պարտա-
կան»։ Կեր-

Հուրէրի հարսնացուն։

պիսի բաներ, ինչ որ չէ կարելի տեսլ զբաւոր կերպով։ Մեզ
ցաւ է պատճառում, որ մի մարդ, որը այնպէս թանդ
է մեր սրտին, շատ հոգսեր ունի։ Մեզ համար շատ
քաղցր կ'լինէր, եթէ կարողանայինք մեղմացնել նրա հոգսերը։
Չէնց այդ պատճառով անհրաժեշտ է մեզ Ձեր բարեկամու-
թիւնը»։ Շիլլէրը ուրախութեամբ ընդունեց այդ հրաւերը։
«Ձեր վերջին նամակը ստանալու օրից սկսեալ—զրու՞մ է նա
Կէրնէրին—մի ձայն շարունակ հնչում է իմ ախանջին, թէ
այդ մարդիկ քեզ են պատկանում և դու այդ մարդկանց ես

ն է ր ը պ ա-
տասխանելով
բանաստեղ-
ծին, սրտա-
զին կերպով
խնդրում է
նրան դնալ
իրանց մօտ
Լայպցիկի
ասեղով. «Այն
ժամանակ
մենք կասենք
Ձեզ շատ այն-

պատկանում»։ Այդ նամակը կիսատ ընկած մնաց Շիլլէրի
սեղանի վրա ամբողջ տասնութերկու օր, որից յետոյ նա կրկին
շարունակեց։ «Այդ տասնութերկու օրւայ ընթացքում այնպիսի
մի յեղափոխութիւն է կատարւում ինձ հետ և իմ մէջ, որ
ներկայ նամակը շատ աւելի կարեւորութիւն է ստանում, քան
թէ ես կարծում էի. նա իմ կեանքի մէջ տարեւորան է կազմում։
Ես չեմ կարող այլևս Մանհայմում մնալ։ Ցասնեղիւ օր շա-
րունակ ես միայն այն եմ մտածում, թէ ինձ անհրաժեշտ է
հեռանալ այստեղից։ Մարդիկ, յարաբերութիւնները, Լը'իւրը
և երկինքը անտանելի են ինձ համար։ Ես ոչոք չունեմ այս-
տեղ, կատարելապէ՞ս ոչոք (?), որը կարողանար լցնել իմ սրտի
դատարկութիւնը, ոչ մի բարեկամուհի, ոչ մի բարեկամ։ Իսկ
այն ինչ որ դուցէ իմ սրտին շատ թանդ է, ինձ չէ պտակա-
նում...» Ի՞նչ տեսլ կուղի, որ այդ ախանջը Շարլոտային
էր վերաբերում։

Բայց ինչո՞ւ էր Շիլլէրը կամենում փախչել Մանհայմից։
Ասենք թէ երես առած դերասաններից նա շատ էր բեղրել։
Ասենք թէ ազդականներ ու բարեկամներ չունէր նա այնտեղ,
սակայն չէ՞ որ Շարլոտան այնտեղ էր։ Չէնց բանն էլ այդ է...
Նա կամենում էր հեռանալ Մանհայմից, որովհետեւ Շարլոտան
այնտեղ էր։ Դժւար էր, անհնար էր նրա համար լինել Ման-
հայմում և թէկու՞ղ մի օր առանց Շարլոտայի անցկացնել։ Իսկ
եթէ այցելում էր նրան, մի ժամ անցուցանում էր նրա հետ,
այնուհետեւ նրանից հեռանալը սարսափելի էր, դժոխք էր
բանաստեղծի զգայուն սրտի համար։ Յիշեցնում ենք ընթեր-
ցողին, որ Դօն-Կարլոսի սիրային միմունջները նկարագրում էր
Շիլլէրը Շարլոտայի ազդեցութեան տակ։ Ահա թէ ինչ է
ասում երիտասարդ թագաժառանգը իւր սիրեցեալ թագուհուն.

Մի նշան, դիմադիմ,

Կր փրկէ ինձ մահից,

Մի հնչիւն քո լեզուից,

Կ'ազատէ դժոխքից...

Իսկ այդպիսի հրդեհը կ'այրէր, կը խորովէր Շիլլէրին, եթէ շարունակ կրկնէր: Երբ նրանք տեսակցում էին իրար հետ, ի հարկէ, վերաբերւում էին դէպի միմեանց ամենայն պատշաճաւորութեամբ և ոչ մէկը չէր աշխատում որևէ «սիրոյ» նշոյլ ցոյց տալ միւսին, ընդհակառակը իւրաքանչիւրը զսպում էր իրան, թէև այդ բանը Շարլօտային աւելի էր յաջողում, քան թէ Շիլլէրին: Բայց երբեք նրանք այն աստիճանի ոգևորւում էին, այն աստիճանի կարեկցում ու խղճում էին իրար, որ մոռանում էին, թէ իրանք այնուամենայնիւ օտարներ են... սակայն նոյն վայրկեանին սթափւում էին, և սարսափահար էին լինում, երբ զիտակցում էին, թէ ախր իրանք միմեանց չեն պատկանում, և չեն կարող պատկանել, իրաւունք չունին... Դեռահաս տիկինը, գնահատելով Շիլլէրի տաղանդը, երբեք չէր կամենում, որ նա շեղէ իւր իսկական շաւղից, զոչ գնայ, խորտակէ իւր ապագան: Ահա թէ ինչպէս է խրատում թաղուհի Ելիզաւէտան իւր Կարլօսին, որին նա չէր կարող պատկանել:

Օ՛, իմ խեղճ Կարլօս, թանկագին Կարլօս,
հասկանում եմ քեզ, պատանի հերոս:
Գիտեմ, թէ որքան ծանր է քո տանջանք,
Ձեռ գտնում սրտիդ ոչ մի սփոփանք:
Բայց պիտ' մաքառես, աներկիւղ կռւես,
Մինչև յաղթութեան պսակն առնես:
Ուր խորտակւում է թոյլն յուսահատ,
Այնտեղ կանգնում է հերոսը հաստատ:
.....
Սիրտդ մի բախշիր դու այդպէս էման,
Նա քո սեփական ազգին է արժան:
Ելիզաւէտն էր քո սրտի տէրը,
Թող նրա տեղ՝ լինի հայրենեաց սէրը:

Ուղիղ այդպէս էր վերաբերւում ազնիւ տիկինը դէպի Շիլլէրը: Դեռ երկրորդ նամակին պատասխան չը ստացած, Շիլլէրը յայտնեց նրան, որ ինքը մտադիր է հեռանալ Մանհայմից: Տիկինը շփոթւեց, դռնատուեց, այլայլեց և կամենում էր ինչ որ ասել, բայց չը կարողացաւ... «Դ՞ու, դ՞ու...» ասաց նա և լռեց: Այդ առաջին անգամն էր, որ տիկինը նրա հետ եղակի խօսեց: Շարլօտան դէմ չէր նրա զնալուծն, և բոլոր սրտով կամենում էր, որ նա կարողանայ յառաջադիմել:

Ինքը տիկինը միջոյններ էր մտածում այդ մասին: Նա միշտ պնդում էր, օրինակ, թէ «Դօն - Կարլօսը» Մանհայմում չի հասկացել և չի գնահատել: Պալատական շրջանից վերցրած նիւթը, ուր սիրտը կռիւ է մղում քաղաքական ու դաւանական յարաբերութիւնների դէմ, աւելի էր գնահատել և կը հասկացել բարձր շրջաններում, ուստի նա մտածում էր որևէ կերպով ճանապարհ բացել Շիլլէրի համար դէպի պալատական շրջանները: Եւ սրա համար նա շուտով մի լաւ սովոր գտաւ:

Վէյմարի դուքսը, յայտնի մեկենաս Կարլ Օգոլստը հիւր եկաւ Դարմշտատ: Տիկին Կայլըր ծանօթութիւն ունէր այդ քաղաքի պալատական շրջանների հետ, ուստի հարկաւոր յանձնարարական նամակներ տալով, ճանապարհեց Շիլլէրին Դարմշտատ, որ ներկայանայ Վէյմարի դքսին, որը յայտնի էր ամբողջ Գերմանիայում, որպէս տաղանդների զլխաւոր պաշտպան: Եւ իսկապէս դուքսը շատ սիրալիր կերպով ընդունեց Շիլլէրին և որոշեց, որ նա մի երեկոյ իւր և պալատականների առաջ կարդայ «Դօն - Կարլօսի» առաջին գործողութիւնը: Ահա թէ որտեղ պիտի նշանակութիւն ունենար տիկնոջ տւած խրատները արտասանութեան մասին: Ընթերցանութիւնը տեղի ունեցաւ և շատ լաւ տպաւորութիւն արաւ ունկնդիրների վրա, որոնց մէջ կային ոմանք, որ սեփական օրինակով շատ լաւ

էին ըմբռնում անբաղդ թագուհու զրուծիւնը, որ ակամայ խեղդում էր սէրը իւր սրտի խորքում: Եթէ «Աւաղակների» մէջ յղանում է ճնշած ժողովրդի վիշտը, սրա հակառակ «Դօն-Կարլոսը» ուղղակի դարձնում է պալատական կեանքի ամենանուրբ լարերին: Ունկնդիրներից շատերը բանաստեղծական հնչիւնների մէջ արտայայտւած էին տեսնում իրանց սեփական մրմունջները... Դուքսը մեծ բաւականութիւն զգալով զրամայից, յետոյ երկար խօսակցութիւն ունեցաւ հեղինակի հետ և հասկացրեց նրան, որ ինքը հետաքրքրւում է Շիլլերի վիճակով: Միւս օրը Շիլլերը ստացաւ դքսից հետեւեալ զրուծիւնը. «Մեծ բաւականութեամբ, իմ սիրելի պարոն զօտօր Շիլլեր, տալիս եմ Ձեզ խորհրդականի տիտղոս. ես յանկանում եմ տալ Ձեզ սրանով իմ համակրութեան նշանը: Մնաք բարեւ: Կարլ-Օգուստ, Ստիսէն-Վէյմարի դուքս»: Ուրախ վերադարձաւ բանաստեղծը Մանհայմի բայց աւելի էլ ուրախ էր Շարլոտան, հաւատացած լինելով, որ այդ տիտղոսը տալագայում նշանակութիւն կունենայ:

Այդ դէպքը չէր կարող խանդարել Լայպցիկի զնալու մտքին, այլ ընդհակառակն մէկը միւսին շատ պատշաճում էր, որովհետեւ Լայպցիկի զնալ արդէն նշանակում էր Վէյմարի սահմաններին մօտենալ: Բայց կար տակաւին մի զօրեղ արգելք. Շիլլերը տեղից շարժւելու համար փող չունէր, և լաւ պարտք ունէր թէ հին և թէ նոր: Երկար տատանւելուց յետոյ վերջապէս որոշեց Շիլլերը պարզապէս յայանել իւր զրուծիւնը նոր բարեկամներին և զրեց հետեւեալ նամակը հուբերին.

«Ես չեմ կարող հեռանալ Մանհայմից մինչև որ 100 ոսկի չունենամ: Բայց իմ «Թալիայի» առաջին տետրակից, որ հաղիւ ինձ 100 մանէթից աւելի տայ, ոչ մի եկամուտ չեմ սպասում... Մանհայմի բարեկամներիս չեմ կարող և չեմ կամենում այս անգամ փորձել... Նրանցից լաւագոյն-

ները աւելի իրանք են իմ օգնութեան կարօտ, քան թէ ես նրանց օգնութեան... Ձեզ կարող արդեօք Դուք պարտք դնել ինձ համար, մօտաւորապէս 300 մանէթ Ձեր կամ իմ անունով:

Հուբերը ստանալով Շիլլերի նամակը Լայպցիկում, իսկոյն բոլորը հաղորդեց Կերներին, որը զանաւում էր այդ ժամանակ Դրէզդէնում: Կերները իսկոյն գրեց Լայպցիկի դրաւաճառ Գօշէնին, որի հետ հրատարակչական հաշիւներ ունէր. «Ահա մի առիթ՝ Շիլլերին բարեկամական ծառայութիւն մատուցանելու... Իմ վճիռն է տալ նրան իսկոյն 300 տալեր, միայն թէ այն ձեով, իբր թէ նա փողը ստանում է «Բայնի Թալիայի» հաշիւին»: Շիլլերը շուտով ստացաւ այդ դումարը, վճարեց պարտքերը և պատրաստեց զնալու: Բայց յառաջ քան ճանապարհհէլը, մի նամակով բացատրութիւն տւաւ հուբերին իւր ապրուստի պայմանների մասին.

«Ես մտադիր եմ Լայպցիկում մի սխալից զգուշանալ, որը մինչև օրս Մանհայմում ինձ շատ անբաւականութիւն է պատճառել: Ես պիտի ինձ համար առանձին անտեսութիւն չունենամ և երբեք մէնակ չապրեմ: Այդ բոլորովին իմ բանը չէ—ինձ համար աւելի հեշտ է մի ամբողջ դաւադրութիւն սարքել կամ քաղաքական մի մեծ գործ զուլս բերել, քան թէ իմ անտեսութիւնը հոգ տանել: Իսկ պօէզիային ոչ մի բան այնքան չէ վնասում, որքան անտեսական հաշիւը: Իմ հոգին բաժանւում է, անհանդիստ է լինում, ես վայր եմ զորւում իդէալի աշխարհներից, հէնց որ մի պատուաւոր զուլպայ յիշեցնում է ինձ նիւթական աշխարհը: Միւս կողմից իմ ներքին երջանկութեան համար հարկաւոր է, որ ես ունենամ մի սրտակից բարեկամ, որը իմ մօտ ապրէ և ինձ համար լինէ մի հրեշտակ, որին ես կարողանայի զաղափար տալ իմ իդէալների և զգացմունքների մասին, նրանց ծննդեան վայրկեաններին...»

Հարց է ծագում, թե արդեօք կարող եմ ես Լայպցիգում իմ սրտի այդ ցանկութիւնները կատարել: Եթէ հնար լինէր, որ ես ձեզ հետ միասին մի բնակարան ունենայի, ապա իմ բոլոր հոգսերը վերջացած կ'լինէին: Ինչ աւելի բան պէտք չէ, քան եթէ մի ննջարան, որը միաժամանակ կ'լինի իմ գրասենեակը և յետոյ մի ընդունարան: Ներքնայարկում կամ տախտակամածի տակ չեմ կարող ես ապրել: Բայց այդ չէի կամենալ, որ իմ բնակարանից որեւէ գերեզմանատուն երևար: Ես սիրում եմ մարդկանց... Եթէ չէ կարելի այնպէս անել, որ մենք ամենքս միասին ծաշենք, ապա ես կը ծաշեմ ընդհանուր ծաշարանում, որովհետեւ աւելի լաւ է, որ ես ծոմ պահեմ, քան թէ ծաշեմ մէն-մէնակ, առանց ընտիր սեղանակիցների»:

Ճանապարհւելու նախորդ օրը զնաց բանաստեղծը վերջին անգամ Մարլօտային տեսնելու: Հրաժարւում ենք նկարագրել նրանց անշատման տեսարանը, որովհետեւ անկարող ենք... Մարդկային սահմանափակ մարմնեղէն լեզուով ու բառերով անհնար է պատկերացնել համանման տեսարանները... Թերեւս մոզիկական հնչիւններով հնարաւոր լինի այդ: Բանաստեղծը սեղմեց իւր Լաուրայի ձեռքը, նայեց նրա թախճալի աչերին, զմայլեց, զմայլեց, կարեկցեց, վշտացաւ և արտասունքը դէպի սիրտը հոսեցնելով, զխարկը վերցրեց և դուրս փախաւ... Թէ ինչ կրակից էր փախչում նա, երևում է նրա հետեւեալ խօսքերից, որով խօսում է նա առաքինութեան «ողու» հետ:

Բաւական է, էլ չեմ կարող համբերել,

էլ մինչև երբ հսկայական կռիւ մղել:

Թէ չէք կարող սրտի կրակը մեղմացնել,

Ձեք էլ կարող խոհեմութիւն սովորցնել:

Երգւել եմ ես, երգւել եմ ես կամաւոր,

Զսպել սիրտս, ճնշել կամքը մարմնաւոր:

Բայց չեմ կարող, յե՛տ առ դու քո պսակը,

Ազատ թող ինձ, ազատ ծաղիկ հասակը:

Սիրում է նա... Ինչպէ՞ս պահեմ իմ ուխտը,

Արի՛ պատռենք դաժան պայմանաթուղթը.

Երջանիկ է, ով հարբեցած նրա սիրով,

Այրւում է և մոխիր դառնում այդ հօւրով:

Գիտէ նա, թէ ինչն է իմ սիրտը կռծում,

Գիտէ որ միշտ իւր մասին եմ մտածում,

Գիտէ, որ ես տոչորւում եմ չարաչար,

Կարեկցում է, բայց չէ դռնում ոչ մի ծար:

Ինչի՞ է պէտք սակայն կարեկցութիւնը,

Մի՞թէ այդ է սիրոյ վարձատրութիւնը,

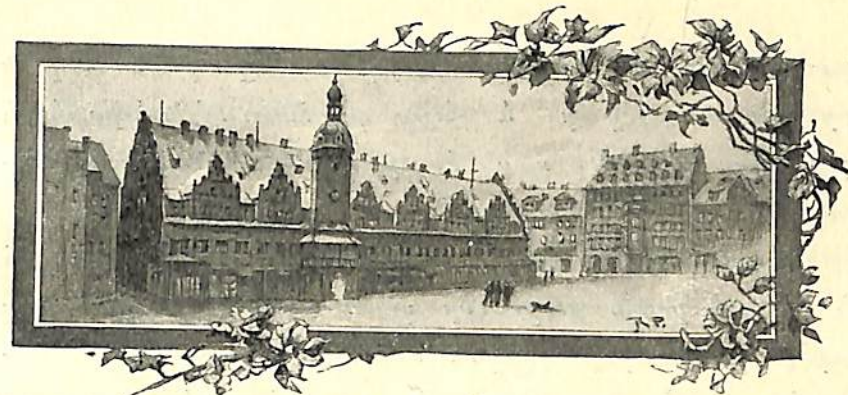
Արդեօք ամբողջ աշխարհքումը կայ մի դանձ,

Որ փոխարէն լինի սիրոյն վեհապանձ:

Վերջին դիշերը անցկացրեց Շիլլերը իւր հաւատարիմ բարեկամ Շտրէյսերի մօտ: Մինչև կէս դիշեր խօսակցում էին նրանք անցեալ օրերը յիշելով և ապագայի համար ծրագիրներ կազմելով: Անցեալը տխուր էր, մանաւանդ վերջին երկու տարին: Մանհայմի ազդաբնակութիւնը չը կարողացաւ որոշել իսկական բանաստեղծին, թատերադրող — արհեստաւորներից: Ուրիշ քաղաքներում աւելի էին զնահատում Շիլլերին, ամեն տեղ խաղացում էին նրա պիէսները, կարդացւում էին նրա բանաստեղծութիւնները, բայց հեղինակը միշտ նեղութիւն էր քաշում: Այն ժամանակ օրէնքով կանոնաւորւած չէր գրական կամ գեղարւեստական սեփականութեան զործը: Չէնց որ լոյս էր տեսնում Շիլլերի մի գրածքը, իսկոյն Գերմանիայի միւս քաղաքների զրաւաժողները արտատպում էին և աւելի էժան տարածում, առանց հեղինակին մի բան տալու: Ուստի առաջին հրատարակութեան սեփականատէրն էլ չէր կարողանում հեղինակին պատշաճաւոր կերպով վարձատրել: Նոյնը

կատարում էր և պիէսներն վերաբերմամբ: Շիլլերը միայն լրագիրներին էր իմանում, թէ իւր պիէսը խաղացին, բայց թէ ինչ իրաւունքով, այդ մասին հարցնող չ'կար: Յաւակցելով լսում էր Շտրէյսէրը բանաստեղծի այդ դառն գանգատները, բայց ինչ կարող էր անել: Շիլլերը եկել էր այն եզրակացութեան, թէ լոկ բանաստեղծական գրաւորներով չէ կարելի ապրել: Բանաստեղծութիւնը և դրաման այսուհետեւ պիտի դբադեցնէին նրան միայն ազատ ժամերին: Լայպցիկում պիտի նւիրէ իրաւաբանութեան (բժշկականութիւնից պրծա՞նք) և օգտւելով այնտեղի համալսարանի բազմաթիւ յարմարութիւններին, պիտի մի տարուց յետոյ իրաւաբանութեան դօկտօրի քննութիւն տայ: Յետոյ Շիլլերը մտնելու է պետական մի լաւ պաշտօնի մէջ պալատական շրջաններում, ուր նա կարող է շուտով առաջ գնալ...

Շտրէյսէրն էլ իւր մասում պիտի առաջ գնար: Երկար միմեանց ոգևորելուց յետոյ, վերջապէս որոշեցին միմեանց դեռ նամակ չը գրել՝ մինչև որ Շիլլերը մինիստր դառնայ, իսկ Շտրէյսէրը մի երեւելի երաժիշտ: Վերջինիս ծրագիրը շատ էլ անիրագործելի էր: Իսկ Շիլլերի մինիստր դառնալը բաւական կասկածելի էր... Միւս օրը կանուխ առաւօտեան բանաստեղծը դուրս գնաց Մանհայմից: Եղանակը մեղմ էր, արշալոյսը բացւում էր, բանաստեղծը աչքը չէր հեռացնում պեծածան հօբիդօնից, իսկ մինիստրական պօրաֆէյլը արդէն շողիացել էր...

Հին Լայպցիկը

IX.

Կիրակի երեկոյեան հասաւ նա Լայպցիկ և իջևանեց «Կապոյտ հրէշտակի» հիւրանոցում: Տօնավաճառի ժամանակ լինելով, Լայպցիկը գտնւում էր շատ խառն և աղմկալի դրութեան մէջ: Կէրնէրը մի ուսանողական սենեակ վարձելով Շիլլերի համար, քննեալ հոգացողութիւնը յանձնել էր հօբերին և ինքը գնացել էր Դրէզդէն: Բանաստեղծը իսկոյն տեսնւեց հօբերի հետ, որը ծանօթացրեց նրան երկու հարսնացուների հետ: Օրիորդները բոլորովին զարմացան, տեսնելով իրանց առաջ մի հասարակ, պարզ և համեստ երիտասարդ, մինչդեռ նրանք մի օտարօտի հսկայ էին երեւակայում: Հօբերի միջոցով ծանօթացաւ Շիլլերը զանազան պրօֆէսօրների, նկարիչների, երաժիշտների և քարոզիչների հետ: Ծանօթացաւ նոյնպէս յայտնի կատակերգու Իւնգերի հետ, որը մտրեց նրան դերասանական շրջանը: Այս բանաստեղծը սկսեց այցելել Բիխտերի նշանաւոր սրճարանը, որը Լայպցիկի երիտասարդութեան սիրած տեղն էր: Շուտով ամբողջ սրճարանը սկսեց հետաքրքրւել «Աւաղաների» հեղինակի անձնաւորութեամբ: Մինչև անգամ շատ անախորժ էր թուում բանաստեղծին, տեսնելով թէ ինչպէս մարդիկ խմբերով մօտ էին գալիս և զարմացած հայեացքով դիտում էին բանաստեղծին: Մի շարք չնչին գրչակներ և թուղթ

մրոտողներ մօտ էին գալիս և ներկայանում էին բանաստեղծին իբր «արւեստակիցներ» և յետոյ զարմանում էին նկատելով, որ Շիլլերը փոքր ինչ սառն է վերաբերում գէպի այդ ինքնակոչ բանաստեղծները:

Շուտով Շիլլերը նամակ ստացաւ Կէրնէրից: «Որպէս զի ես ինձ բոլորովին բաղդաւոր զգամ—զրոււմ է երիտասարդ բարեկամը—պիտի իմ շրջանում այնքան բարի զործեր կատարեմ, որքան թոյլ են տալիս իմ ոյժերը և շրջապատող հանդամանքները: Եւ ես կը հասնեմ այդ նպատակին, եթէ իմ մօտ կունենամ Շիլլերին: Մեղանից իւրաքանչիւրը միւսին կը քաջալերէ, միւսից կ'ամսնէ և ստիպւած կ'լինի չը թուլանալ բարձրագոյն իդէալին դիմելու ասպարիզում: Մենք զնումենք զանազան ծանապարհներով, բայց մեղանից իւրաքանչիւրը ուրախանում է, միւսի յաջողութիւնները տեսնելով»: Ապա Կէրնէրը խօսելով մասնաւորապէս իւր մասին, խօստովանում է, որ ինքը շարունակ տատանւել է դիտութեան մի ձիւղից միւսը անցնելով, իսկ այժմ զեռ պիտի նիւթեր ժողովէ իւր ծրագիրները իրականացնելու համար: Շիլլերին շնորհաւորում է, որ նա միանգամ ընդ միշտ նպատակ է ընտրել և որոշ ծանապարհով ընդանում է: Շիլլերը պատասխանեց: «Յաջողութիւն եմ ցանկանում այն սիրելի ծանապարհորդին, որը այնպէս եղբայրաբար և հաւատարմութեամբ կամենում է ուղեկցել ինձ իմ բօմանտիկական ծանապարհի վրա, գէպի ճշմարտութիւն, լոյս և երջանկութիւն... Հոգիների միութիւնը իմաստութեան անսխալ բանալին է: Առանձին—առանձին մենք ոչինչ չենք կարող յառաջացնել... Եռանդը մեր միութեան առաջին արդիւնքն է: Մեր բարեկամութեան օրէնսդիրը պիտի լինի անխառն փիլիսոփայութիւնը, իսկ նրան ձեւակերպողը պիտի լինի ջերմ սիրտը ու ջերմ արիւնը»:

Աւելորդ չենք համարում երկու խօսքով ծանօթացնել

ընթերցողին բանաստեղծի այդ նոր բարեկամի հետ: Կէրնէրը, որ երեք տարով մեծ էր Շիլլերից, ծնւած էր Լայպցիկում մի անւանի ընտանիքի մէջ: Նրա հայրը եկեղեցական բարձր պաշտօնեայ էր և միաժամանակ պրօֆէսոր էր Լայպցիկի համալսարանում: Իրաւաբանական ուսումը աւարտելուց յետոյ երիտասարդ Կէրնէրը դասախօսի իրաւունք էր ձեռք բերել համալսարանում, որից յետոյ կրթական նպատակով ծանապար-

Անկեղծ բարեկամը.

հորդել էր չօլլանդիայում ու Շվեյցարիայում: Թողնելով համալսարանական ամբիօնը նա ստացաւ եկեղեցական փաստաբանի պաշտօն, իսկ երկու տարուց յետոյ հրաւիրւեց Իրէզդէն և նշանակւեց որպէս խորհրդական հոգևոր բարձրագոյն ատեանում և այդ պաշտօնի մէջ գտնւում էր նա այժմ: Չը նայելով այդ եկեղեցական զբաղմունքին, Կէրնէրի բնաւորութեան մէջ կղերականութեան նշոյլն անգամ չ'կար: Կէրնէրը այն ոչ յաճախ

սլատահող անձնաւորութիւններէյ մէկն էր, որոնք թէև աչքի ընկնող մի առանձին տաղանդ չունեն, բայց և այնպէս մարմնով ու հոգով առողջ են լինում, փղոսկրեայ ամուր բնաւորութեամբ, աղնիւ ու շիտակ, զործի մէջ հաստատուն, բարի բայց ոչ թուլասիրտ: Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ տաղանդները և մանաւանդ հանձարները, որպէս և ապուշները ու խելագարները մարդկային ցեղի իսկական զաւակները չեն, այլ թէ մէկը և թէ միւսը այլանդակաւ բնութեան կամ կենսական անբնական սլացմանների արդիւնք են: Կարլ Մօօրը տաղանդաւոր հերոս էր, թէև աւաղակապետի հանդերձ մէջ, բայց նա չէ կարող ծնել մի մարդավայել, ազատ, ապահով ու մեղմ կեանքի մէջ: Հէնց ինքը Շիլլէրը, նա ազատութեան հանձարեղ երգիչն էր, բայց ազատութեան երգը միայն այնտեղ է ծնւում, ուր բռնութիւն է տիրապետում: Մարդկային ազգի բուն, հարազատ որդիները, մարդկայնական տաճարի սրբատաշ քարերը, Կէրնէրի նման անձնաւորութիւնները պիտի լինին: Սրանք են մարդկայնութեան իսկական ներկայացուցիչները: Այժմեան կապիկածին և կապիկահոգի արարածներից պէտք է սլաքաբաժնէ Կէրնէրների մի սերունդ, Ադամը պէտք է վերաստեղծւի իւր զրախտային սլատկերով, բայց վերաստեղծողները պիտի լինին մի Բուսսօ, մի Շիլլէր և մի Վարլ-Մօօր — Գարիբալդի... Շիլլէրի նման իդէալիստը, որը շարունակ աստղերին է նայում, պիտի միշտ իւր մօտ մի ընկեր ունենայ, որը դէպի երկիր նայէ, բայց չը զաւաճանէ ընկերոջ...

Եւ իսկապէս երկու բարեկամները որոշ կերպով տարբերւում էին իրարից և հէնց այդ տարբերութիւնն էր նրանց դէպի միմեանց մօտեցնող ոյժը: Երկու միանգամայն միատեսակ անհատներ չեն կարող իրար այնպէս մօտենալ, որ մի ամբողջութիւն կազմեն, որովհետև նրանցից ոչ մէկը միւսի մէջ կարիք չունի: Երկու իրար լրացնող երեւոյթներ միայն կա-

րող են միանալով ամբողջական երեւոյթ կազմել: Եւ այդպիսի կապ կար Կէրնէրի և Շիլլէրի մէջ: Բանն այն է, որ Կէրնէրը ինքը իւր հոգոյ մէջ փիլիսօփայական ու գեղարւեստական անսպառ նիւթ պարունակելով հանդերձ, բոլորովին զուրկ էր ստեղծագործելու ընդունակութիւնից: Իսկ Շիլլէրի գլխաւոր յատկութիւնը հէնց ստեղծագործական ընդունակութիւնն էր: Սրանք մի տեսակ Մովսէս — Ահարօնեան զոյգ էին կազմում: Յայտնի է, որ Մովսէսը վախենում էր Փառաւօնի առաջը զուրս դալ, որովհետև ինքը «լեղու» չունէր, բայց Ահարօնի հետ միասին նա համարձակ կանգնում էր եգիպտական թագաւորի առաջ: Ահարօնը արտայայտւում էր, ինչ որ Մովսէսը մտածում էր: Մենք ի հարկէ Կէրնէրի նման մի հասարակ մարդուն չենք կարող մարգարէի դեր յատկացնել, բայց երկու բարեկամների իրար դրած բաղմնութիւ նամակներից երևում է, որ Կէրնէրը շատ նիւթ է տւել Շիլլէրին և շատ ազդեցութիւն է արել նրա վրա: Շիլլէրը միշտ իւր գրածքների մասին ամենից առաջ նշանակութիւն էր տալիս Կէրնէրի կարծիքին, որը շատ անգամ նոյն իսկ հակառակ էր լինում հեղինակի կարծիքին: Երբեմն Կէրնէրի սահմանափակ նկատողութիւնը Շիլլէրի համար ամբողջ աշխարհ էր բացում:

Կէրնէրի բարեկամութեան անկեղծութիւնը աւելի ու աւելի արտայայտւում էր շոշափելի փաստերով: Շիլլէրի նիւթական միջոցները կրկին սպառւելու վրա էին: Անկեղծ բարեկամի սրատես աչքը Դրէզդէնից մինչև Լայպցիկ նկատեց այդ հանգամանքը և նախատեսեց բանաստեղծին, թէ ինչու է նա թաղցնում, ինչու ուղղակի չէ յայտնում բարեկամին իւր դրութեան մասին: «Ես գիտեմ — գրում է նա բանաստեղծին — որ դու կարող ես ինքդ քո բոլոր կարիքները հոգալ, եթէ միայն կամենաս քո ոյժերը տալ հացի խնդրին: Բայց զոնէ մի տարի թոյլ տուր ինձ ազատել քեզ հաց աշխատելու անհրա-

ժեշտութիւնից, որով ինձ շատ կ'ուրախացնես: Դու կարող ես մի քանի տարուց յետոյ վերադարձնել ինձ, եթէ հարստացած կ'լինես»: Շիլլերը պատասխանեց մի սրտառու և նամակով. «Դու իրաւունք ունես, սիրելի Կէրնէր, յանդիմանելու ինձ՝ այն տարակուսանքի համար, որը արգելում էր ինձ խօստովանել իմ անապահով դրութիւնը... Քո զեղեցիկ և աղնիւ առաջարկութեան դէմ ես միայն մի բանով կարող եմ շնորհակալութիւնս արտայայտել՝ քո առաջարկութիւնը ընդունելով պարզ սրտով և ուրախութեամբ... Քո բարեկամութիւնը ինձ համար մի դրախտ է: Քո օգնութեամբ, սիրելի Կէրնէր, դուցէ կը դառնամ ես այն, ինչոր ես կամենում եմ: Քեզանով և քո օգնութեամբ ես յոյս ունեմ կատարելութեան հասցնել իմ յոյժերը: Այն արտասուքը, որ ես թափում եմ այժմ իմ ընթացքի նոր շրջանի սկզբին իբր ասպացոյց իմ շնորհակալութեան, կը նորոգւի այն ժամանակ, երբ այդ ընթացքը վերջացած կ'լինի: Եթէ ես կը դառնամ այն, ինչոր ցնորում եմ, ո՞վ կարող է բեղանից աւելի բաղդաւոր լինել... Մի պատուիր այդ նամակը, դու կը կարդաս նրան տասն տարուց յետոյ հազաւազիւս զգացմունքով...»

Զմեռը անցաւ: Մայիսի զով ու թարմ օրերը սկսեցին: Բանաստեղծը տեղափոխւեց Լայպցիկի կողքին գտնուող Գոշլիս Գիւղը, ուր ամառը տեղափոխւում էին քաղաքացիներից շատերը: Եկան այնտեղ նոյնպէս երկու հարսնացու օրիորդները իրանց մի աղջականի հետ: Գոշլիսը ներկայումս մի կողմից միացած է քաղաքի հետ և կապւած է էլէկտրական երկաթուղու միջոցով, իսկ մնացեալ կողմերից այնուամենայնիւ դիւղի և քաղաքի մէջ մի ընդարձակ անտառ կայ «Վարդի հովիտ» կոչւած, որը Լայպցիկի աղգաբնակութեան ամենասիրելի դրօսատեղին է: Բանաստեղծի բնակւած տունը պահուում է մինչև օրս: Ամառային օրերը բանաստեղծի ինչի՞ն էր պէտք մեծ սե-

նեակը, ուր նա միայն գիշերն էր ներս մտնում: Նա զարթնում էր շատ վաղ, երբ արեւելքը հազիւ կարմրի էր տալիս, գնում էր թափառելու դաշտերում և անտառներում... Բայց նա պարապ չէր... Սրեգակի հետ միասին բարձրանում էր հօրիդոնի վրա բանաստեղծի հողին... Մոլորւած քայլերը անդիտակցաբար փոփոխելով, ստեղծադորձում էր նա, տպա տուն վերադառ-

Շիլլերի տնակը Գոշլիսում.

նալով, նստում էր փոքրիկ այգում մի ծառի տակ և ձևակերպում էր թղթի վրա, ինչ որ արդէն հոգոյ մէջ պատրաստ էր...

Մէնակ ընտելութիւնը չէր, որի բարերար աղդեցութեան տակ բանաստեղծը անցուցանում էր այժմ իւր արդիւնաւէտ օրերը: Ամենայն երեկոյ Գոշլիսի բարեկամներից որեւէ մէկի տանը հաւաքւում էին բանաստեղծի ծանօթները, որոնք մասամբ դալիս էին քաղաքից, դերասաններ, դրողներ, նկարիչներ և ամեն տեսակի արւեստագէտներ: Քաղաքից ամենայն երեկոյ

անտառի մէջ զբոսնելով դալիս էր յայտնի դրախտաճու Գօշէնը, որը հետզհետէ աւելի ու աւելի պաշտումէր բանաստեղծին: Այդ շրջանի հոգին Շիլլէրն էր, որը իւր, մասամբ լուրջ, մասամբ զարձակօրս բնաւորութեամբ մեծ կենդանութիւն էր տալիս երեկոներին: Շիլլէրը կարողանում էր նոյն իսկ ամենասանմեղ խօսակցութեան և ծիծաղի միջոցով արտայայտել իւր հանձարեղ հոգոյ և բարձր մտքի արդիւնքը: Ներկայ եղողներէն ամեն մէկը ակամայ ոգևորւում էր բանաստեղծի արդեցութեան տակ. նկարիչը իւր նկարչութեամբ, քանդակագործը իւր քանդակագործութեամբ, գերասանը իւր բեմով: Բաւական է, որ Դուք երկու խօսք խօսսայիք նրա հետ, որ Ձեր մէջ արդէն փոփոխութիւն զգայիք, որ նիւթական—անասնական կեանքը կորցնէր Ձեր աչքին իւր կեղծ փայլը և Ձեր սրտի խորքում քնած կամ մեռած իդէալական տարրերը նորից զարթնէին, կենդանանային: Թէ որքան աղիւս էր առհասարակ Շիլլէրի խօսքը, կարելի է տեսնել և հետեւեալ դէպքից: Մի երեկոյ Գօշէնը իւր հետ բերաւ քաղաքից ոմն պրօֆէսսոր Մօրիցին, որը մի լրագրում վերին աստիճանի վայրիվերոյ կերպով քննադատել էր «Սէր և խարդաւանք» դրաման և իւր կարծիքով միանգամայն փշրել էր հեղինակին: Շիլլէրը դիտէր այդ բանը, բայց սովորաբար չէր պատասխանում իւր քննադատներին, չը կամենալով իզուր ժամանակ կորցնել: Այժմ միմեանց հանդիպելով, Շիլլէրը չը թաղցրեց իւր անբաւականութիւնը և խօսակցութեան մէջ մտաւ պրօֆէսսոր—քննադատի հետ: Շիլլէրի դրած հարցերի առաջ քննադատը միանգամայն շփոթւում էր և չէր կարողանում իրան պաշտպանել: Պրօֆէսսորը զգում էր, որ ինքը դործ ունի ոչ թէ մի զրչակի հետ, որպէս առաջուց երեւակայել էր, այլ մի զօրեղ հանձարի հետ, որի առաջ նա վերջապէս խոնարհւեց և խօստուանեց, որ ինքը զրելու ժամանակ կրքից կուրացած է եղել: Այդ օրից սկսեալ նա

դարձաւ Շիլլէրի համակրողներից մէկը և միշտ ցաւում էր իւր դործած մի հատիկ սխալի համար:

Օգոստոսի սկզբին Լայպցիկում տեղի ունեցաւ Կէրնէրի պսակադրութեան հանդէսը: Հարսանիքի առաւօտը Շիլլէրը ուղարկեց Կէրնէրին մի զոյգ վաղեր, և մի գրութիւն, որով նա խնդրում է երկնքից, որ նա արժանացնէ նորապսակներին ամեն տեսակի բաղդաւորութեանց և միաժամանակ խնդրում է Կէրնէրին, որ նա սիրոյ ազդեցութեան տակ մոռացութեան չըտայ բարեկամութիւնը: Վաղերի վրա եղած նկարներին իբր պարզաբանութիւն գրել էր Շիլլէրը մի այլաբանութիւն: Առաքինութիւնը և Սէրը վիճում են աստուծոյ (Արամազդի) գահի առաջ այն մասին, թէ իրանցից որն է աւելի նպաստում մարդկային երջանկութեան: Բարեկամութիւնը տխուր կանգնած է մի կողմում և կամացուկ արտասուք է թափում, որովհետեւ մարդիկ բարեկամութիւնը որոնում են միայն իրանց նեղութեան օրում, իսկ բաղդաւորութեան ժամանակ ուշ չեն դարձնում նրան: Արամազդը աշխատում է հաշտեցնել կռողներին, առանց որեւէ մի կողմին վերաւորելու: Առաքինութիւնը պիտի Սիրոյն տեղականութեան դասեր տայ, իսկ Սէրը իւր կողմից պարտաւորւում է միայն այն մարդին երջանկացնել իրանով, որի վրա մատնացոյց կանէ Առաքինութեան և Սիրոյ մէջ տեղը և միացնէ նրանց յաւիտենական կապով: Թող մեր երիտասարդ ընթերցողը ինքը հասկանայ այդ այլաբանութեան իմաստը:

Մի քանի օրից յետոյ նորապսակներին ճանապարհ դնեցին Դրէզդէն: Շիլլէրն էլ բաւական տեղ ձիով դնաց: Վերադարձին ձին վայր ընկաւ և ձիաւորի աջ թևը կտրուեց: Այժմ սկսեց բանաստեղծի համար տխուր ու մեղամաղձոտ շաբաթներ մի ամբողջ շարք: Եղանակը փոխւեց, աշնանային թոռ ու թացը սկսեց: Այլևս քաղաքից ոչ ոք չէր դալիս: Գօշիւտում

եղողներն էլ վերադարձան: Բանաստեղծը հաղիւ դուրս էր գալիս, որ անտանելի ցեխը ու մառախուղը կամ անձրևը ստիպում էին վերադառնալ: Իսկ տանը ինչ անէր նա: Գրելու սովորած մարդ էր, բայց պիտի զրիչ չը վերցնէր ձեռքը, մինչև որ թևը բոլորովին առողջանար: Փոքրիկ սենեակում շրջելու տեղ էլ չ'կար: Բնութիւնն ու կեանք սիրող բանաստեղծը ակամայ մօտենում էր լուսամուտին, նայում, բայց հետաքրքիր ոչինչ չէր գտնում: Սեպտեմբերի սկզբին վերջապէս բոլորովին վհատելով զրեց նա Կէրնէրին, «Ես պիտի Ձեզ մօտ լինեմ: Իմ զբաղմունքը պահանջում է անդորրութիւն, հանգիստ ժամեր և յարմար տրամադրութիւն: Միայն Ձեր շրջանում կարող եմ ես այդ բոլորը գտնել: Գրի՛ր ինձ, սիրելի Կէրնէր, առաջին փօստով միայն երկու շաբաթ, թէ արդեօք կարող եմ գալ»: Մի քանի օրից յետոյ բանաստեղծը զրական պատասխան ստացաւ: Նրա բարեկամ մի դօկտօր պատահմամբ Դրէզդէն էր ճանապարհւում փօստային սայլակով: Շիլլերը ընկերացաւ նրան: Մի քանի օրից յետոյ նրանք մօտեցան Դրէզդէնին: Երբ Շիլլերի առաջ բացւեց Սակսոնական Շվեյցարիայի լեռնային տեսարանը, երբ բանաստեղծը յանկարծակի նկատեց, թէ ինչպէս էլբա գետը դուրս էր թռչում լեռների արանքից, նա յիշեց իւր հայրենիքը, սիրուն Նեկտարը և Սլպեան սարերը, և իւր երջանիկ մանկութիւնը նորից պատկերացաւ բանաստեղծի աչքերի առաջ..... Քաղաք մտնելուց արդէն զիշեր էր, ուստի մեր ճանապարհորդը չը գնաց Կէրնէրին գտնելու, այլ իջևանեց առ այժմ «Ոսկեղէն հրէշտակի» հիւրանոցում:

Կէրնէրի ամառանոցը.

X.

Միւս օրը բանաստեղծը տեղափոխւեց բարեկամի տունը: Կէրնէրը ընտանիքով ապրում էր ամառը Դրէզդէնի շրջակայքում գտնուող Լօշվից գիւղում, ուր նա էլբայի ափին մի գեղեցիկ այգետուն ունէր: Շիլլերին ընդունեցին մեծ ուրախութեամբ: Հէնց առաջին զիշերից արդէն Շիլլերը զգում էր իրան ուրախ և ազատ, որպէս թէ իւր սեփական տանը լինէր: Բանաստեղծը թափանցում էր բարեկամների սրտի մէջ և տեսնում էր, որ նրանց ուրախացնում է իւր ներկայութիւնը, ուստի և ինքն էլ բոլորովին չէր նեղւում: Բառէրբախից դուրս գալուց յետոյ նա դարձեալ ամենօրեայ անորոշութեան մէջ էր եղել և մի անդորր երեկոյ չէր անցուցել: Իսկ այժմ ահա անկեղծ ընկերը ամեն բան պատրաստել է նրա համար. սենեակ, ապրուստ, խաղաղ շրջապատ: Աւելի ևս. ինքը Կէրնէրը մի լաւ ուսուցիչ և արժանաւոր խօսակից էր նրա համար: Հէնց առաջին երեկոյից սկսեցին նրանք իրանց տաք վիճաբանութիւնները ամենակարեւոր փիլիսօփայական հարցերի մասին:

Երկու բարեկամները խօսակցելով հիմնական փիլիսօփայական հարցերի վերաբերմամբ, աշխատում էին հաշիւ տալ իրանց «Ճմարտութեան» մասին: Նրանք երկուսն էլ, թէև գեռ շատ երիտասարդ էին, այնուամենայնիւ շատ մտաւորանշեղ

էին, խորհել ու դիտել էին, այնպէս որ միմեանց հաղորդելու ու սովորեցնելու շատ բան ունէին: Շիլլէրը այդ խօսակցութիւնների ազդեցութեան տակ կազմակերպում էր իւր բարոյական աշխարհայեցողութիւնը, որը միշտ նրա բանաստեղծութեան էական մասն էր կազմում: Սյգպիսով հետզհետէ յառաջացաւ Շիլլէրի առաջին փիլիսոփայական աշխատութիւնը, որը յետոյ նա հրատարակեց «Փիլիսոփայական նամակներ» վերնագրով: Մեր ընթերցողին թուելիկ կերպով կը ծանօթացնենք այդ զրւածքի բովանդակութեան հետ, որպէս զի նա կարողանայ երեւակայել, թէ ինչ դրութեան մէջ էր երիտասարդ բանաստեղծի հոգեկան տրամադրութիւնը Դրէզդէնեան շրջանում:

«Երջանիկ ու դրախտալայել օրեր էին—ասում է Յուլիանոսը—երբ ես անցուցանում էի կենքս փակած աչքերով, երբ իմ բոլոր ցանկութիւնները և մտածմունքները ընտանեկան հօրիվոսից հեռու էին անցնում... երբ ես տակաւին սարսափում էի սատանայից և անկեղծութեամբ կապւած էի Աստուծոյ հետ: Ես զգում էի միայն և բաղդաւոր էի: Բաժնայէլը սովորեցրեց ինձ մտածել և այժմ ես պատրաստ եմ սուգ անելու իմ զոյութեան մասին... Դու խլեցիր ինձանից հաւատը, որը ինձ խաղաղութիւն էր տալիս: Դու սովորեցրիր ինձ՝ ատել այն, ինչոր առաջ մեծարում էի: Հաղարաւոր բաներ թւում էին ինձ յարգանքի արժանի, յառաջ քան քո դառն իմաստութիւնը մերկայրեց նրանց: Հաւատս միայն քո դիտակցութեան—ասացիր դու ինձ—ոչինչ բան աւելի սուրբ է, քան ճշմարտութիւնը: Ես հնազանդւեցի: Այժմ ինձ համար ամեն բան միայն դիտակցութիւնն է... Ես մի ստրուկ էի, դու դուրս հանեցիր ինձ՝ դէպի լոյս, պայծառ լոյսը և անսահման տարածութիւնը զմայլեցրին ինձ... Դու ինձ տիեզերական քաղաքացի դարձրիր... Քանի որ դու չունէիր երկնքի

բանալին, ինչո՞ւ ինձ երկրից հեռացրիր... Բաժնայէլ, ես պահանջում եմ քեզանից իմ հանդատութիւնը»:

—Դու մինչև այժմ չես իմացել, թէ ինչ է կորուստը—պատասխանում է Բաժնայէլը—Դու տանջւում ես առաջին անգամ... Ես չեմ զղջում, որ զարթնեցրել եմ քեզ քաղցր քնից... Այն ճանապարհը, որով դու մագլցում ես դէպի վեր, կը վարձատրէ քեզ քո բոլոր կորուստի փոխարէն:

Եւ իսկապէս Յուլիանոսը (այսինքն ինքը բանաստեղծը) կարողանում է փոքր առ փոքր դուրս դալ մաքի անօրոշ զրութիւնից և մի օրոշ աշխարհայեցողութիւն կազմակերպել, որի զլխաւոր կէտերը հետեւեալ ճշմարտութիւններն են:

Տիեզերքը աստուածային դադափարի մարմնացումն է: Նա ներկայացնում է մեր առաջ մտածող էակի զանազան յատկութիւնները: Հետեւողականութիւնը, ճշմարտութիւնը, գեղեցկութիւնը, կարգը և կատարելութիւնը բաւականութիւն են պատճառում ինձ, որովհետեւ նրանք ապացուցանում են դիտակցական էակի զոյութիւնը և իմ նրա հետ ունեցած նմանութիւնը: Ես խօսակցում եմ Արարչի հետ բնութեան միջոցով: Տիեզերական պատմութեան մէջ տեսնում եմ ես արւեստագէտի դադափարը... Ամենակարողը խօսում է ինձ հետ իւր արարածների միջոցով և ինձ համար հասկանալի է դառնում, որ Աստուած ամեն տեղ ներկայ է:

Բոլոր հոգիները ձգտում են դէպի կատարելութիւն: Ամենքը ձգտում են դէպի մի այնպիսի զրութիւն, ուր կարող կ'լինին արտայայտել իրանց ոյժերը... Զմայել գեղեցկութեամբ, ճշմարտութեամբ և կատարելութեամբ, միևնոյն է թէ բոպէաբար ունենալ այդ նոյն յատկութիւնները... Ես համոզւած եմ, որ իդէալական ոգևորութեան բոպէներին արւեստագէտը, փիլիսոփան կամ բանաստեղծը իսկապէս դառնում են այն մեծ ու լաւ մարդիկը, որոնց պատկերը իրանք

նկարում են... Երբ մեր մէջ ծագում է կատարելութեան մի պատկեր, այդ բոլորին կատարելութիւնը մեր սեփականութիւնն է, իւրաքանչիւր զեղեցկութիւն և կատարելութիւն, որ ես ստեղծում եմ ինձանից դուրս, ստեղծում եմ և իմ մէջ: Ես յանկանում եմ ուրիշի երջանկութիւնը, որովհետեւ իմ սեփական երջանկութիւնը յանկանում եմ:

Այժմ ես հասել եմ բարձրագոյն կէտին, մառախուղը ջրլած է, և ես կանգնած եմ անսահման տարածութեան մէջ, իբր մի ծաղկեալ հովիտի կենտրոնում: Արեղի պայծառ լոյսը լուսաւորել է իմ բոլոր գաղափարները: Սէրը, որ շնչաւոր արաբաճների զեղեցկագոյն յատկութիւնն է, հոգեկան աշխարհի ամենաուժեղ մօզնիսն է, բարեպաշտութեան և ամենաբարձր առաքինութեան աղբիւրն է—այդ սէրը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ սկզբնական ոյժի արագացումը... Կեանքի մէջ պատահում են բոլորներ, երբ մենք արամաղիր ենք մեր կրօնքին սեղմելու իւրաքանչիւր աստղ, իւրաքանչիւր ծաղիկ, իւրաքանչիւր մթնոլորտ... Մարդը, որը այնքան հեռու է զնայելի, որ բնութեան մեծ ու փոքր բաների մէջ որոշում է բոլոր զեղեցկութիւնը, վեհութիւնը, սքանչելին, և այդ բաղմատեսակութեան մէջ միութիւն է դանում, արդէն շատ է մօտեցել աստուածութեան... Ես պարզօրէն խօստովանում եմ, որ ես հաւատում եմ զուտ սիրոյ գոյութեան: Մի հոգի, որը միայն ինքն իրան է սիրում ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մի շարժական հիւլիլէ անսահման դատարկութեան մէջ:

Սակայն այստեղ մի թիւրիմացութիւն կայ: Երբ ես ուրիշներին սիրելով զոհաբերութիւն եմ անում, ապա սա ինձ երջանկութիւն է պատճառում: Ուրեմն իմ արտաքին կորուստի փոխարէն, ես ներքին կերպով վարձատրւում եմ: Իսկ եթէ ես զոհում եմ իմ սեփական անձը, այն ժամանակ ի՞նչ խօսք կարող է լինել երջանկութեան մասին: Այդ հարցին աստուա-

ծաբանները պատասխանում են, թէ ես իմ զոհաբերութեան փոխարէն դարձեալ կը վարձատրւեմ, միայն թէ ոչ մարմնաւոր կեանքում, այլ հանդերձեալ աշխարհում: Այդպիսի զոհաբերութիւնը իսկական սիրոյ արդիւնք չէ, այլ միեւնոյն անձնասիրութիւնն է, թէեւ աւելի նուրբ կերպարանքով: Իսկական սէրը պահանջում է այնպիսի զոհաբերութիւն, որը ոչինչ վարձատրութիւն չէ պահանջում, ոչ ներկայում, ոչ էլ ապագայում: Երեւկայիւր քեզ մի մարդ, որը ունի պայծառ, թափանցիկ և լուսափայլ հայեացք, փայլուն ոգևորութեան և սիրոյ բոլոր պարագայների հետ միասին: Թող նրա հոգոյ մէջ զարթնէ ճշմարտութեան կատարեալ իլլյալը, թող նրա երեւակայութեան մէջ պատկերանան այն բոլոր երջանիկ էակները, որոնց բաղդաւորութեան պատճառը ինքն է, թող նրա մոքի մէջ միանան ներկան և ապագան—ապա աստ ինձ, անհրաժեշտ են արդեօք այդ մարդու համար հանդերձեալ աշխարհի հաշիւները...

Աստուած ու բնութիւնը իսկապէս միեւնոյն բանն է... բնութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ աստուածային էութիւնը, անթիւ ճիւղերի բաժանում: Որպէս պայծառ լոյսը անցնելով բիւրեղի միջով, բաժանւում է եօթն գոյնաւոր ճառագայթների, այդպէս էլ աստուածային էութիւնը բաժանւում է զգացողական անթիւ առարկաների: Եւ որպէս եօթը մնայլ ճառագայթները նորից միանալով յառաջ են բերում սի պայծառ ճառագայթ, այնպէս էլ բոլոր առարկաների միութիւնից ծագում է աստուածային էութիւնը: Տիեզերքի կազմաձեւը նման է լուսանցական ապակուն, իսկ արարածների ամբողջ գործունէութիւնը, աստուածային ճառագայթից յառաջ եկած բաղմատեսակ գոյների խաղն է:

Ահա թէ որպիսի բարձրութեան ու պայծառութեան էր հասած այդ ժամանակ բանաստեղծի հոգին: Կէրնէրի անմի-

չական ազդեցութիւնից բաց նպաստում էր Շիլլերի հոգեկան թարմութեան՝ ընդհանրապէս նրա անդորր ու հանդիսադրութիւնը: Ինչպէս ընթերցողը նկարի մէջ տեսնում է, խաղողի այգու կենտրոնում, բարձրութեան վրա կանգնած էր մի փոքրիկ տնակ, շրջապատւած դեղեցիկ ծառերով: Սյգ տնակում զբաղւում էր Շիլլերը լաւ եղանակներին: Սյգ տնակից նայում էր բանաստեղծը հեռով, շատ հեռու, ուր հօրիզոնի

Շիլլերի տնակը. տիեզերքի կենտրոնը:

վրա արեգի մեղմ ճառագայթների տակ շողշողում էին չքնադլեռնաշղթայի կանաչադարձ դադաթները: Իսկ նրանց առաջ տարածւած դեղեցիկ հովտի մէջ պսպղում էին պարզասիրտ էլբայի արծաթափայլ ալիքները, որոնք ցնծում էին տեսնելով իրանց առաջ մարդկային բաղմնաբարձր ձեռներով կառուցած դեղեցիկ քաղաքը... քաղաքակրթութիւնը ու բնութիւնը միացած էին իրար հետ սրտազմայլ ներդաշնակութեամբ: Բանաստեղծին թւում էր, թէ ինքը գտնւում է տիեզերքի

կենտրոնում և անսահմանութեան բոլոր կողմերից, երևացող և աներևոյթ ճառագայթները երջանկութիւն են բերում, որպէս զի սփռւեն, բուժեն, կազդուրեն նրա հիւանդ սիրտը... Հիւանդ թռքերը բուժելու համար փորձառու բժիշկները խորհուրդ են տալիս մարդկանց բարձրանալ սարերի դադաթները և լեռնային մաքուր օդ ծծել: Իսկ ինչպէ՞ս կարելի է բուժել հիւանդ սիրտը... Սրա դեղը Շիլլերը լաւ գիտէր... Հիւանդ սիրտը բուժելու համար անհրաժեշտ է բարձրանալ իդէալի օսկէփայլ դադաթները և թարմադոյն ու նրբադոյն եթեր ծծել... պէտք է հանձարի երկնային աչերով էլբրուսի արծաթափայլ դադաթից նայել դէպի ներքև, դէպի մարդկային կեանքի ձորերը, խոռոչները, խառնիճադանձ աւերակները, ուր վժվժում են երկոտանի որդները և սևաթև մթեղները միմեանց կոծոտելով, միմեանց հիւթը ծծելով... խղճով նրանց, կարեկցել, արիւն-արցունք թափել այդ ողորմելիների համար... Լայե՛ր, լայե՛ր, մինչև որ սիրտը թեթևանայ, կազդուրւի և ինքն իրան բժշկւի... Սյգպիսի դրութեան մէջ էր բանաստեղծը ներկայումս. նա նայում էր դէպի ներքև և լայում էր...

Երբ աշխատողը մարդկային փոքրոգի կամքը չէ, այլ երկնային փայլով ներշնչւած հոգին, այն ժամանակ գործը յառաջ է գնում էլէկտրական արագութեամբ և հրեղէն ուժով... Կարձ ժամանակում վերաստեղծւեց, վերամշակւեց և ամբողջացաւ «Դոն-Կարլոսը»: Սիրաբորբոք ու վհատած թագաժառանգի լացակնւած պատկերը աղօտացաւ բանաստեղծի հոգոյ խորքում, իսկ նրա տեղ այժմ բռնեց քաջարի և անվեհեր մարկիզի յուսալի ու լուսափայլ պատկերը... Իսպանական բռնութեան նկարագիրը առիթ տւաւ Շիլլերին մտնելու պատմութեան խորքերը, ուր հանդիսացաւ նրա աչքի առաջ՝ դէպի լոյս ու ազատութիւնը ձգտող, բայց տառապանքի անդունդի մէջ տոչորւող ազգերի սրտաճմլիկ տեսարանը: Շիլլերը մոռա-

յաւ իւր բանաստեղծական կոչումը և սկսեց ուսումնասիրել Նիւերլանդիայի ազատութեան աղէկաւոր պատմութիւնը: Տեսաւ նա թէ ինչ սարսափելի չարագործութիւններ է կատարում Ֆիսոսեանների զօրեղ բանակը՝ Գողգոթայում մորթլաւ անմեղ զառնի անունով... Բանաստեղծ պատմագիրը չը բաւականացաւ իրական փաստերը տեսնելով, այլ մտաւ մարդու հոգեկան աներեւոյթ աշխարհը և լոյս սփռելով «եղիպտական կատակոմքներին» մէջ, ցոյց տաւ թէ ինչ մոլեմաներ են թաղել այնտեղ Նաղովրեցոյ դաւաճան արեղաները... Յառաջ եկաւ «հողի տեսնող» վէպը, որը մի ճշգրիտ պատկեր է եղիանների վտանգաւոր գործունէութեան:

Բայց Շիլլէրը չը վհատեց այդ բոլորը տեսնելով... Ընդհակառակը նա ուրախ էր, որովհետեւ համոզւած էր, որ վերքերը բացւելուց յետոյ արդէն հնարաւոր է նրանց բուժել այն մոգական պալասանով, որ հոսում է գեղարւեստի չքնաղ ծծերից: Բանաստեղծը լցւեց անսահման բերկրութեամբ և իւր ցնծութիւնը արտայայտեց «Ուրախութեան երգին» քաղցր հնչիւններով: Բանաստեղծը երեւակայում է ուրախութեան զազափարը՝ մարմին առած, զրախտի աղչկայ պատկերով, և խօսում է նրա հետ.

Ո՛վ զու, զրախտի երկնային ծնունդ,
Որ տալիս ես մեզ հոգեկան սնունդ,
Ս.հա մանում ենք քո սրբարանը,
Դու ես մեր կեանքի հանդիսարանը,
Դու միացնում ես քո քնքոյշ թելով,
Ինչ անչաւաւած է աշխարհքի ձեռով.
Ուր զու ցուցնում ես դէմքդ խնդակից,
Եղբայր են դառնում թշնամիք նորից:
Ով ունի ընկեր անկեղծ, կարեկից,
Կամ թէ մի աղնիւ, սիրող կողակից,

Կամ թէ վերջապէս ամբողջ աշխարհքում
Սիրում է մէկին իւր սրտի խորքում,
Թող անդամ լինի նա այդ միութեան,
Ընկեր մասնակից մեր ուրախութեան:
Իսկ ով ոչ ոքի չէ ընկերակից,
Նա թող հեռանայ իսկոյն մեր խմբից:

Ապա շարունակելով արծարծել իւր միտքը, բանաստեղծը ուրախութեան է վերադրում տիեզերքի ամբողջ կեանքը, աստղերի ընթացքը, ծաղկի բացւելը, մի խօսքով այն բոլորը, ինչոր նա մի ժամանակ վերադրում էր սիրոյն: Սրանից երևում է, որ բանաստեղծի սրտում սէրը և ուրախութիւնը համարեա միևնոյն երեւոյթն է կազմում: Ով սիրում է, նա ուրախ կը լինի անպատճառ, իսկ ով ուրախ է, նա և կը սիրէ... Մօտաւորապէս նոյն նշանակութիւնը ունի Շիլլէրի այն խօսքը, թէ աւագակը երգ չունի... Բանաստեղծ-իդէալիստը մարդկային ազնիւ սրտի տարրերն է համարում սէրը, գեղեցկութիւնը, բարոյականութիւնը և այլն: Շիլլէրի սրտի մէջ իսկապէս այդ բոլորը ներդաշնակօրէն միացած էր և նա այդպիսի արտայայտութիւնները անելով, միշտ ի նկատի ունի իւր սեփական սիրտը, թէկուզ մեծ մասամբ անդիտակցաբար:

Բայց այդպիսի անմահ բարձրութեան վրա Շիլլէրի հողին չը կարողացաւ երկար մնալ: Սրժիւի թւերը յողնեց... Շիլլէրը ինքը դեռ չափազանց անփորձ էր, և երկար չը կարողացաւ ընդհանուր հոսանքից ազատ մնալ: Դրեղդէնի ազդաբնակութիւնը դուխ չունէր ոչ գեղարւեստի, ոչ զրականութեան, ոչ փիլիսոփայութեան և ոչ սրանց նման ուրիշ որևէ ազնիւ «զւարճութիւնների» համար: Մոլի թղթախաղը մայրաքաղաքի հասարակութեան ամենանւիրական զբաղմունքն էր: Ուր գնում էր Շիլլէրը, ամեն տեղ միևնոյնն էր գտնում. ունայն զւարճութիւններ, դատարկ խօսակցութիւն, վարվեցո-

դուժեան արհեստական կեղծ ու պատիր ձևեր. բուն մարդկայնական կեանքը, նիստ ու կացը, պարզասիրտ վարվեցողութիւնը, ջերմ յարաբերութիւնները միանգամայն չքացել էին հասարակութեան կեանքից: Եւ երիտասարդի տախալին վերջնական կազմակերպութիւն չը ստացած բնաւորութիւնն էլ ենթարկւեց նոյն հոսանքին: Նա կորցրեց աշխատելու եռանդը և չը գիտէր ինչ անել: Երեկոյները նա սաստիկ տխրում էր, մտածել չէր կարողանում, քնել չէր կամենում: Երբ նա նստում էր զրասեղանի առաջ, հազիւ զրիչը ձեռք առած, կարծես մի զաղտնի ձայն հրամայում էր վերկենալ: Նա յոյս էր դնում, որ միւս օրը աւելի կ'աշխատէ, բայց ի դուր... Բանաստեղծական աշխատութեան համար հարկաւոր ոգեւորութիւնը չէր գալիս, որովհետեւ բանաստեղծը ոգեւորւած էր նոյնպէս թղթախաղով: Նրա տրամադրութիւնը ևս առաւել վատացաւ, երբ դարձնէին Կէրնէր ամուսինները և հուբերը զնացին Լայպցիկ: Շիլլէրը մէնակ ֆնալով փորձեց զբաղւել փիլիսոփայական դրքերի ընթերցանութեամբ, բայց շուտով անցաւ պատմութեան: Երեսնամեայ պատերազմի պատմութիւնը կարդալով, նա այնպէս ոգեւորւեց, որ միտքը զրաւ դեռ երկար տարիներ շարունակ զբաղւել պատմութեան ուսումնասիրութեամբ: «Ես դեռ շատ պիտի կարդամ—ասում էր նա—շատ պիտի սերմանեմ, որ կարողանամ հունձ ստանալ»: Սակայն կրկին շուտով ծուլացաւ և ընկաւ անտանելի մելամաղձութեան մէջ: Բարեկամները վերադարձան, դարնանային գեղեցիկ եղանակը վերականգնեց, բայց բանաստեղծի տրամադրութիւնը չը լաւացաւ, այժմ նա ոչ գործ էր կատարում, ոչ էլ թուղթ էր խաղում: «Իմ սիրտը բոլորովին ցամաքել է—զրում է տաքաբաղդ բանաստեղծը հուբերին—իմ ֆանտազիայի ճրագները հանգել են: Ամենայն երեկոյ անկողին մտնելիս և ամենայն առաւօտ զարթնելիս զգում եմ, որ ես մօտենում եմ մի

յեղափոխութեան: Ինձ ճգնաժամ է հարկաւոր—բնութիւնը միշտ մի բան նախապէս խորտակում է, որպէս զի մի ուրիշ նոր բան ծնէ: Շատ կարելի է, որ դուք ինձ բոլորովին չը հասկանաք, բայց ես ինքս ինձ լաւ եմ հասկանում»:

Պակասը լրացնելու համար աւելացաւ և մի տխուր հանգամանք: Մի հացկերոյթում ծանօթացաւ Շիլլէրը ոմն օրի-

Մոմեղէն գեղեցկուհին.

որդ Արնիմի հետ, որը մի անգուղական գեղեցկուհի էր, սպիտակ մոմից ածած մի փառաւոր արձան: Տեսակցութիւնը մի քանի անգամ կրկնեց Շիլլէրի մի բարեկամի տանը: Շիլլէրը չափազանց զրաււած էր օրիորդի արտաքին գեղեցկութեամբ: Այդ զգացմունքը աւելի կիրք էր, կամ մարմնաւոր ֆիզիկական սէր էր, որ բոլեաբար նոյն իսկ մոռացնել էր տւել Շարլօտայի հոգեկան զուտ սէրը: Շիլլէրը զգում էր այդ և կը

կամենար աղաաւել այդ փորձանքից, բայց ցանցը շատ զօրեղ էր: Օրիորդի մայրը մի խորամանկ և անսիրտ պառաւ էր, որը կամենում էր օգտւել Շիլլերից իւր որոշ նպատակների համար և ինչպէս երևում է «օրիորդն» էլ համբարաշխ էր մօր հետ: Շիլլերը սկսեց այցելել իւր սիրեցեալի տունը: Բայց օրիորդը նրան խնդրեց, որ ամեն անգամ նախապէս փողոցից նայէ բնակարանի լուսամուտներին և, եթէ պատուհանում ծրագ տեսնէ, յետ դնայ և մի ուրիշ անգամ դայ: Բանաստեղծը շատ միամիտ էր և չէր հասկանում, թէ այդ ինչ է նշանակում: Բայց Շիլլերի աւելի փորձառու բարեկամները ըմբռնեցին հանելուկը և բացատրեցին Շիլլերի համար: Ծրագը նշանակում էր, որ տանը ուրիշ այցելուներ կան... Անսիրտ պառաւը շատ կանգիդատներ էր պարայնում, ծծում ու բաց թողում, յոյս ունենալով երբ և իցէ իւր աղջկայ ձեռքը յանձնել ամենայարմար կանգիդատին: Շիլլերն էլ երեւի երկրորդական թիկնածուներից մէկն էր համարւում: Ի՞նչ ասել կուզի, որ Շիլլերի սիրտը կտրւեց թէ մարմարիայ գեղեցկուհուց և թէ նենգամիտ պառաւից: Բայց այդ դէպքը աւելի ևս ըմբռնել աւաւ բանաստեղծին, թէ առհասարակ Դրեզդէնը իւր տեղը չէ և ժամանակ է՝ կրկին ձեռք առնել պանդխտութեան դաւադանք...

Ո՞ւր գնալ... Մինչև ե՞րբ թափառել անտուն անաէր, մինչև ե՞րբ հիւր լինել թէկուզ անկեղծ բարեկամների մօտ: Կէրնէրը խոստացել էր նրան մի տարի ապահովել և այդ տարին վաղուց անցել էր: Ամառը իրը նիւթական կողմից շատ առաջ չէր գնում: Հին պարտքերը դեռ մասամբ մնում էին, թէև Կէրնէրը ծածուկ հողացել էր նրանց մասին: Մերունի ծնողների դրութիւնը չէր գնում Շիլլերի աչքի առաջից: Առայժմ նրանք ապրելու միջոց ունեն, իսկ ապագայում, երբ կը ծերանան և Գասպարը աշխատելու անընդունակ կը դառնայ: Եւ

վերջապէս ինքը Շիլլերը. մի՞թէ պիտի բաւականանայ կտորմտոր պատմական արտադրութիւններով: Հողսերի մէջ խորասուզւած, նա դէթ մի բոպէ հանգստութիւն էր կամենում: Հասարակութեան մէջ չէր կարող դանել նա իւր ուղածը: Եւ ահա բանաստեղծը գնում էր քաղաքի շրջակայքը, կամ նաւակ էր նստում և թիափարում էր: Մանաւանդ սիրում էր նա թիափարել սարսափելի փոթորկի ժամանակ, երբ երկինք

Էլբայի ափին.

ու երկիր դղրդում էին և Էլբայի ջրերը աղմկալի կերպով ալէկոծւում էին: Բանաստեղծը նստելով նաւակի մէջ մոռանում էր կեանքը ու վտանգը և ըմբոստ ալիքների դէմ անվահեր կռիւ մղելով, թարմութիւն էր որոնում իւր վհատած հոգոյ համար... Մի վայրկեան նորից լոյս ու յոյս էր ծագում նրա սրտում... Ալիքների հետ կռւել, նաւակը կամքի ուժով թիափարել հոսանքին հակառակ... Ահա թէ ինչ է նշանակում մարդկային արժանաւայել կեանք... Թող չնչին տա-

շեղի նման, հոսանքի հետ տարւին աննշան արարածները... Իսկ տաղանդը... Ո՛հ, Շիլլերը չի կորչի, նա մի հասարակ չնչին գրչակ չէ... նա կրկին կը գտնէ իւր պատշաճ շաւիղը, միայն մի օղնական ձեռք է հարկաւոր, որ դուրս հանէ նրան... Եւ ահա նորից հասաւ նրա ականջին սիրենայի ձայնը... Շարլոտան Վէյմարուֆն էր այժմ և Շիլլերին կանչում էր... Եւ բանաստեղծը ճանապարհ ընկաւ դէպի Վէյմար, որը այդ ժամանակ ժողովել էր իւր պատասպարող պատենէշների մէջ գերմանական գեղարւեստի ու գրականութեան լաւագոյն ներկայացուցիչներին: Շիլլերի համար Վէյմարում պիտի մի նոր արշալոյս բացւէր և նա վաղուց ձգտում էր դէպի այդ աւետեաց երկիրը, որը այժմ առանձին հրապոյր էր ստանում բանաստեղծի աչքին, որովհետեւ այնտեղ էր վերաբնակել Շարլոտան, թէև դարձեալ իւր ամուսնոյ հետ:

Վերջին 3—4 տարիների ընթացքում բանաստեղծը շատ բան սովորեց, շատ սխալներ գործեց, շատ փորձանքներ տեսաւ, իշաւ ու բարձրացաւ, բայց դարձեալ կանգնած մնաց: Եւ ահա Վէյմար ճանապարհւելով, նա շատ էլ վհատելու կարիք չունէր, որովհետեւ իւր հետ պատրաստ տանում էր մի այնպիսի նշանաւոր աշխատութիւն, որպիսին «Դոն-Կարլոս» գրաման է, որի հետ մենք կը ծանօթանանք այժմ, մինչև որ հեղինակը Վէյմար կը հասնի:

Դոն - Կարլոսը

XI.

«Աւաղակները», «Փիէսիօն» և «Սէր ու խարդաւաններ» կազմում են Շիլլերի բանաստեղծական գործունէութեան առաջին շրջանը: Բոլոր երեք գրաւածքների մէջ արապայաւած է երիտասարդ բանաստեղծի բողոքը՝ դոյութիւն ունեցող հասարակաց կեանքի և հասարակական կազմակերպութեան դէմ: Նրանց մէջ տեսնում ենք, թէ ինչպէս անհատը և ժողովուրդը զլուծւում են, որ իրանք կաշկանդւած ու բռնադատւած են, և ձգտում են, թէկուզ բռնի ուժով, յետ խլել իրանց իրաւունքները, իրանց կենսական անկախութիւնը: Բայց ժամանակի ընթացքում բանաստեղծը աւելի ու աւելի լայնացնելով իւր հայեացքը, մօտենում է այն զաղափարին, թէ միայն բռնի ոյժը չէ, որով կարելի է ձեռք բերել անհատական ու ժողովրդական ազատութիւնը և բարեկեցիկ կեանքը, այլ կան աւելի նուրբ և աւելի զօրեղ ոյժեր, որոնք կարող են ցանկալի ուղ-

դուժինն տալ մարդկային կեանքին: Մարդկային սրտի ու մտքի մշակութիւնը քաղաքակրթական յոժերից ամենագորեղը և ամենաազդեցիկն է և այդ սկզբունքի ամենալաւ ապացոյցը հէնց Շիլլերի սեփական գրամաների ազդեցութիւնն է: Ուրեմն բանաստեղծը անձնական փորձից զիտէր, թէ որքան ճշմարիտ է յիշեալ սկզբունքը: Հասկանալի է, որ Շիլլերի յետագայ գրամաների մէջ պիտի նկատուէր այդ սկզբունքի ազդեցութիւնը և սրանով պիտի սկսէր բանաստեղծի զործունէութեան երկրորդ շրջանը:

Նոր շրջանը սկսեց «Դօն-Կարլոս» գրամայով: Բանաստեղծի աշխարհայեացքը «Դօն-Կարլոսի» մէջ ստանում է աւելի զիտակցական, կազմակերպող բնաւորութիւն: Աւաղակային սրի փոխարէն յայտնւում է այսաեղ ազատ խօսքի թուրը, իսկ զոհերի կարմիր բոցին փոխարինում է ճշմարտութեան լուսափայլ ձառագայթը: Այդ գրամային բարձր նշանակութիւն է տալիս մարկիզ Պօղայի անձնաւորութիւնը: Մարկիզը ինքը Շիլլերն է, որ զինւորական հանդերձի տակ կրում է մարդարէական-մարդասիրական մի բարձր հոգի: Ծանօթանալով նախ գրամայի բովանդակութեան հետ:

Իսպանական թագաժառանգ Դօն-Կարլոսը դեռ ուսանող մամանակ ծանօթանում է Փրանսիական իշխանական տան օրիորդ Էլիզաւետի հետ և սիրում է նրան: Թագաժառանգի մտերիմ բնկերը, մարկիզ Պօղան, նկատում է այդ և իւր կողմից աշխատում է, որ նրանց յարաբերութիւնը լուրջ կերպարանք ստանայ: Ազնիւ մարկիզը ի բնէ բարձր հոգի ունենալով, թափանցեալ է նոր ժամանակի ամենաբարձր գաղափարներով, և շատ յոյս ունի, որ երբ Դօն-Կարլոսը զահր ժառանգէ, պիտի մեծ բարեկարգութիւններ մտցնէ իւր լայնատարած երկրի մէջ, պիտի ազատութիւն տայ ստորադրեալ ազգերին, պիտի բուն մարդասիրական սկզբունքներով կառա-

վարէ իւր ժողովուրդը: Եւ որովհետեւ Էլիզաւետը նոյն ոգոյ ծնունդ է, ուստի մարկիզը կամենում էր, որ նա թագուհի դառնալով նպաստէր ապագայ մարդասէր կայսրի հսկայական ծրագիրների իրագործման:

Բայց հանգամանքները փոխելով, սպառնում են խորտակել մարկիզի յոյսերը: Դօն-Կարլոսի մայրը մեռնում է, իսկ հայրը, Փիլիպպոս կայսրը, որոշում է նորից ամուսնանալ: Իշխանական բարձր շրջաններում ամուսնութիւնը շատ անգամ պայմանաւորւում է դիպլոմատական-քաղաքական շահերով, ուստի և ամուսիններից մէկը կամ միւսը ստիպւած է լինում զոհ բերել իւր ներքին զգացմունքը քաղաքական շահերին: Ահա յանուն այդ շահերի մատաղահաս Էլիզաւետը, իւր կամքին հակառակ, դառնում է այրի կայսրի կինը և երիտասարդ թագաժառանգին թողնում է դառն արցունքների մէջ: Ահա թէ ինչ է ասում անբաղդ իշխանազնը իւր կորցրած սիրուհու մասին.

Դուները փակած խորհրդարանում,

Նախարարների ժողովարանում,

Որպէս ապրանք է նա դնահատւած,

Որոշ պայմանով դնողին տւած:

Թագաժառանգը անցուցանում է իւր օրերը ախուր և մեղամաղձոտ տրամադրութեան մէջ, ոչ ոքի հետ չէ խօսում, ոչ ոքի հետ չէ շփուում, որովհետեւ այլևս ոչոք չունի, քանի որ մարկիզն էլ հեռու երկիրներում ձանապարհօրդում է: Ծերունի կայսրը շատ անհանդիստ է, որովհետեւ Կարլոսը նրա միակ ժառանգն է, ուստի պալատական եպիսկոպոսի միջոցով աշխատում է նա իմանալ որչափ ախրութեան պատճառը և նրա ծածուկ միտքը: Եւ սրբազան հայրը Դօմինգոն, որը եղբիւրութեան կատարեալ տիպարներից մէկն է, խորամանկութեամբ հարց ու փորձ է անում թագաժառանգին, ասելով.

Անցնում են ահա գեղեցիկ օրեր,
 Մխիթարելով շատ անբաղձ սրտեր,
 Միայն չէ անցնում Ձեր տխրութիւնը,
 Եւ չէ հասկացւում Ձեր լռութիւնը:
 Բայց որքան ծանր է հայրական սրտին,
 Որ միշտ տխուր է իւր միակ որդին:
 Ինքնակալ-հայրը ոչինչ չ'իմանում,
 Թէ մեծ-իշխանը ինչ է ցանկանում:
 Բայէք նրա առաջ Ձեր վափուկ հողին,
 Եւ ասացէք, թէ ինչ կայ Ձեր մտքին,
 Որ հանգստանայ Ձեր օձեալ հայրը,
 Արցունքը սրբէ թաղուհի—մայրը...

Թաղուհի մօր անունը լսելով, թաղաժառանգը դունասու-
 ւում է և երեսը դարձնում: Խորամանկ աբեղան, որը երեխ-
 քան է գուշակել, սկսում է գովել թաղուհուն և հաւատաց-
 նել, թէ նա շատ է «սիրում» իւր որդոյն, չընայելով որ
 խորթ է: Բայց տեսնելով որ Կարլոսը լռութիւն է պահպա-
 նում, եպիսկոպոսը փորձում է բռնել երիտասարդական սրտի
 կրօնական թելը.

Ձեր խորհրդաւոր հոգոյ խորքերը,
 Ձեր սիրտը տանջող ծածուկ մտքերը,
 Ըմբռնելու ես չունիմ զօրութիւն:
 Միայն խնդրում եմ, Ձերդ մեծութիւն,
 Ձր մոռանալ, որ սուրբ եկեղեցին
 Ապրաստարան է մոլորած անձին,
 Նա է մեղքերին թողութիւն շնորհում,
 Երկնից բանալին նրան է պատկանում:
 Ծածկում են առ միշտ սուրբ կնիքները
 Նոյն իսկ մեծամեծ ծանր յանցանքները...

Բայց թաղաժառանգը լաւ գիտէ, թէ իսկապէս ինչ է
 կամենում եղևի աբեղան.

Ես գիտեմ, որ ինձ հսկելու համար
 Մասնիչներ են դրած անթիւ անհամար,
 Որ գիտում են իմ բոլոր քայլերը,
 Գիտեմ, որ ստոր արբանեակները
 Ամեն մի խօսքս կայսրին են հասցնում,
 Եւ ըստ արժանոյն պարզեւ ստանում:

Գիտեմ, որ... բայց բաւական է...

Այդպիսի անմխիթար զրութեան մէջ թաղաժառանգը ան-
 ցուցանում է իւր օրերը: Յանկարծ յայտնում է մարկիզ
 Պօղան, որը եկել է Մադրիդ, իբր պատգամաւոր Նիդերլան-
 դիայի թշուառ ազդաբնակութեան կողմից: Կարլոսը տեսնելով
 սիրեցեալ ընկերոջ, ընկնում է վզովը և ուրախութիւնից լաց
 լինում, ասելով.

Օ՛, Բօդէրիկ, մի՞թէ իրաւ այդ դժու ես,
 Այո, այո, չեմ սխալւում, այդ դժու ես:
 Կրճքիս սեղմեմ, զգամ սրտիդ զարկերը,
 Այժմ լսւ է, մօտ է իմ սերտ ընկերը:
 Կրճքիդ ընկած կը մոռանամ իմ վիշտը,
 Կը բժշկւի, կ'առողջանայ իմ սիրտը...

Մարկիզը միանգամայն շփոթւում է, տեսնելով թաղա-
 ժառանգին այդպիսի յուսահատութեան մէջ: Նա մտաբերում
 է Կարլոսի նախկին զործերը, թէ ինչպէս նա միշտ մաքա-
 ռում էր յետադէմ կառավարիչների դէմ, և նոյն իսկ զօրեղ
 ինկվիզիցիային կարողանում էր ուժասպառ անել և աւե-
 լացնում է.

Պատգամաւոր եմ ես եկած մարդկութեան,
 Ոչ-խաղընկեր՝ իմ Կարլոսի մանկութեան:
 Նեդերլանդիան կանչում է քեզ օգնութեան,

Դո՛ւ ես միակ յոյսը նրա փրկութեան:
 Մի՞թէ այդ է առիւծասիրտ պատանին,
 Որ պիտ' օղնէ հերոսական քաջ աղբին:
 Թշառ երկիրն անդառնալի պիտ' կորչէ,
 Եթէ Սյլբան իւր զօրքերով ներս թռչէ:
 Բայց կարծում են, որ քաջարի հերոսը
 Կը խղճայ ու կարդարացնէ նրանց յոյսը:
 Սակայն կորած են խեղճ աղբի յոյսերը,
 Թէ Կարլոսի սրտում չ'կայ նոյն սէրը...

Կարլոսը ինքն էլ լաւ դիտէ այդ բոլորը: Նա դիտէ, թէ
 ինչ է պահանջում աղնիւ ընկերը: Բայց կորցրած սիրոյ աղ-
 ղեցութեան տակ նա բոլորովին վհատել է և ամեն բան ան-
 ցած է համարում:

Դու խօսում ես այժմ անցած բաներից,
 Պատանեկական ուրախ օրերից:
 Կանգնած է հանդէպդ անբաղդ Կարլոսը,
 Նա չէ այլևս նախկին հերոսը,
 Որ մի ժամանակ ցնորում, երազում,
 Ոսկեդարից էր շարունակ խօսում:
 Օ՛հ, դու իմ միակ բարեկամ վսեմ,
 Վզովդ կ'ընկնեմ և դարդս կ'ասեմ:
 Ես չունեմ ոչ ոք այդ մեծ քաղաքում,
 Մէնակ եմ, մէնակ ամբողջ աշխարհքում:
 Իմ հօր երկիրը լայնատարած է,
 Ծով ու ցամաքը ամբողջ պատած է,
 Բայց քո կրծքից բաց ես մի տեղ չունեմ,
 Որ լացեմ, լացեմ, սիրտս դատարկեմ:
 Բ՛ո՞ղէրիկ, եթէ ամբողջ աշխարհում,
 Դո՛ւ ես միմիայն խեղճիս պատկանում,
 Դո՛ւ կարող ես միայն վիշտս հասկանալ:

Խղճա՛ ուրեմն և մի բարկանալ...
 Թէ իմ արցունքը թանկ է քո աչքին,
 Քան թէ քո կայսրի արծաթ ու ոսկին,
 Ո՛ւշ դարձրու ուրեմն սրտիս զաղանիքին,
 Որ խորովում է, այրում իմ հոգին:
 Հսիր, ըմբռնիր, դու իմ սև օրը,
 Ես սիրում եմ իմ թագուհի մօրը...
 Ասա՛, ասա՛, որ ամբողջ աշխարհքում
 Ոչ ոք ինձ նման յանցանք չէ գործում,
 Լմբռնում եմ այդ, դարձեալ սիրում եմ,
 Սիրում եմ, թէև ոչ մի յոյս չունեմ:
 Իսկ ռւբ եմ գնում ես այդ ուղիով,
 Դէպի կախաղան, դէպ' մահն անխռով,
 Կամ թէ օր առաջ պիտ' խելագարեմ,
 Բոլորը դիտեմ, դարձեալ սիրում եմ...

Մարկիզը տեսնելով ընկերոջ անմխիթար դրութիւնը և
 միւս կողմից ինկատի առնելով նիդերլանդիայի շահը, ամենա-
 լաւ միջոցն է համարում, որ Կարլոսը տեսակցէ թագուհու
 հետ, այդպիսով մեղմացնէ իւր վիշտը և յետոյ հեռանալով
 մայրաքաղաքից, սիրտը նւիրէ նիդերլանդիայի ազատութեան
 սուրբ գործին: Մարկիզի միջնորդութեամբ թագուհին թոյլ է
 տալիս, որ Կարլոսը ծածուկ ներկայանայ իւր առաջ: Երիտա-
 սարդ թագաժառանգը տեսնելով կարօտած սիրուհուն, ընկ-
 նում է նրա ոտներին և դառն արցունք է թափում:

Վերջապէս վրա հասաւ այդ րոպէն թանկագին,
 Որ սեղմեմ թագուհուս քնքոյշ ձեռն իմ կրծքին:
 Յաւիտեան կը մնամ ես այստեղ ծունկ չոքած,
 Ոտներիդ մօտ ընկած, զմայլած, կախարդւած:
 Բայց թէ ես պիտ' մեռնեմ, թո՛ղ ուրեմն, թո՛ղ տանեն,
 Սյստեղից, դրախտից, կախաղան բարձրացնեն:

Մի ըոպէ թող ապրեմ ես զրախտում ու մեռնեմ...

Մի նշան, զիմադիծ, մի հնչիւն քո լեզուից,

Կը փրկէ ինձ մահից, կ'աղատէ դժոխքից...

Ձէ՞ որ դու իմն էիր, իմ վիճակ երկնքից,

Ինձ համար որոշած բնութիւնից ու կեանքից:

Բայց կայսրը, իմ կայսրը, քեզ խլեց իմ կրօնքից:

Մի՞թէ նա սիրտ ունի բուռն սիրով լիքը,

Մի՞թէ նա կ'ըմբռնի քո սրտի արժէքը:

Ես չեմ բողոքիլ, մոռանալ կուգէի,

Թէ որքան երջանիկ քո սիրով կ'լինէի,

Միայն թէ իմ կայսրը քո զինը իմանար...

Սակայն նա չ'իմանում, այդ է կրակ ինձ համար:

Ջրկեցիր երկնքից Կարլոսին յաւիտեան,

Բայց կայսրը չը գիտէ զինը քո սրբութեան...

Գլուած է վիճակը, կորած է իմ կեանքը,

Սյրւում եմ, այրւում եմ, անշէշ է կրակը...

Թաղուհին վերաբերւում է դէպի Կարլոսը վերին աստի-
ճանի մեղմ կերպով, բայց նուրբ պատշաճաւորութեամբ: Նա
խնդրում է, որ Կարլոսը փախչէ, հեռանայ մայրաքաղաքից,
որովհետեւ հակառակ դէպքում նրա կեանքը վտանգի կ'են-
թարկէ: Միւսնոյն ժամանակ թաղուհին քաջալերում է երի-
տասարդին՝ ոգևորել ազգերի յառաջագիմութեան գործով և
հայրենիքի սիրով, ասելով.

Ո՛հ, իմ խեղճ Կարլոս, թանկագին Կարլոս,

հասկանում եմ քեզ քաջարի հերոս:

Գիտեմ, թէ որքան ծանր է քո տանջանք,

Ձեռնում սրտիդ ոչ մի սփոփանք:

Բայց պիտ' մաքառես, անվեհեր կուես,

Մինչև յաղթութեան պսակն առնես:

Ուր վայր է ընկնում թոյլն յուսահատ,

Սյնտեղ կանգնում է հերոսը հաստատ.

Երբ նա ազգերին զլուխ է կանգնում,

Իւր սիրտ ու հոգին միշտ զոհ է բերում:

Սիրտդ մի՛ բաշխիր դու այդպէս էժան,

Նա քո հպատակ ազգին է արժան:

Էլիզաւէտն էր քո սրտի տէրը,

Թող նրա տեղ լինի հայրենեաց սէրը:

Կարլոսը սիրտ է առնում թաղուհու խօսքերից և հա-
մաձայնում է հեռանալ շուտով և իւր սէրը թաղցնել սրտի
խորքում.

Սու միշտ պէտք է ինձ տանչել ու լուռ ֆնալ,

Բայց քեզ յաւիտեան ես չեմ մոռանալ...

Եւ իսկապէս ուր պիտի գնար Կարլոսը, որ մոռանար Էլի-
զաւէտին: Մի՞թէ հեռու գնալով կը մոռանար նրան... Գի-
տե՞ս, սիրելի ընթերցող, թէ ինչ է իսկական սէրը...
Ուլկիանոսի աղմկալի ալիքների մէջ քեզ մի ըոպէ կը թւի, թէ
մոռացել ես նրան... Բայց հաղիւ ալիքները խաղաղեցին,
երկինքը սկսեց մի փոքր պարզւել և աստղի մեղմիկ շողքը
երևաց քո աչքին, ահա՛ կանգնած է քո առաջ նրա լուսաճաճանչ
պատկերը: Գրէնլանդի սառցապատ դաշտերում կը ցոլանան
դէպի քեզ նրա սրտի անտեսանելի ճառագայթները և կ'այրեն,
կը խորովեն քո հոգին: Ո՛ւր կարող ես փախչել նրա ձեռից...
Սէրը միայն սիրով կարելի է մեղմացնել: Դու պիտի քո սիրտը
նւիրես հերոսական բարձր ասպարէզներին, պիտի ակամայ հերոս
դառնաս, որպէս զի փոքր ինչ կազդուրես քո ծարաւ սիրտը:
Սյդպիսի մի ասպարէզ Կարլոսի համար Նիդերլանդիան էր,
որը աղէկատուր աղերսանքով կանչում էր նրան...

Բայց արդեօք թողնելով էին, որ Կարլոսը գնայ իւր
իդէալի ետեւից...

Հոգևորականութեան և պետութեան ներկայացուցիչները

վաղուց արդէն թշնամական դիրք են բռնել դէպի աղատամիտ
 թաղաժառանգը, որը միանգամայն անհամապատասխան է
 իրանց ուղղութեան, ուստի և կը ցանկանային զրկել նրան
 ապագայ դահակալութիւնից: Նրանք նուրբ հոտառութեամբ
 զգում են, որ մօտենում է նոր դարեշրջանի առաւօտեան արշա-
 լոյսը և սարսափում են լոյսից... Թաղաժառանգը նոր տեսակի
 մարդ է և այդ հանգամանքը վտանգաւոր է խաւարի ներկա-
 յացուցիչների համար:

Նա սուրբ հաւատին չէ՝ երգւեալ պաշտպան,
 Եկեղեցին չէ՝ նրա աչքին մեծ բան:
 Նա կամենում է ժառանգել դահը,
 Եւ զուտ մարդկային պաշտպանել շահը:
 Թաղաժառանգը սիրում է մտածել,
 Եւ կամենում է միայն մարդ լինել:
 Սիրաւ լցւած է մի նոր կրակով:
 Ազատ մարդկութեան անմիտ յնորքով...

Այդ է եպիսկոպոսի կարծիքը: Պէտք է որեւէ միջոցով
 դահը ազատել այդպիսի դահակալից: Եւ դժւար չէ իրադոր-
 ծել այդ միտքը: Խորամանկ պալատականները նկատել են այն
 չերմութիւնը և հոգեկան ներդաշնակութիւնը, որ կայ թաղա-
 ժառանգի և թագուհու մէջ և այդ փաստը բաւական են հա-
 մարում իրանց չար միտումները իրադործելու համար: Նրանց
 ընկերացաւ պալատական օրիորդ Էթօլին, թագուհու օգնա-
 կաններից մէկը, որը վաղուց աչք ունէր Կարլոսի վրա և կար-
 ծում էր, թէ Կարլոսը սիրում է նրան: Օրիորդը տեսակցութեան
 հրաւիրելով Կարլոսին, փորձեց համաձայնութեան գալ նրա
 հետ: Կարլոսը յայտնեց որոշեալ սենեակում, կարծելով թէ
 հրաւիրողը թագուհին է: Կարլոսը ծուղակի մէջ էր ընկել: Էթօլին
 ըմբռնեց իւր սխալը, միաժամանակ հասկացաւ գործի էութիւնը
 և որոշեց վրէժ առնել թագուհուց: Նա ծածուկ բացեց թագու-

հու արկղիկը և դողացաւ նրա թղթերը, որոնց մէջ պահւած
 էին Կարլոսի միգալիօնը և այն նամակները, որ Կարլոսը մի
 ժամանակ զրել էր իւր սիրուհուն: Էթօլին հասցրեց միգալիօնը
 և նամակները կայսրի ձեռքը: Այդ փաստական ապացոյցներին
 միանալով ինտրիգանտ պալատականների ցուցմունքները ու
 կասկածաւոր ակնարկները, կայսրին զցեցին տարակուսանքի ու
 մտատանջութեան մէջ, ճիշտ մի այնպիսի դրութիւն, որը
 ունէր Օտելլօն Եագոյի ինտրիգների շնորհիւ: Բայց Փիլիպոս
 կայսրը մի գուհիկ մաւր չէր, այլ մի նուրբ քաղաքագէտ և
 օրինակելի արիստօկրատ: Նա աշխատում է իսկութիւնը իմանալ,
 պարզել իւր համար ճշմարտութիւնը և նրա համեմատ վարել:
 Բայց ինչպէս պարզել խնդիրը, ում վրա վստահանալ: Կայսրը
 լաւ գիտէ, թէ ինչ պտուղներ են իրան շրջապատողները: Դո-
 մինգոյի նմանները կարող են միայն ինտրիգներ լարել ինկվիզի-
 յիայի նպատակների համար: Գէներալ Այլբայի նմանները
 կարող են միայն արիւն թափել, չարգել ու փշրել, հանգս-
 տացնել ալեկոծւած ծովերը, բայց ճշմարտութիւն պարզելը
 սրանց գործը չէ: Վհատած հոգով և ընկձւած սրտով, զօրեղ
 ինքնակալը դէպի երկինք է մեկնում ձեռները և Ամենակա-
 րողից աղերսում է մի հատիկ իսկական մարդ:

Օ՜ երկինք, դու ինձ շատ բան ես տւել,
 Շատ հարստութիւն և ոյժ պարգեւել,
 Այժմ՝ ծառայիդ խնդիրքը լսի՛ր,
 Եւ ինձ մի հատիկ զուտ մարդ ուղարկիր:
 Դու կարիք չունես օգնականների,
 Ամենագէտ ես, ամբողջ աշխարհի
 Մութ անխնայները և զաղանթները
 Որոշ տեսնում են քո սուր աչքերը:
 Իսկ ես անզօր եմ, թէև թագաւոր:
 Ինձ մի իսկական մարդ է հարկաւոր:

Այն ծառաները, որ ինձ աւել ես,
Սանձը ձեռք առած գործ եմ ածում ես,
Որպէս դու հզօր քո կայծակները,
Պատժելու յանդուգն ժողովուրդները:
Ճշմարտութիւն եմ այժմ որոնում,
Ուստի ճշմարիտ մի մարդ եմ ուզում...

Շփոթւած կայսրը քրքրում է իւր յիշատակարանը, որի մէջ նա սովորաբար նկատողութիւններ էր գրում պաշտօնեաների մասին: Բազմաթիւ անունների շարքում նա մի հատիկ մարդ է նկատում, որը չէր նայելով աչքի ընկնող քաջագործութիւններին և հայրենիքին մատուցած ծառայութիւններին, երբեք չէ թեքւել, չէ ստորացել դահի առաջ, չքանչաններ ու պարգևներ չէ մոռացել և միշտ խուսափել է ինքնակալի անձնաւորութիւնից ու պալատական խառնափնթոր շրջաններից: Կայսրի ուշադրութիւնը դրաւ ում է այդ օտարօտի աստիճանաւորը, որի նմանը Փիլիպպոսը այլևս չունի, ուստի հրամայում է, որ նա ներկայանայ իւր առաջ: Այդ անդուգական աստիճանաւորը մարկիդ Պոզան էր, որը և ներկայանում է կայսրի առաջ:

Մարկիդ Պոզան բոլորովին տրամադիր չէ պաշտօն ստանձնել, որովհետեւ չէ ուզում լոկ մեքենայական կոյր գործիք դառնալ միապետի ձեռքին: Այնուամենայնիւ նա չէ ուզում բոլորովին խոյս տալ դէպքից, որովհետեւ հաւատացած է, որ ինքը կարող է նպաստաւոր ազդեցութիւն անել կայսրի վրա.

Թէ ինձ յաջողի կայծ ճշմարտութեան
Վառել սրտի մէջ նորին մեծութեան,
Որքան մեծ օգուտ կ'լինի մարդկութեան:

Կայսրի նկատողութեան, թէ ինչու է նա խոյս տալիս պաշտօնից, մարկիդը պատասխանում է.

Ես չեմ կամենում, որ միապետը

Ինձ գործիք դարձնէ, որպէս վարպետ:
Ես չեմ կամենում կոյր վրձին լինել,
Մինչդեռ կարող եմ ինքս նկարել:
Ես մարդկութիւնը սիրում եմ հոգով,
Եւ նւիրւած եմ նրան բոլոր սրտով,
Իսկ միապետի հրամանի ներքոյ
Ստիպւած եմ գործել միայն նրա ոգով:

Կայսրը գովում է մարկիդի պարզ սիրտը ու եռանդը և առաջարկում է, որ նա ինքը ընտրէ մի համապատասխան բարձր պաշտօն, իսկ մարկիդը պատասխանում է.

Ինչ էք կամենում Դուք իմ ձեռներով
Տարածել երկրում Ձեր օրէնքներով:
Արդեօք այնպիսի մի բաղդ էք տալիս,
Որը իմ սրտին յարմար է զալիս:
Քաղաքագէտը նոր բաղդ է հնարել,
Մարդկանց սրտերում չարիք սերմանել,
Եւ դոյն է ստացել ճշմարտութիւնը,
Կորցնելով բնական պայծառութիւնը,
Նա քաղաքական դրոշմ է կրում,
Բնական պատկերը մի կողմ է քնում:
Այդ պիտանի է զահին ու թաղին,
Բայց չէ սփոփում իմ ծարաւ հոգին:
Ինչպէս է կարող բուն մարդասերը
Խլել իւր եղբօր իրաւունքները:
Կամ թէ մարդը իւր կեանքում ինչ ունի,
Թէ մտածելու իրաւունք չունի:

Կայսրը միանգամայն ապշելով մարկիդի համարձակ լեզուի վրա, այն կարծիքն է յայտնում, թէ պարզախօսութիւնն էլ մի նորահնար փաղաքշական միջոց է, որ սկսել են գործ դնել

իւր ստորագրեալները, դարձեալ կայսրին խաբելու համար: Այդ նկատողութիւնից մարկիզը վերաւորելով պատասխանում է.

Մարդու արժանիքն յաճր է Ձեր աչքին,

Գին չէք տալիս Դուք նոյն իսկ սուրբ խօսքին:

Ամենաանկեղծ մարդու բերանում

Դուք փաղաքշական թոյն էք որոնում:

Դուք մեղաւոր չէք շրջապատն է Ձեզ

Ընտելացնում՝ մտածել այդպէս:

Կամաւոր կերպով պատուից ձեռքաշել,

Իւր մեծաւորի առաջ վիզ ծռել,

Թեքւել, ստորանալ սովոր են մարդիկ.

Այդպէս բնիկ են Ադամայ որդիք:

Առաքինութեան կեղծ պատկերները

Չարգարում են նրանց դուռ շղթաները:

Կայսրը խօստովանում է, որ մարկիզի նկատողութիւնների մէջ ճշմարտութեան տարր կայ. մարկիզը շարունակում է.

Այո, Արարչի ձեռքով ստեղծւած

Մարդուն դարձրել էք արդիւնք Ձեր ձեռաց,

Եւ այլասեռւած խղճուկ էակին

Աստուած էք դարձել կուրացած աչքին:

Միայն իդուր էք իսպառ մոռացել,

Որ դուք ինքներդ նոյն մարդն էք մնացել,

Նոյն մահկանացուն զխով ու ոտքով

Նոյն կարիքներով և նոյն տանջանքով:

Իսկ աստուածներին մարդը պաշտում է,

Ձէ կարեկցում, այլ վախից ատում է:

Բայց ահա պէտք է Ձեզ կարեկցութիւն,

Այլասեռւած է մարդոյ բնութիւն:

Ձութակի լարեր դարձած կոյր ազգից

Ինչպէս՞ պիտ' գտնէք Դուք Ձեզ դաշնակից...

Կայսրը, որ վաղուց յոգնել է շրջապատողների անվերջ շողոքորթութիւններից, մի տեսակ ախորժանք է զգում, մի անգամ գոնէ լսելով այդ դառն ճշմարտութիւնները, ինչպէս որ շատ մեղրահաց ուտելուց յետոյ մարդ կամենում է մի բաժակ դառն, բայց սառն գարեջուր խմել: Եւ մարկիզը շարունակում է.

Ահա դալիս եմ Նիդերլանդիացից,

Ծաղկեալ ու հարուստ քո երկիրներից.

Մարկիզ Պոզան

Տեսայ Ֆլանդրացուն սրտով շատ բարի,

Եւ իւր կեանքի մէջ տօկուն, քաջարի:

Իսկ այդ դրախտանման բնակավայրը,

Ձէ՞ որ պիտ' սիրէ ինքնակալ—հայրը...

Կայսրը պատասխանում է, թէ իւր սրտին շատ մօտիկ է Նիդերլանդիացի ժողովուրդը, ուստի կամենում է տալ նրան այնպիսի հաստատ խաղաղութիւն, որպիսին ունի մայր - Իս-

պանիան: Հէնց սրա համար է գնում այնտեղ Այլբան իւր
անյաղթելի գունդերով: Իսկ մարկիզը լաւ է հասկանում, թէ
ինչ խաղաղութիւն կարելի է տալ ալեկոծւած ազգերին զէնքի
միջոցով, ուստի և ասում է.

Բայց խաղաղութիւն լուռ գերեզմանի,
Ո՛չ անդորրութիւն՝ մարդուն արժանի:
Եւ Դուք կարծում էք, պիտի կարենաք
ձնշել նոր կեանքը ու նոր ժամանակ,
Փոխել պատմութեան արագ ընթացքը,
Անշարժ կանգնեցնել մարդկային ազգը:
Տիեզերական արագ անիւր
Հասկանում է իւր շիտակ հաշիւը,
Պտրւում է դէպ՝ յառաջ անարգել.
Դուք չէք կարող նրա ոտները կապել: ...
Փախչում են խմբով մարդիկ Ձեր երկրից,
Եւ Դուք զրկւում էք ընտիր ոյժերից,
Իսկ Ձեր որդիներանց օտար թաղուհին
Մայրական սիրով սեղմում է կրծքին:
Եւ Իսպանիայի սուրբ արւեստները
Նահազործում են թշնամիները:
Իսկ մեր հայրենի բերրի դաշտերը,
Փոխում են դարձ Նախկին պատկերը:
Փախած տիրոջից առ միշտ որբացած,
Դրանսդան ահա անապատ դարձած:
Ցնծում է մտքում ամբողջ Եւրոպան,
Տեսնելով ինչպէս զօրեղ Իսպանիան
Արիւնաքամ է անում ինքն իրան:
Յաւառանգական հունձ էք յանկանում,
Բայց Ձեր ձեռներով մահ էք սերմանում...
Մարդն աւել արժէ, քան Դուք կարծում էք,

Նա կը խորտակէ շղթայ ու կողպէք,
Կը զարթնէ քնից, կը բացէ աչքը,
Եւ կը պահանջէ իւր իրաւունքը...
Այո, յետ տւէք, ինչոր խել էք,
Մեծահոգութեամբ մարդկանց իշխեցէք:
Թող երջանկութիւնն հօսէ դետի պէս,
Հողին զարգանայ հասուն պտղի պէս:
Ինչոր խել էք, նորից յետ տւէք,
Որ իշխանների իշխանը լինէք:
Եւ միք պահանջիլ մարդուց բանական,
Ձեզ աստուածացնել. այդ չէ բնական:
Օրինակ դարձէք և մեզ սովորցրէք
Ճշմարտութիւնը յաւիտենական:
Դուք առաջ անցէք, որ Եւրոպայի
Թագաւորները Ձեր ետեւից դան:
Բաւական է Ձեր ստորագրութիւնը,
Որ երջանկանայ խեղճ մարդկութիւնը:

Մարկիզի պահանջները կայսրի աչքին ցնորքներ են թւում:
Ուստի մարկիզը մատնացոյց է անում կայսրին նախախնա-
մութեան դործունէութեան եղանակի վրա.

Թող ուշ դարձնէ, թող շուրջ նայէ, ձերդ մեծութիւնը.
Ազատութեամբ է թափանցւած ամբողջ բնութիւնը:
Սրանից է Հէնց առաջ գալիս նրա զօրութիւնը:
Նայէք, ինչպէս արարչագործ աստուածութիւնը
Ձնչին որպէս կաթիլ ջրի մէջն է նստացնում,
Եւ ձեռները յետ քաշելով, ազատ բաց թողնում:
Տիեզերքի Արարիչը ծածկում է զէմքը,
Արարածը վայելում է միայն օրէնքը:
Անհաւատին դուր է գալիս երկիր—երկինքը,
Գեղեցկազոյն է անւանում մեծ տիեզերքը:

Եւ նիւթապաշտ անաստուածի խօստովանանքը:

Աւել է, քան բարեպաշտի սոսկ դաւանանքը:

Կայսրը վախեցած հարցնում է. «Եւ Դուք կամենում էք այդ սկզբունքները իրագործել իմ պետութեան մէջ: Մարկիղը շատ խոհեմ ոճով գործը ղեկավար է կայսրի վրա.

Դուք, Դուք միայն այդ կարող էք, եթէ կամենաք,

Ժողովրդին ծառայեցնել Ձեր դահն ու Ձեր թագ,

Վերականգնէք մարդկայնական սուրբ իրաւունքը,

Քաղաքացին յետ ստանայ իւր կորցրած կեանքը.

Նորից դառնայ նա իշխանի փառք ու պարծանքը,

Որովհետեւ այդ է միայն դահն սուրբ պարտքը:

Երկրագործը ուրախ լինի արօր-գութանով,

Եւ իշխանին առաջ դուրս դայ նա անկեղծ հոգով:

Արւեստագէտն ստեղծագործէ նորոգւած կեանքը,

Փիլիսոփան անվախ յայտնէ իւր մտածմունքը:

Ընտանիքի ազատ ծոյր թող մնաւ չը գործէ

Պսակազարդ ինքնակալը, թող նրան չը պղծէ:

Ազատ քնայ սիրոյ, կրօնի սուրբ անդամատանը,

Իւրաքանչիւր ազգ աղօթէ իւր Աստծոյ տանը:

Եւ երբ նորից մարդը կը դգայ իւր արժանիքը,

Ազատութիւնը ցոյց կը տայ իւր մեծ արդիւնքը,

Երջանկութեան մէջ կը լողայ հարազատ ազգը,

Այն ժամանակ տիրապետիր ամբողջ աշխարհքը...

Փիլիսոփոս կայսրը որքան էլ հին ու պահպանողական սկզբունքներ դաւանող մարդ լինէր, այնուամենայնիւ նրան ախորժելի էր լսել մարկիղի անպայման ազնիւ սրտից դուրս թռչող խօսքերը: Քաղաքագէտ և որոշ չափի հոգեբան թագաւորը զգում էր, որ ազնիւ հակառակորդը այնքան վտանգաւոր է, որքան անազնիւ և ստոր դադափարակիցը: Ուստի նա բացարձակ իրաւունքներ տւաւ Պօղային և թոյլադրեց նոյն

իսկ ազատ մնալը ունենալ թագուհու մօտ՝ խնդիրը պարզելու համար: Եւ մարկիղը յանձն առաւ այդ դերը, յուսալով յաջողացնել Կարլոսի Նիդերլանդիա դնալու գործը և թարմութիւն ներշնչել պետական կեանքին: Այդ մի շատ դժւար խնդիր էր, որ զրւած էր երիտասարդ քաղաքագէտի առաջ, այնուամենայնիւ նա աւելորդ էր համարում փորձել...

Բայց յառաջադիմութեան հակառակորդները տակաւին շատ զօրեղ էին: Ինկվիզիցիան իւր դադանի մեքենաբանութիւններով դեռ շատ ազնիւ ծրագիրներ պիտի խորտակէր և շատ մարդիկ պիտի մորթէր: Դոմինգոն և Այլբան քնած չէին: Նրանք տեսնում էին, որ հակառակորդ բանակը ապագայում կարող է զօրեղ պաշտպաններ ունենալ ի դիմաց թագաժառանգի, թագուհու և մարկիղ Պօղայի, ուստի աշխատում էին տապալել նրանց: Դոն-Կարլոսի դադանի սէրը պարզւեց: Նրան Նիդերլանդիա ուղարկելու հարցը փակւած էր: Բայց մարկիղը որոշեց այդ դժւար կացութիւնից մի ելք գտնել, թէկուզ իւր կեանքը զոհելով:

Նա ծածուկ պատրաստութիւն տեսաւ, որ թագաժառանգը փախչէ մայրաքաղաքից, դնայ Նիդերլանդիա և առանց այլևայլի ստանձէ փոխարքայի պաշտօնը: Մարկիղը հաւատացած էր, թէ ծերունի կայսրը, գործը կատարւած տեսնելով, կը հաշտէ հանդամանքների նոր դասաւորութեան հետ և կը ներէ որդոյ համարձակ, բայց ազնիւ, քայլը: Միայն թէ սիրային խնդրի հետ նա չէ կարող հաշտւել: Այդ հարցը հարթելու համար մարկիղը մի ինքնուրոյն միջոց մտածեց: Նա զիտէր, որ մայրաքաղաքից դէպի Նիդերլանդիա ուղարկւող բոլոր նամակները նախապէս դադանի կերպով արժանանում են կայսրի ընթերցանութեան: Մարկիղը մի նամակ գրեց Նիդերլանդիա, իբր թէ ինքը սիրահարւած լինելով թագուհու վրա, իւր փոխարէն որոգայթի մէջ է դրել թագաժառանգին, մինչ-

դեռ Կարլոսը և Թադուհին բոլորովին անմեղ են: Նամակը
հասաւ Փիլիպպոսի ձեռքը և մարկիզին գնդակահար արին:

Մահից փոքր առաջ մարկիզը տեսակցութիւն ունեցաւ
Թադուհու հետ և խնդրեց միշտ սիրել ու պաշտպանել Կար-
լոսին, որ նա չը մոռանայ իւր իղէալները: Այստեղ մենք ան-
բնական չենք դառնում, որ մարկիզը զոհեց իւր կեանքը: Մար-
կիզը վաղուց սիրում ու պաշտում էր Էլիզաւէտին, բայց որ-
պէս զի նա դառնայ Կարլոսին, մինչև վերջին բոպէն ճնշեց
իւր սրտում այդ այրող զգացմունքը... Նա զոհեց իւր սիրտը
իսկ առանց սրտի՝ կեանքը ծանր էր...

Մարկիզի մահից յետոյ Կարլոսը ընկաւ ինկվիզիցիայի
ձանկը, և Թադուհին էլ յանկարծամահ եղաւ: Խաւարասէր
բանակի յաղթութիւնը կատարեալ էր... Բայց այդ միայն
ըստ երևոյթին էր...

